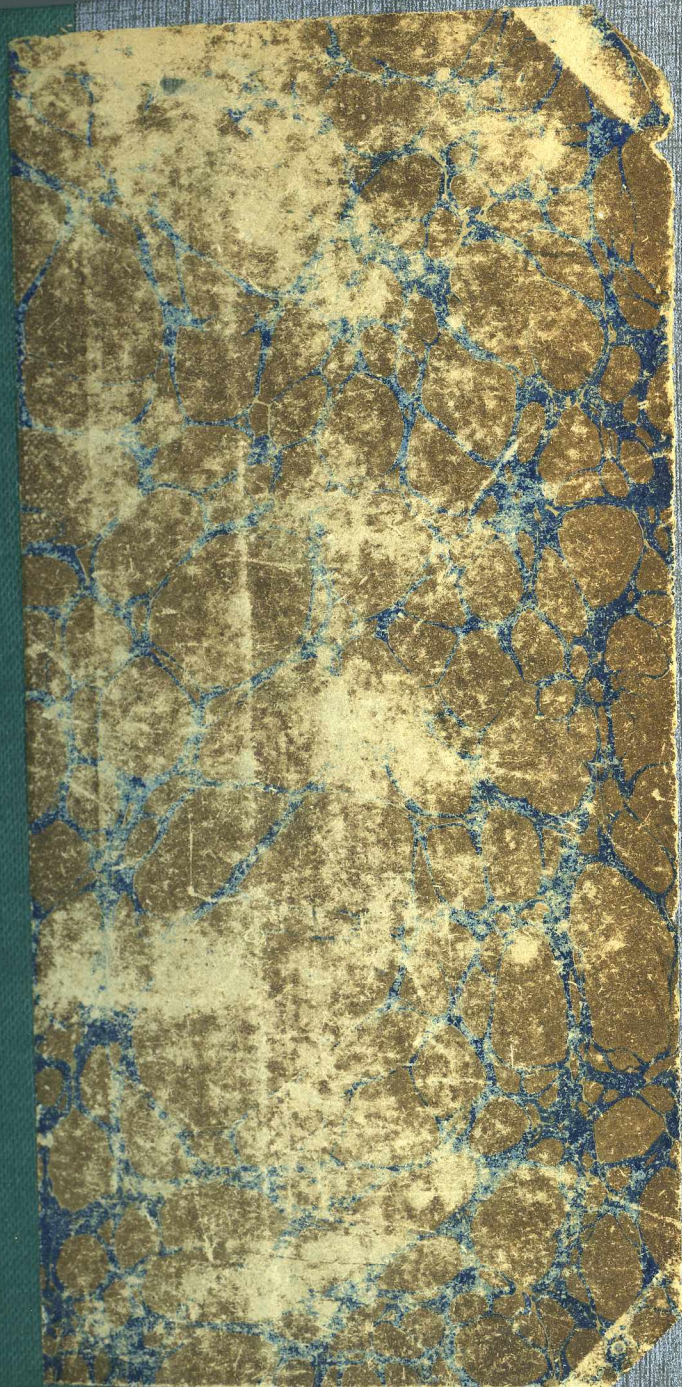

Politikai
röpiratek.

157.

GYÁSZNAPOK' EMLÉKE

LEVELEKBEN,

157
1841
MELLYEKET

FELESÉGÉNEK

IRT

TÁNCSICS MIHÁL.

Annál szerencsétlenebb valaki,
minél többen sajnálkodhatnak fölötte.

5. / a
—————
833

BUDAPESTEN, 1848.

MAGYAR MIHÁLY, könyvvarusnál.

(Ferencziek' terén 410. sz. alatt.)

ÁLLAMTUDOMÁNYI EGYETEM

ELVETÉSEK

1881. ÉVI TANÉVI ÉRTÉSEK

Magyar Tudományi Egyetem
Tanácsa

A' magyar k. egyetemi nyomda' betűivel.

1881. ÉVI TANÉVI ÉRTÉSEK
MAGYAR TUDOMÁNYI EGYETEM
TANÁCSA

Feleségemnek!

Budavár, május 27-kén 1847.

Te páratlan anya 's angyaljóságu feleség, neked és inádottn gyermekeim' emlékének szentelem e' legelső sorokat, mellyeket e' falak közt örüléssel fenyegető sorsom' enyhítésére az illetők' engedelmevel írhatok,

Nekem más szándékom volt, kedves feleségem; valami közhasznu munkát ohajtottam készíteni, olytat, minek böcse leendett volna az emberek előtt, 's mellynek kidolgozása alatt feledhettem volna gyermekeinket, és mintegy észrevétlenül száradtak volna fel könyeim: de egy körülmény ugy akarta, hogy a' könyvek' forrása utolsó csöppig kiürüljön.

Midőn a' megtévelyodhatás ellen ovószerül bármiféle foglalkozhatást, — ha írószert nem nyerhetnék, legalább könyveket olvasni kértem; 's ezzel senkinek terhére lenni nem akarván, említettem hogy magam könyveiből küldjenek, jelesen pedig Fichte' munkáit, mellyeket még ugy sem olvastam, 's mellyek hosszabb időre adnának némi foglalkozást: az lön a' válasz, hogy te, szeretett jó feleségem, élhetés végett kénytelen voltál azokat eladni. Igy a' gondolat: hát erre kellett nekünk jutnunk annyi becsületes törekvés után? mondom e' gondolat, egészen elfoglalt.

Magában véve semmi különös abban nincs, hogy az ember könyveket elad. Hányszor ad el a' szegény deák, író, ügyvéd, 's több ilyenféle ember könyveket, hogy ebéde, vagy néhány napra garasain étele legyen? sokszor tettem én is nőtelen koromban: de most miként hatott rám e' tudósítás, azt nem vagyok képes neked elmondani.

Kilencz éve hogy a' jármot együtt huzzuk; te velem vetélkedve nem tágitottál; mint példa nélküli jó feleség igazán feleségiség voltál, azért a' járom nem volt nehéz, egymás' terhén könnyítettünk; valahányszor a' csüggedésnek némi jele mutatkozott, mind annyiszor a' keblünkben táplált remény könnyített sorsunkon.

Mi nem úgy tevének, mint más ilyen sorsunkbeli szülők, hogy minden teher csak a' férj' vállaira nehezkedik, a' nő pedig nem feleség, hanem ünnepi butor a' háznál, vagy csak mulattató barátnő; mi a' jövő jobbát reményében együtt izzadtunk; mi nem huztunk keztyűt, hogy kezünk el ne durvuljon; feledtük mi ezt, csak gyermekeinknek éltünk, kik nem fehér, sima, hanem ápoló kezeket kívántak; nekünk még sohasem volt benne módunk, hogy az életnek azon örömeit is élvezhettük volna, mellyek rajtunk kívül vannak, még csak annyira sem, mint bármellyik kézműves, de reméltünk, hogy majd jobban lesz dolgunk, 's akkor kipótoljuk; egyetlen gyönyörűségünk tehát csupán gyermekeinkben vala: és most mire jutottunk? Az a' remény, melly mindig kecsegtetett, biztatott, megtartotta e szavát, teljesítette e ígétét? Igen! most midőn egyetlen kincsünket is elvesztettük, most a' remény annyi ámitása után kaczagva fordul el tőlünk: én végkép megsemmisítve vagyok, — te, hogy

élhess, könyveket kell eladnod rendes áruknak harmad- negyedrészen; és meddig tarthat ez? Ah én szerencsétlen, hogy sem rajtad, sem magamon nem segíthetek!

Ha nem ismerném testi lelki jó tulajdonságaidat azt kellene gondolnom, hogy helyzetekben átkozod az órát is, mellyben megismerkedénk; de ezt nem teszed, mert kilencz évnek éjjelein és nappalain tanuja valál mennyire szüntelen azon igyekeztem, hogy becsületes és igazságos úton módon boldogulhassunk; tanuja valál fáradhatlan törekvésemnek; ismered szigoru becsületességemet; ki tehet róla, ha még sem boldogulhatánk? ennél fogva remélhetem, sőt tudom, hogy nem okolsz, nem vádolsz.

Ime, e' gondolat, hogy te annyi nélkülözés, annyi fáradalom után, jobb, haszontalanul remélt jobb sors helyett talán éhséggel is küszködöl; mert ennyi, minden vesztésed után bánatodban erőtül is megfosztva, kézimunkára is alkalmatlanná téve, nyomorogsz, e' gondolat nem engedi más tárgyra függeszteni figyelmemet. — Tőled elszakadva, gyermekeimtől örökre megfosztva, szabadságom, e' hálvány-istenem összezuzva levén, ugyan mire vagyok, mire lehetek illy állapotban képes? tehetek e valami hasznost, irhatok e másokra nézve érdekest, figyelmökre méltót? teljességgel nem. Ha nem ismernéd különben is olvadozó 's áradozni hajlandó szívemet, nem hinnéd milly szakadozva írom e' sorokat is, mert arcaimon lepatakozó könyeim akadályoznak.

Nekem sajátságos tapasztalásom van, mi neked nincs; de más apáknak milliói közül is egynek alig van. Két gyermekünket láttam hoszasban szenvedni, betegen kinlódni, 's hogy szenvedésöknek végeszakadt

némileg enyhült keserőséggel láttam őket meghalni. A' hideg tetemek fölött, hogy úgy mondjam, kedvem szerént kisírtam magam, 's idő mulva lassanként feledni kezdém a' gyermeket, de most másképp vagyok: egyetlen fiunkat, két nagyobb lányt, kikben messziről, 's dicső jövődre számító terveim szerént már a' lélek fejledezni kezdett, e' három gyermeket egymásután, rövid idő alatt elveszteni, a' nélkül hogy láttam volna őket meghalni: szeretett feleségem, ez érzést, e' lelki állapotomat nem hogy én leírni képes nem vagyok, de csak sejteni sem bírja az soha, kit hasonló körülmények közt, hasonló csapás nem ért.

És ezen sajtáságos tapasztalásnak eredménye az, hogy sokkal keservesebben esik gyermeket úgy veszteni el, hogy meghalni nem látjuk; hideg tetemeit nem szemlélhetjük 's fölötte ki nem sirhatjuk magunkat. Ily tapasztalást ellenségemnek sem kívánok,

Messze távolban, még Londonban vettem a' tudósítást a' mult 1846. évi szeptemberben, hogy Etelka meghalt. Haza érkeve a' régtől fogva szívszakadva várt még egyetlen beteges gyermek mellett kellvén lennem, mivel olly soká nem látott, kivel te nem tudtad hogy testvére meghalt, és egyéb olly mostoha körülmények is zaklattak, hogy el sem beszélhettem neked miként vettem a' hírt. — Egy hazánkfia adta a' levelet kezembe, kinél műhelyében többen, kivált nőszemélyek dolgoztak. O feleségem, milly nyomoru embereknek tartom én azokat, kik csak úgy szabály és illedelem szerént ejtenek néhány könyvet; szívöknek tetszés szerént parancsolnak, hogy most, meg most meg ne indulj; a' könyvet visszaparancsolják: én azon alkalommal nem néztem illedelemet, szabályt, szívem legyőzött minden gondolatot, észt, nem bírtam

magammal. Azon emberlények sohasem láttak még azelőtt igazán sirni, és bámultak, mi lehet e' földön olly árága, mit férfin ugyan úgy megsiratni tudjon mint én gyermekemet. — Ott még ezer tárgy; onnét hazáig számtalan mindenféle, mi az ember figyelmét elfoglalhatja, bánatját oszthatja; mind ez kitörölhetne volna emlékből a' gyermeket: és mégis miként éreztem magam hazaérkezve! tudod milly ijedelmek és rémülés közt forgolódtál körüllem, a' legszomorubb, legváratlanabb pillanattal rettegtél; pedig akkor még megvolt egyik gyermek; megvolt szabadságom, 's karjaim közé szoritálak téged: de most semmi, tehát képzelheted állapotomat; és csak te, ki ismersz, képzelheted.

Sokszor alig bírom magam észrehozni, 's alig vagyok képes magammal elhitetni, hogy én három gyermeket vesztettem el a' nélkül, hogy még utoljára láthattam 's ölembe szoríthattam volna őket. Néha úgy rémlik előttem, mint ha nem volna igaz, hanem hogy még nekem őket látnom kell.

Néha egyik másik, kinek zárt ajtómon bejöhete volt, mondta: férfiasan el kell tűrni; — a' másik: én is vesztettem több gyermeket, megnyugszom benne; — majd meg a' harmadik így szóla hozzám: az észhez, philosophiához kell ilyenkor folyamodni és el nem csüggedni; — a' negyedik ezzel állt elő: férfiuhoz nem illik sirni; — de legtöbben, mint magad is, kedvesem, elégszer tapasztalhatád, e' nyomoru megszokott vigasztalással, hogy ne modjam boszontják, de bizonyosan untatják az embert: az isten jobb' szeretete őket; — jó helyen vannak; — inkább ilyenkor haljanak meg, mint mikor már nagyok, 'stb. Elgondolhatod, mit érzek én ezen vigasztalásokra.

Az életben sokszor tapasztalhatni, hogy szavak

hangzanak le ajkakra, mellyek ott idegenek valának 's nem kebelbül származtanak: de midőn éppen én irányomban valaki az illy vigasztaló hangokat hallatja, nem csak idegen, 's oda nem illő hangoknak vallom, hanem csufolódásnak venném, ha az emberek' gyarlóságait nem ismerném, miszerént többnyire nem maguk okaik, hogy annyira bárgyuk, 's érzéketlenek.

Hogy szülőket gyermekeiktől megfoszt a' halál, közönséges, mindennapi dolog; 's az sem ritkaság, hogy éppen az apának távollétében hal meg egyik, vagy talán másik gyermek is: de hogy azon apa úgy szerette volna gyermekeit miként én; — úgy egyetlen boldogsága lettek volna azok neki, miként nekem; — úgy örült volna a' fáradság után mutatkozni kezdett sikernek miként én; az olly apa ritka, milliók közt sines egy.

De miként is lehetne? a' szegény földmives munkája után lát, gyermekét a' természetre bizza; néha hét számra sem látja; és mikor vele van is, fáradalma után van e kedve gyermekével édelegni; azt oktatni, 's ért e hozzá; ráér e vele hosszasan időzni? o milly kevés idő az a' földmives' életéből, mit ő kizárólag gyermekének áldoz! Miként szerethetné tehát különös nagy mértékben gyermekét, holott csak a' minél hosszabb együttléthől, az összeszokásbul támad a' minél nagyobb szeretet gyermek és apa között.

A' kézmives szinte csak dolga után jár; egész nap sem látja gyermekét a' szokott reggeli, evési és lefekvészi időn kívül; láb és ház alol kergeti őket, hogy ne akadályozzák; neki más gondjai vannak; 's mirevaló volna az iskola, meg szolgáló, meg az instructor? o az illy kézmives nem érvén rá gyermekivel sokat és soká együttlenni, összeszokni, a' dolgok' természete

szerént nem is szeretheti gyermekét nagy mértékben, csak a' mennyire öszszeszokhatnak.

Hát talán a' nagy rangu, a' hivatalnok, a' dús-gazdag szereti nagy mértékben gyermekét? itt nem is szükséges szólnom, mert az élet még inkább mutatja, mint a' fölebbieknél; a' tapasztalás szól helyettem.

Azt kérhetnéd édes feleségem, mire való neked ezeket elszámlálnom, hiszen te ugyis tudod? Igaz, de engedd meg e' gyöngeségemet; nagyon jól esik végre veled csak így is társaloghatnom, beszélhetnem. De más részt azért is teszem, talán majd egykor ki is nyomtathatod; mert illy leveleket, vagy apró semmiségeket néha inkább olvasnak mint jóra való, derék munkákat.

De ez osztályokra visszatérek. Ha már e' három osztálybeli akármelleyik apának gyermeke meghal (pedig minden apa e' három osztály valamelyikébe tartozik), sajnálhatja e' olly mértékben mint én, holott a' gyermek csak annyiban az apáé, mennyiben nevét viseli? a' gondviselést, nevelést, ápolást, minden egyebet mások tesznek: én ellenben veled közösen a' gyermeknek minden léptére vigyáztam és idegen kézre nem bízam soha. Az illy apáknak a' dolgok természet szerint nem lehet arrul fogalmuk, minő mértékben szerettem én gyermekeimet, 's következésképen minő foknyi fájdalmat okoz azoktul megfosztatva lennem.

Tapasztaltad kedvesem, hogy az emberek általában ezt tartják: a' gyermeket azért szeretjük, mert tulajdon véruink, — a' más gyermekét azért nem szeretjük ugy mint magunkét, mivel nem a' mi ágyékunkból és méhünkéből származott: de ez óriási tévedés; ez hazugság. Midőn az anya szül, csempészszen, tegyen oda az ügyes bába más gyermeket 's azt mutassa meg

legelőször is az anyának: azt tegye éltető emlőire: ezen gyermeket fogják a' szülők véröknek vallani, és szeretni. Pedig ha állana az, hogy a' gyermeket azért szeretjük, mert tulajdon vérünk: akkor az odajátszandott, váltott vagy kicserélt gyermeket a' szülők nem szerethetnék.

Az együttlét, az öszszeszokás szüli a' gyermek és szülők iránti kölcsönös szeretetet, nem a' vérrokonság. Születésének első órájátul fogva látjuk a' gyermek' vonásait, azok megragadnak emlékezetünkben, 's pedig annál inkább, minél többször, minél folytonosabban látjuk; a' legelső dadogó hangra erővel ráfognak, hogy az ugy hangzik, mint apa, anya; ezt halljuk aztán gyakran, vagy véljük hallani; később csakugyan valósággal halljuk, 's megszokjuk; midőn a' gyermek ismerni kezd, karjait nyújtja felénk: ekkor már szeretni tudjuk. És e' szeretet azon mértékben nő, a' millý mértékben előttiünk és tulajdon gyámolgatásunk, ápolásunk alatt fejlődik mind testileg, mind lelkileg. Ha a' gyermek szakadatlan és szünet nélküli fejlődésének csak az első hónapokban, első pár évben voltunk szemlélői, tanúi, de azután meg-megszakad a' figyelem, a' vonások' benyomásai agyunkban szétdörzsölődnek: azon arányban szakadozik meg a' szeretet láncolata. Ezt józanul senki sem fogja tagadhatni. Ha az apa vagy akár anya pár évig ez első korban nem látja a' gyermeket, megszűnt azt szeretni, hanem szeretni fog egy gyermeket, mellyet élébe visznek, a' mennyire róla hiszi, hogy az saját gyermeke. De rontsa le benne bárki e' hitet, hogy az az ő gyermeke: apai szeretete örökre megszűnt iránta, hanem szereti, mennyire idegen gyermeket lehet; vagy szeretni fogja olly arányban, millyenben vele később összeszokik.

Igy van kedves feleségem. Ez czáfolhatlan igazság. Ha már azt valaki tudná, 's megfontolná, hogy én veled együtt a' születés' első perczétől kezdve éjjelen és nappalon át a' gyermekek fölött őrködtem; minden moczczanatuknak, hangjuknak tanuja voltam; szemem előtt, ápolgatásom alatt fejlődtek ki: az birná csak némileg méltányolni fájdalommat, 's nem mondaná: férfinak nem illik sirni. Illik e? majd egy más levélben mondom el utóbb.

Én könyeim' áradását jelen helyzetemben, 's gyermekeimhöz volt viszonyom' következtében éppen olly természetesnek találom mint a' megéhezést, szomjazást, elálmósodást, 's egyéb természeti működést, melyeken erőtvenni, vagy győződelmeskedni képes nem vagyok.

Az öt gyermek közt egyetlen egy fiunk volt. Ha nem a' hoszas együttlét 's az öszszeszokás teremtené 's nevelné az apai szeretetet: úgy a' fiut, már csak azért, mivel egyetlen fiu volt, kellett volna leginkább szeretnem, de ez nem úgy vala, hanem nagyobb koruk fokozatai szerint leginkább szeretém a' legidősbiket. És annak így kell lenni, ha csak a' természet hibákkal nem tetézi az idősebbet, melly hibáknál fogva aztán a' gyermekben nincsenek meg azon tényezők, mellyek maga iránt az apában annyi szeretetet teremtenének elő, mennyit a' kor, fejlődtség igényelnének. Ha az apa tehát valamellyik kisebb gyermekét nagyobb mértékben szereti, mint az idősebbet: az sohasem történik különös és sajátságos okok nélkül; 's gyakran az okokat nem csak az apa, de a' szülő maga sem tudja, noha ő sokat megmagyarázhat, miről az apának tudomása nem lehet.

Millyenekké, vagy mivé fejlődtek volna ki gyer-

mekeink ha megmaradnak vala, azt nem tudni, mert a' körülmények fogantatásnál, terhesség alatt, születéskor, szoptatás ideje alatt és így tovább sohasem ugyanazok többé, mik valának az előbbi gyermeknél; és így midőn a' szülők egyenlő nevelést igyekeznek gyermekeiknek adni, 's későbbben észreveszik, hogy azok mégis egymáshoz vagy éppen nem, vagy csak kevésben hasonlók, csodálkoznak, pedig nem kellene csodálkozniok, hanem érteniök kellene, hogy a' körülmények mindig mások levén a' különböző koru gyermekek' természetének is egymáséitól szükségkép különböznie kell, és pedig olly arányban, millyenben a' körülmények mások valának.

E' szerént én csak annyit ismertem ki, hogy legidősb' gyermekünk Ilka éppen olly tulajdonságokat tanusita, miket én különösen benne ohajtottam. Legméltóbbak e a' szeretetre? más nem keresheti; az én ohajtásom' teljesüléséhez mérve támadt iránta szeretetem.

Tudod kedves jó feleségem, milly sokszor, és milly örömmel és milly apai büszkeséggel mondtam, hogy olly következetes észt férfiakban is ritkaság találni, millyent ő tanusított. Ha ezt másnak mondanám, ki nem ismer, ki nem tudja, hogy én bizony soha senki kedvéért hazudni nem szoktam: el nem hinné, hanem elfogultságnak, apai vak szeretetnek nevezné, mondván: minden szüle a' maga gyermekét legszebbnek, legokosabbnak tartja. De éppen nincs rá ok, mért mondanám ha ugy nem volt volna. Mi érdem van abban? Ha természet okozta, magamnak érdemül nem tulajdonithatom; ha a' száz meg több öszszeható körülmény szülte ollyanná, az sem érdemem; ha oktatásom' következménye volt, csak onnét van, mert én

több gondot fordítottam észfejllesztésére mint más apa; ha más apa is ezt teszi, időt vesz rá, az ő gyermeke is ollyanná válandott (ha azok a' körülmények vannak jelen). Ime ebből világos, hogy azon bámultam következetes észt magam érdemeül nem róhatván fel nem is állíthatnám, hogy benne volt legyen, ha nem leendett volna.

Csodálatosnak tartám, hogy e' gyermek mindig így nevezett: 'Táncsics', az S betűt elhagyva, és pedig már akkor is, midőn még sem Boldizsékutl, sem odahaza Ácsteszéren mikor valánk, hol csakugyan az egész nép így nevez, ezt nem hallotta.

Legyen úgy, imádott gyermek, emlékedre! —

És most ne várd hogy tovább irjak; neki áldozok könyeimel. Megfoghatlan előttem, hol 's miként terem bennem annyi köny? Azt hittem eddig, hogy a' forrás kiapad majd egyszer, de néha még inkább árad. Folyjatok hát könyek, én enyhületemet találok benne.

Május 28-kán 1847.

Hazaérkezvén külföldrül, a' két gyermek' halála miatti keservemben, de még azért is, hogy a' legmulhatlanabb házi szükségek sem voltak meg, hanem csip-csup kölesönökkel kelle azt fődöznöm, nem közöltem veled akkor egy gondolatomat elhalt gyermekeinkre nézve; tudniillik azt, hogy mihelyt túlünk telik, a' négy-gyermeknek együtt köemléket állítsunk a' temetőben, ez csak futó gondolat volt, mert hiszen a' fájdalmak közt a' dolgok' természete szerint lehetetlen vala vég-hetlenül nem örülnöm is más részről, mivel viszont láttalak, 's megvo't a' legforróbban szeretett legnagyobb gyermek.

Kedvesem, nem is lehet azt gondolni, minő vegyülete az érzésnek tölté keblemet midőn hazatértem: kimondhatlan öröm, 's egyszersmind éppen olyan bánat; de e' kettő össze nem vegyült, hanem majd egyik majd másik vett erőt 's egymást kiszorították. De hová tévedtem? az emlékgondolatrul akarok szólni.

Akkor ez csupán megvillant agyamban. Hát most valósítani akarom e itt a' négy fal közt — főgöd talán kérdezni? most midőn szabadságom oda van; midőn tehetetlenebb vagyok mint valaha, 's midőn te talán zsibárus piacon eladogatott ócska könyvek' nyomorú árán tengeted szerencsétlen életedet?

Nem azt akarom, édesem, mondani; mást. Midőn Bácsmegyében nevelő voltam, egy aszszonyságot ismertem Pacséron, ki szeretett kutyájának emlékkövet állított, 's keservesen és hoszasan (mint mondani hallám) siratta. Ezt akkor én, hogy ne mondjam kárhoztattam, de helyben nem hagytam: most nincs kifogásom ellene. Ha valaki bizonyos jel által emlékezetben akarja azt tartani, mit egykor nagyon szeretett, bármi volt legyen az, senkinek semmi köze sincs hozzá, ha ez által embertársainak nem árt. Mi lehet e' hivnek nevezett álatnem' egyik vagy másik darabjában olly nagy szeretetre méltó, nyalogatásán és farkcsóválásán kívül (a' vadászati jó tulajdonságokat én itt mellőzöm) nem tudom; de engedjük meg bárkinek, ha emléken akarja birni, mit nagyon szeretett.

Gyakran láthatván hogy főbb rangu nők szeretett kutyát hordoznak ölükben, és sem magános, sem nyilvános hely nincs, hová azt magok karjain elvinni restellenék, holott gyermeküket semmi áron nem vinnék ('s engem gőzhajón midőn tulajdon gyönyörű gyermekemet föl alá hordoztam kinevettek), önkénytelenül öt-

lik fel mit már előbb mondtam, hogy a' gyermeki és szülői kölcsönös szeretet nem a' vér' rokonságából származik, hanem az együttlételem, az öszszeszokás fokként varázsolja elő; mert az urhölgynek ölebéhez vonzó nagyobb szeretete mint gyermekéhez csak nem vérrokonságbul származik talán.

Tudom mit mondasz erre, hogy: az urhölgy nem azért hordozza karjain kutyáját, mert nagyon szereti, mert jobban szereti mint gyermekét, hanem divatbul. — Meghiszem; de mi egyéb a' divat, mint szokás? és nem szeretik e az emberek tulságosan a' divatszokás' tárgyait? Tegyük, hogy a' divat hoszasan, évtizedeken át megállapodik (s pedig némelly tárgyra nézve ugy is van, a' kutyára is), egészen szokottá lesznek a' dolgok; a' szokás pedig példabeszéd szerént is második természetté válik: ekkor az urhölgy kutyáját szeretni fogja. Ime világos, hogy a' szeretet nem rokonságbul, hanem öszszeszokásbul támad, szülők és gyermekek közt.

Ismerni nem ismertem mást, ki kutyáját rendkívül szerette, hanem ugy olvastam, hogy ez vagy az halotti pompával temeté el és márványkő emléket állita neki, és gyászolva hoszasan siratta. Ha talál-tatik, bár igen ritkán illy rendkívüli szeretet kutya iránt, ne találtathassék e egyetlen apa annyi millió között, ki szokatlanul sirassa gyermekét? vagy inkább, ki sajtáságos természeténél fogva kénytelen legyen örökre elvesztett gyermekét példa nélkül megsiratni? Én egyike vagyok azon apáknak, ha ugyan van még több is jelenleg, az emberek közt.

Ezt tudván nem fognak az emberek csudálkozni s megítélni, ha ez imádott gyermekem' emlékét legalább igy, miként ő szokott engem híni, fentartom.

Csekély emlék szeretetemhöz képest, de legyen fen legalább csak addig, míg édes apjának neve az emberek' ajkain néha néha említetni fog.

Szokjuk mondani, hogy' ezt vagy azt a' bajt csak az idő orvosolja meg, 's így lehet, hogy az én könyeimet is fölszárítja; de hidd el kedves jó feleségem, olly csodálatosan érzem magam, hogy nem igyekszem e' könyeket elfojtani, mert minél sürűbben, gyakrabban ömlenek, annál inkább enyhülök. Az e' előtt, mikor e' gyermek' halálát velem tudattad, fájdalمام nagyobb volt, azt hittem meg kell szivemnek repednie, de nem birtam úgy sirni, mint Etelka haláláról tudósítatván és mint most később; most gyönyört is érzek benne. Valami belsőmből sugja, hogy ez majd egészségemnek, vagy bizonyosan szememnek megárt, de nem használ: úgy vagyok vele, mint azon ifju, ki midőn a' szerelem' kéjpocharát mértékletlenül iszsza, észreveszi hogy gyöngül, hogy árt, de gyönyört élvez: mit ér ezenkívül az élet — ugymond — e' kéjet fenéig ki akarom őríteni, aztán az évek' számával nem törődöm.

Lehet egyébként, hogy ha szabadságomtul fosztva nem volnék; karjaid közt és körödben, és az élet' küzdterén más élvezetek e' könyek' csekély gyönyörét keblemből kiszorítanák; 's kivált azon gondolat is, hogy csekély tehetségem egy részét a' haza is igénybe veszi, változtatna állapotomon. Igaz, a' hazának kölcsönével nem tartozom; tiszta lelkismerettel vallhatom, hogy a' mennyi javában részesített — azon felül hogy e' földből és földön, bármi nevű részén élhetni természeti jogom van — annyit neki visszafizettem. Majd csaknem úgy éltem, mint valamely rengeteg erdő' kebelében, társaságon kívül; a' darab kenyeret magam verejtékével szereztem senkire nem támasz-

kodva; 's a' haza mennyit tön ezen kívül értem, irányomban? hogy a' verejték közt keresett darab kenyéremet számomra biztosítsa, joggal követelhetém tőle, miután mégis csak társaság a' neve, 's miután e' társaságnak közszükségeit, terheit parányi vagyonomtul aránylag viseltem; és tevé e ezt a' haza? védelmezte e darab kenyéremet? nem; sőt családom' szájából elszakasztaték! — De nem, nem akarom a' hazát vádolni; sőt, a' mint ismersz, a' kölcsönön felül némi jót is szoktam egyesek iránt is tenni, midőn a' körülmények bármilyen parányilag is megengedék, annál inkább a' közhaza iránt, mellyben minden egyesek befoglaltatnak. Noha az én meggyőződéseim szerint a' haza egyeseknek semminémű ajándékára, áldozatára nem szorul soha, mihelyt irántai kötelességét mindenki szentül teljesíti; azaz a' kölcsönt visszafizeti; vagy más szavakkal, ha akármi alakban annyit áraszt vissza a' hazába, mennyit abból meritett: ekkor senki alamizsnájára nem szorul, hanem maga erejéből fölvirágozik, díszlik, boldogul.

Milly könnyen sikamlom más tárgyra át; a' haza szent neve, eszméje van agyamban, szívemben, meggyökerezve, 's akaratom ellen is e' név jó tollam alá, holott csak hozzád akarok szólni. Itt megerőtetem magam, nem úgy mint könyeim' folyásának akadályozásában; ne jöjjön e' szó: h a z a, ajkaimra, hiszen nincs nekem többé hazám! E' négy fal, e' rabház állhat a' földnek bármelyik szegletén, rám nézve mindegy. Semmim sincs nekem már kívüled, csak te vagy még meg a' feleségeknek ritka jó példánya; de van még másom is: könyeim' gyöngyei közé foglalt becses emlék, Ilkám' drága emléke.

Ábránd, csalfa remény!

Semmi sincs kívüled, mondtam. Hát a' biztositék mi, hogy te megvagy, hogy birlak? nincs biztositék. Hetedik hónapja, hogy nem láttalak, csupán egy sor irásodot egyszer, arról tudósítván hogy Ilka nincs többé! —

Három hónapja lesz párnap mulva hogy rab vagyok; és ez időnek mingyárt első napjaiban kértem az illetőket, hogy engedtessek meg téged csak egyszer is látnom, nem veled szólhatni, csupán látnom; e' kérest maig több izben sikeretlenül ujitám meg: — a' rab-sági szabályok ellenének lenni ha nem mondták is, de a' sikertelenségbiül következtetem; bár arról tudósittam, hogy egészséges vagy, hogy könyvtárom' eladogatásából élsz; de én ezt hiszem is nem is, talán nem vagy többé, csak kiméletbiül nem adják tudtomra! vagy más célbiul.

Most már mindegy; én ugy képezem és akarom hinni, hogy élsz, szavaim rád nézve különben is csak annyi, mint ha nem élnél, nem hallod, és csupán szellemedhöz szólok. A' költők' példáját követem most annyiban, hogy ők valami szellemlényt teremtenek magoknak, azt megszemélyesitik, 's hozzá annyit ábrádoznak, oly sok szépet, dicsőt elmondanak: én a' képzelődés' szárnyain repülni nem tudván csak a' te és Ilkám leélt köznapiságtokat hozom vissza emlékezetembe.

Hányféle alakban lebeg előttem képetek! de nem, az alak nem változott; a' kép ugyanaz maradt, csak hogy a' tiédet a' bú és gond, aggság és fáradalom, szomorúság és anyai aggodalom nagyon megviselték: de a' helyzet, a' foglalatosság volt oly sokféle.

Ha festész volnék 's hozzá készületed volna, így látatlanul tökéletesen eltalálnálak. És mennyiféle ál-

lásokban voltál te nekem kedves, alig tudnék választani, hogy mellyik helyzetben fesselek. De igen, az előbb mondottak után eszembe jut valami: úgy festenek, a' mint balkarodon szeretett gyermekünket tartád, jobb kezeddal pedig főztél, dolgoztál, 's főzted azt, miről tudad, hogy én legjobban szeretem. Ah ez nekem gyönyörű kép lenne. De mellé még mást is festenek, mi a' te arczképednek böcsét kétszeresen, vagy többszörösen is emelné: főstének mellé egy urhölgyképet, ölébe kutyát, 's ennek kiegészítéseül festeném dajkáját a' mint éppen tőle hurczolja el gyermekét; járulékaul még odafesténém — — nem, megunnám e' felfordultságon sokáig fáradni, semmit mást nem festenek ez urhölgy-képhez a' dajkáén kívül.

Ugy e kedves feleségem, megörülnél ha titkon még egy képet festenek — — de nem szólok addig, hanem lerajzolom csak így szóval, azután készen megmutatom.

Teljesen arányos, sem gömbölyű, sem hoszúkás' hanem közép, 's hideg márványszerű arcz; magos 's a' lehető legszebb, legarányosabb homlok; hoszudad vágatu nagy kék és kissé benülő szemek, nem mosolygók, hanem komolyságot jelentők; az orr nem éppen legszebb görög metszetű, de egyébként szabályos; száj, összeszorított vérszín ajkakkal nem nevetésre alkalotva; a' bőr-fehérségét barnás-sárgaság inkább, mint pirosság mérsékli, barnásan halvány. Gazdag hajzata szőkés, már már gesztenye színre hajló; szemölede barnább hajánál, nem gazdag, de eléggé kitünő. — Ruhája vadgalamb színű, barnás virágok 's pöttök által tarkitva; piros kötényke, alatta egyik kezével könyvét eldugva tartja, de tudtán kívül egyik sarka ennek kilátszik; 's a' félig mosolygó arczbul ezt ol-

vashatni ki, mintha kérdezni akarná a' belépőtül, vagy ránézőtül: ugy e nem haragszol, hogy megint olvastam?

Nézd mamám e' képet, ismered e? fognám tőled kérdezni. És te illy sikojtással borulnál keblemre: ah, Ilkám! És ekkor megáradnának édes-keserű könyeid miként enyéim most patakszanak arczomon alá.

Május 29-ik 1847.

Lám a' bezártságban irt leveleknek az a' jó oldaluk van, hogy nem késnek el a' postáról; ha bármi indulat miatt félbe kelle hagyni, lecsillapult kedélylyel folytathatjuk.

Én mint apa, 's valamely lélektanár, gyermekem' arczképének, vagy inkább egész rajzának töredékéből, e' fölebbi vázlatbul egy egész nemzedék életet vagyunk képesek kiolvasni és pedig két alakban: egyik mutatja a' kiszámított és ineszsze kezdett készületet, mi szerint a' gyermeknek oda kellett jutnia, hogy nem erőtetve, hanem önként, mint kedvtöltést keresse, ohajtsa a' tanulást; továbbá látnunk, következtetnünk lehet, sőt kell e' kezdetnek folytatását 's végét a' sirig: másik alakban, mint ellentétben látnunk kell, miként kezdi a' nagy sokaság a' gyermek' nevelését, tanítását; miként utáltatja, unatja meg a' tanulást már a' kis gyermekkel, 's természetesen szemünk előtt van aztán ennek minden szomorú és szörnyeteges következése az egész életen végig a' sirig.

Ah az a' csalfa, hizelgő remény erővel is befurakodik és az ember fülébe susogja: itt vagyok ismét a' remény; legalább nálam így incselkedik, hogy aztán ha ismét hallgatok sípegésére, kinevethesse hisz-

kenységemet. De mindegy, megcsalatni ugyan nem hagyom magam általa, hanem unalmamban csak úgy tettetve, mintha hinnék neki, hallgatok szavára; — semmibe sem kerül.

Ha majd kiszabadulok, 's ha a' sorstul kevesbé üldözve módomban lesz benne, 's ha még szülsz: azt karodon tartva mint fölebb mondám, lefestetlek, de az ellentét nélkül; mert a' reménynek legszemtelenebben fecsegő biztatására sem hiszem soha, hogy annyi módomban lenne valaha, mennyiből azon ellentét' lefestetésére is vesztegethetnék. De jobban meggondolva nem is lenne szükséges illyet festetni, mert hiszen az életben úgy is gyakran láthatni: de nem azt, hogy kivált posztóruhás embernek felesége egyik karján gyermeket tart, másikkal dolgozik, főz.

Ha az ember előre tudta volna, — szokja a' magyar mondani; — igen, ha előre tudtam volna, hogy e' gyermeket elvesztem, lefestettem volna, ha mingyárt napszámban kellett volna is díját kiteremtenem. Néhol láttam kis gyermekeket lefestve, semmit sem hasonlítván az eredeti, vagy természetihöz, csodálkoztam és gondolám magamban: már ugyan mirevaló e' hiuság? a' czifra zubonyt, a' nyak körüli fodrot, vagy göndörített haját kívánták e' a' szülők lefestve birni? de most kész vagyok nekik illy gyöngeségüket megbocsátani; sőt becsülöm őket érte; mert azon szent aggodalomra magyarázom, hogy: ha talán véletlenül a' szeretett gyermeket elvesztenék, legalább képe — jól vagy rosszul találva — legyen meg.

Ugy e' lelkem feleségem, illy csapások nagy iskolául szolgálnak. De köszönöm aztán a' belőle merített tanuságot, midőn már testben lélekben öszszeron-

esoltak, tökéletesen tönkre tettek, 's a' tanuságnak többé hasznát nem vehetem soha.

Ha babonás hitű, vagy vakbuzgó volnék, azon törném fejem: mit véhettem én Isten ellen olly nagyot, és éppen én, hogy egymásután mind a' három gyermekemtül megfoszt, és éppen engem foszt meg, ki azokat úgy szerettem, miként széles Magyarorszában több apa magzatát úgy nem szereti? De ez még nem elég csapás, több kell: Szabadságátul is éppen most fosztassék meg' — mond a' sors. Ezzel már úgy hiszem, telhetetlenségét, bosszuvágyát, haragját kielégíthette volna azon lény, vagy sors, melly rám küldé. De nem, ez sem elég: szeretett hitvesemtül is elszakasztva 's ez iránt még olly aggodalom által is gyötörtetni, hogy e' drága időben miattam talán éhséggel is küszködik? ez sok egyszerre, egy embernek. Hah! mi az? — így neszez 's mond ama kinzó lény — még lihegget, még mozog: kegyetlenebb csapást kell rá mérni, hogy ne is motszanhasson; e' fanatikusnak szíve vérzik azon aggodalmában, hogy imádott hazája veszélyben forog, 's magául azt hiszi, hogy főkép csak ő segíthet rajta; munkálkodása nélkül hite szerint, veszve van a' haza; itt, e' vágyában, munkálkodásában kell őt megakadályozni; ez lesz neki a' legérzékenyebb csapás.

Bocsánat, feleségem, fogadásomat nem tartám meg; e' szó: 'haza', mintegy akaratlanul sikamlott ki ajkaimon.

Megbirom-e e' csapásokat hoszas ideig, azt a' jó Isten tudja; vagy megbirom e ép észszel, örülés nélkül, ezt majd a' jövődő fogja megmutatni.

Nem, ennyi csapást Isten nem küldhete rám; nekem tiszta lelőkismeretem van, Isten pedig igazságos:

e' kettő tehát nem fér össze. Ha azt bírnam hinni, hogy ezekkel Isten büntet, látogat: e' hitem volna legnagyobb vétkem.

A' szentírásban egy példa van; Jób mindenféle csapásokkal volt meglátogatva 's békével tűrte el; mielőlt aztán a' tanúságot meritik és osztogatják a' keresztény emberiségnek, hogy ő is békével tűrjön minden balsorsot, szenvedést. És ugyan tehetne e' józan ember okosabbat csapásai közepette, mint azokat békével eltűrni, miután megmásítani azon helyzetében különben is képtelen? A' ki remél; a' ki szereti az életet még nyomoruságaiban is: az igen is, eltűri a' csapásokat: a' ki nem szereti többé az életet; a' ki jobbat remélni teljességgel nem bír, az egy golyóval, vagy más módon véget vet mindennek; a' csapások elől kitér, vagy ha már utolérték, így szabadul tőlük.

De éppen e' Jób, ki követésre méltó például ajánlatik, méltányos panaszszal kel ki az ellen, ki őt így ártatlanul, érdemetlenül bünteti, látogatja; hoszas panaszra fakad Isten ellen, 's kérdi tőle: ,uram hogy fér ez össze igazságóddal? Nem, az nem igaz, hogy Jób panasz nélkül, békével, nyugottan tűrte a' szenvedést; hiszen ott van az irás, ki nem vak, láthatja, olvashatja panaszait. A' ki öntudattal bír, 's magát ártatlannak érzi: báhonnét jőjön a' sujtó csapás, a' méltatlan szenvedés, jó kedvvel nem viseli; akarata ellen is kitör belőle a' panasz; ha ajkairól nem hangzanak vád-szavak; ha elfojtja keblében a' panaszt: izmai, vonásai, tekintete szólnak nyelve helyett.

És ez nem is lehet máskép. Természetiünkben van az, hogy távoztatni, elhárítani törekedünk mind azt, mi kellemetlen érzést, fájdalmat, szenvedést okoz: és ha más részt mégis szeretnők, jó kedvvel viselnők a'

csapásokat, mik fájdalmat szülnek: természetiünket tagadnók meg; ösztöniünkkel ellenkezőt cselekednénk, a' mi képtelenség; a' mi lehetetlen.

Ha megengedjük, hogy a' csapások, szenvedések egyenesen ugy Istennek küldeményei, miként valamelly ember elmegy éjjel egy családhoz, elrabolja kincsét, aztán rágyújtja a' házat, a' nélkül hogy neki e' család valaha legkevesebb sérelmet, kárt okozott volna: akkor megsemmisítjük minden mostani foglalkainkat jórul, igazságrul, méltányosságrul, Istenrül.

Ha te kedves feleségem, nem azon aszszony volnál a' ki vagy, hanem valami előítéletes lény, ez észrevételt tennéd fölebbi szavaimra: az Isten nem vakon, mint ember, 's nem is indulatosan büntet, mint a' gyarló halandó, és nem is ártatlant lakoltat, hanem a' ki mint megérdemli, — mondom, ha más kevésbé tiszta fogalmu nő volnál, ezt felelhetnéd; de te engem kívül belül ismersz, minden vágyaimat tudod; titkom előtted nincs, következőleg ártatlannak, bármí csapásra érdemetlennek tartasz, tehát szükségkép 's önkénytelenül kell vallanod, hogy e' csapások nem jöhetnek Istentül, hanem a' sors, a' körülmények csodálatosan így hozták magokkal; természetes, hogy a' körülményekből az emberek, azok' szenvedélyei, indulatai sem maradhatnak ki.

Azt pedig szinte az előbb mondtam, 's igazsági fogalom szerént szinte föl nem tehetni, Istenrül, hogy ő a' gyermekkori öntudatlanul elkövetett csekély tévedéseket akarhassa későbbben a' férfiuban 's általa családjában, olly érzékenyen 's tulságig szigoruan megbüntetni.

Igen sok az ember, a' gondolkodásmód is tehát szinte igen sokféle levén, valaki talán ugy is véleked-

hetik, hogy az Istennek néha kedve jő ártatlant is nyomorgatni, hogy ezt aztán a siron túl menyországban é' földi szenvedéseieért különösen és bővebben megjutalmazza, mint egyebeket. Lehet e Istennek néha illy szeszélyes kedve, azt én egy csekély porszem vizsgálni nem akarhatom, hanem csupán a' tőle nyert józanésznél fogva kérdem: miként jutalmazhatna ő a' tulvilági életben egyet inkább mint a' másikat? ha valásunk' tanítása szerint az üdvözülteknek boldogsága abban fog állani, hogy az Istent színről színre látják, kiknek jutalma ő maga; tehát ő egyenlő jutalma mindeniknek, ki ott van; ki őt látja.

A' keleti népek, két szellemet tartanak, hisznek; 's őseink is, kik ugyancsak keletről jötek, két istent vallottak: egy jót, ki mindazt elővarázsolja, mi az embernek tetszik, hasznos; és egy gonosz t, ki mind e' jót elpusztítani, 's helyette rosztat eszközölni törekedik. És ugy látszik e' kettős isteneszme keletről nyugotra az egész keresztény világra is elterjedt, csekély módosulással. Nem szokjuk e mi is azt, a' mi kellemetlen, rosztat történ'k, az ördögnek tulajdonítani?

Hibáznak az emberek, kedvesem, mert gyarlók, honnét közmondássá is vált: „hibázni emberi dolog.“ Nem, sem az Isten, sem az ördög nem intézi közvetlen, nem okozza, vagy nem küldi ezt meg azt a' bajt, csapást az emberekre, hanem a' körülmények ezerféle-kép összemunkálva eszközlik. — Ma már este van, holnap ha élek, folytatom, vagy inkább külön egész levelet írok neked erről. Végről az embereknek ezredek óta szokott módján szólnék hozzád: jó éjszakát kívánva, de semmit sem ér; sem kívánságom nem teljese-dik, sem e' sorok hozzád különben sem jutnak el.

Május 31-ike 1847.

Azt ígértem előbbi levelem végén, hogy holnap, mint már tegnap, arról írok neked, mint szülik a' körülmények a' bajt, de nem is gondoltam, hogy vasárnap következik. — Te csodálkozni fogsz, hogyan lehet rám nézve a' vasárnap különbséget, hiszen otthon egyiránt dolgoztam, irtam, nem tekintve a' napot. — Az most máskép van; elmondom.

Korán reggel az utczáról szokottnál nagyobb zaj hangzott be ablakomon, és e' zajból kiváltkép e' hangok: svábhegy, svábhegy, hatották meg füleimet, de nem csak füleimet, szívetem is. Egész családok mentek a' budai hegyekbe mulatni, mert hiszen vasárnap vala.

És ime váratlanul itt is a' körülmény, a' mulatóknak budai hegyek közé menete okozza azok' akaratán kívül, hogy én tegnap mint vasárnap könyeimmel mulattam, holott más szándékom vala. — E' szóra: svábhegy, együtt töltött kilencz évünknek minden jelenete, kevés öröme, sokkal több keserősége (ha gyermekeinkben talált gyönyörünket leszámítjuk) valami varázserő által egyszerre mind emlékezetembe vala torlasztva.

Hány apa és anya szeretett gyermekeivel üzte e' hegyek közt gon'jait: és mi nem értünk rá soha; nekünk nem volt módunk benne soha; csupán egyszer; akkor, midőn szeretett gyermekeink' legidősibikét Ilkát, szíved alatt hordozád. Ezek jutának eszembe; a' visszaemlékezés, a' mindig kecsgetetett 's mindannyiszor megcsalt remény könyek' özönét árasztá szemeimből, és ezek tevék az én vasárnapomat.

Annyi őszinte fáradalom; annyi becsületes küzdés után sem birtam megszerezni azt, miáltal nektek néha

néha kis változatos örömet eszközölhettem volna kin a' szép, szabad természet' ölen. Igaz, nem vádol hitványságom, mert számításaimban mindig más valaki, vagy valami játszott ki: de mégis fáj, 's nagyon fáj, hogy ti én velem, 's én miattam nem élvezhetétek ez ártatlan és édes örömekeket.

Ha a' hiu remény még ezutánra is táplálni bírna, azt mondanám: várj csak még egy kevesse, áldott jó feleségem, mindent kipótolok; majd eljő nem sokára az idő, a' midőn minden elmulasztott örömért kétszeresen merítünk; ha, mondom, a' remény által el bírnám is magam ámítatni, hogy így szólhatnék hozzád: de a' szeretett gyermekek! főkép Ilka, kit annyiszor fölbiztattam; benne annyiszor és annyiféle vágyokat ébresztettem: és mind, de mind teljesületlen maradt! — Irgalmas isten, mért adál nekem illy szívet, tehetség nélkül sugallása szerént cselekedhetni is? — de nem, nem zúgolódom; hát rosz volna az illy szív, melly a' könyeknek záporát sajtolja ki? hát mellyik a' jó, a' nemes szív, ha az illyen nem, melly könyeket fakaszt? bocsánat, meg vagyok e' szívvel elégedve. — Szegény vagyok, de szívem gazdag, kimeríthetlen forrása a' könyeknek; hanem mit ér? evvel senkinek nem használhatok. Számtalanszor láttam nyomorékot, szerencsétlent, szenvedőt, 's mindannyiszor többet vagy kevesebbet öntöttem ki könybőségemből, de vagy semmit sem, vagy csak keveset, használt. A' kin a' csupa szánakozó szív és könyek némileg enyhítenek, annak magának is jó szíve van, tehát a' magáé segít valamit rajta, következőleg a' máséra mint csupa illyenre, nem igen van szüksége: a' ki pedig nem sajnálkodást kíván, hanem markolható segílyt, azon én nem segíthetek illyen segítséggel millyennek birtokában vagyok.

Én néha mások helyett is könyeztem, kiknek kopár szivökből nem lehet egy csöpp könyet is facsarni. Te e' részben is esmersz, hanem egy esetet akarok itt különösen elmondani a' sok közül, mit neked nem értem rá elbeszélni.

Midőn a' mult esztendő nyarán Rotterdamban és Havre-ban a' tengerparton, e' városoknak kikötőiben andalogtam, 's néztem mint rakják meg a' roppant hajókat württembergi, badeni 's egyéb német statusokbeli emberekkel, hogy őket a' tengereken túlra, más hazába szállítsák, ezek helyett sirtam. — Azt hiszed, lelkem, hogy ők könyeztek, mikor az édes hazától örökre elszakasztattak? esalátkozol. Igaz, mindenestül mentek: szülők, gyermekek, egész családok rokonokkal együtt, 's mintha csak barmokat hajtottak volna ki az ország' határain olly érzéketlenek valának; mondom, helyettök én könyeztem; de őket sajnálva, hogy illy órában sem tudnak sirni, fölöttük is könyeztem.

De a' tegnapi mulatságra térek vissza.

Mindenkinek megvannak a' maga örömei, saját mulatságai, úgy nekünk is megvalának keblünkben, 's gyermekeink által, de ez kinek-kinek megvan kisebb nagyobb mértékben, ezeken kívül még más örömöket élvezni is feljogosítva érzem magam; 's erömön, igyekezetemen nem is mult mind azokban családomat részesíteni, mik az életet megédesíthetik: és a' sors, valahányszor ezt vagy azt már izlelhetni véltük, kegyetlenül visszataszított, mintha így riasztott volna rám: vissza ismét! mindenki élvezheti ugyan fáradsága gyümölcsét, de te arra vagy kárhoztatva, hogy iparkodásodnak gyümölcsét ne élvezhesd soha. Ezt még türethetőnek tartottam, de ha midőn kérdeztem tőle: mért nem szabad nekem éjjeli 's nappali szakadatlan

munkálkodásomnak díját eltennem? felelet helyett gynyolva kaczagott szemembe; ez fájt, és fáj most is.

Magammal tisztában vagyok. Néha csak megtehettem volna, hogy kimenjünk és élvezzünk másokkal, de szándékom vala magamat szorgalmas munkám által minél előbb lehetőleg függetlenné tenni, hogy másoknak valaha terhére ne legyek, és senki előtt meghajolni ne kénytelenítsem: de megvallom neked, 's őszintén vallom meg, kedves jó feleségem, hogy ezen öntudatom mellett mégis vádol hanyagságom; 's nem képzeled mennyire fájlalom, hogy vágytál ide vagy oda együtt elmenni 's én nem teljesítém kívánságodat; pedig milly ritkán adtad ennek jelét irántami kiméletből, és pedig milly üres ok akadályozott! Irányodban ez mégis csekélység; tőled bocsánatot kérhetek és nyerhetek is, ha ugyan láthatlak még egykor, de Illkám! — o Isten, mért nem engedéd őt élni?! mért nem legalább addig, míg én őt még egyszer láthattam, 's tőle bocsánatot kérhettem volna. — Átok rád első lépés, melyet tettem Pestrül, bár mások tanácsára, de mégis önként távozva. Ha melletted maradok; ha úgy hurczolnak vala el mellőled erővel: e' gyötrelmem, e' kinom most nem volna. De bocsásd meg szelleme inádot gyermekemnek e' lépésemet, hiszen érted tevém, csak-hogy számításomban tévedtem. Ismervén ingerlékeny, érzékeny természetét; mindenfelől a' figyelmeztetés, hogy befognak; nem levén arról fogalmam, mi módon történik ez; gondolva hogy ott tüstént fegyveres nép a' szobában lánczra veri az embert, 's így gyermekem szemeláttára elhurczolnak (mert nekünk még eddig csak egy közös szobánk lehetett, és így szükségkép a' gyermek előtt kellett volna elfogatásomnak megtörténnie): semmit olly bizonyosnak nem tartottam mint azt, hogy

a' gyöngye gyermek ezt látva vagy tüstént szörnyet hal, vagy nem érvén rá ilyenkor elegendő okát adni mért megyek el, vagy inkább mért visznek el (holott ugyis olly soká elvoltam; s ő engem, kit kimondhatlanul szeretvén már olly régen szívszakadva várt haza), s néhány nap mulva vissza nem térhetvén halálát bizonyosan okozta volna. Ez mentse lépésemet. De ki előtt? hallgat e szívem e' mentségre? tehetek e róla hogy e' harcban szívem az éssen győződelmeskedik?

De az említettem mentség semmit sem használ, én a' gyermeket elvesztettem. És kinozza lelkemet az elmulasztás, a' halogatás, hogy majd ekkor, majd így lesz, és — nem lön számára semmi; kinoz azon öntudat, hogy mégis több örömet szerezhettem volna neki, de nem tettem; hiszen majd máskor — gondolám! — Itt van most a' máskor! —

Hogy voltaképen felfogd keservemet és fájdalmamat, tőle való elbucszásomat hozom vissza emlékezetedbe, bár te éppen úgy nem feledéd el mint én; de házi dolgaid elvontak, te nem tudsz mindent. Mióta e' gyermek nincs, soha olly mélyen nem hatott rám a' neki annyiszor tett különféle ígéreték' nem teljesítése, mint éppen tegnap.

Mielőtt Pestről távoztam volna, kezdém őt arra elkészíteni, hogy ne essék igen nehezére, sőt sajtáságos ígéretekkel igyekeztem őt olly hangulatra birni, mi szerént ne csak megegyezzen elutazásomban, hanem hogy maga szájából halljam megegyezését, kívánságát; hogy ő maga sürgessen elmenni. — Vérzik szívem, ha mindent körülményesen elgondolok, mi azon elbucszásra vonatkozik.

Én nem tudom, nem volt volna e jobb előtte nem titkolni, hogy testvérei, Kálmán öcsese és Etelka hu-

ga, már meghaltak, 's nem ámitani azzal, hogy ezek egy néninél vannak ben a' városban, hogy az orvos ki őket gyógyítja, közelebb érje, 's ha majd meggyógyulnak hazahozzuk.

Nekem úgy tetszik most, hogy ő ezt vagy éppen nem vagy csak félig hitte, 's hogy kivált Etelka' halálát gyanította, 's mintha mondani akarta volna: ugyan ne hazudjatok!

Mi egymással soha azelőtt németül nem beszélünk, most pedig egykét szót néha ejtünk, főkép ha valaki látogatóul jöt, figyelmeztetvén őt arra, hogy a' gyermek előtt testvérei nevét 's halálát ne említsék. Ha a' látogató elment, kérdezte tőlem: apám, mért beszélsz te most sokszor németül, ha valaki jó, kivel azelőtt mindig csak magyarul beszéltél, hiszen nekem is lehetne azt tudni, mit beszéltek. Illyenkor hirtelenében néha nem találván kérdésére kielégíthető feleletet, a' habozásból, 's a' megerőtetés daczára is (hogy sirni előtte nem fogok) könyvek tolultak szemembe: neki ezekből sejtenie lehetett, 's kellett, mit titkolni akartunk.

Mikor a' hosszú utról megérkezve keservesen sirtam, 's lehetett e nem sirnom, azt kérdé tőlem: apám, mért sírsz most, olly soká odavoltál, hiszen most örülni kellene, nem sirni, — hogy Etelka nincs... itthon 's hogy beteg? — Akkor az indulatok' kitérései közt nem értem rá gondolkodni, de most úgy rémlik előttem, mintha e' gyermek ama szavak után: 'hogy Etelka nincs'... megállapodott volna, 's aztán megszánva engem mintegy vigasztalásomul tette volna utána: 'itthon, 's hogy beteg?' — Szörnyüség! mi illy ritka perczekben talán egymást ámitottuk!

De mondom, mikor távozni készültem 's neki el-

beszéltem, hogy Daruvárott egy Tánecsics bácsink van, ahhoz kellene elmennem, kinek sok báránya, csikója, kecskéje, libája meg mindenféle más álatja, nyula, galambja van, 's azokat mind nekünk akarja adni; tehát elmegyek megnézni — mondám — 's vagy elhozom, vagy talán oda meggyünk lakni.

— O apám — így szólt a' gyermek hozzám — ne menj most el, úgy is olyan soká odavoltál; mindig mondtam anyámnak: mikor jő már meg apám? ne menj most el, majd ha én egészen meggyógyulok... meg Etelka is meggyógyul; akkor mink is elmegyünk veled gőzhajón; — úgy is mindig ígérted, hogy majd ide viszel, meg oda is viszel, és sehová sem vittél, csak egyszer a' győri bácsihoz. —

Most újra biztattam a' gyermeket, hogy meglássa mennyifelé viszem. Most hirtelen kellene a' Tánecsics bácsihoz mennem — mondám neki, — mert úgy hallom, hogy ő nagyon öreg, 's kissé beteges; illy öreg ember pedig hirtelen meghalhat; aztán mind azt a' sok szép álatot, meg a' képes könyveket, kocsit, lovat, mások viszik el, ha én ott nem leszek, mikor hirtelen meg találha halni; — most pedig te még és Etelka nem vagytok egészen felgyógyulva; hideg is van már, most ti nem jöhetnétek; ha pedig várok, míg felgyógyultok, talán már akkor késő lesz. — Hát a' mint te gondold, édes lányom, én úgy csinállok. — Talán föl lehetne hamar hajtani, 's ottkin a' háznál, tudod azon a' szép gyöpon a' kertben legelésznének; fogadnék valakit a' ki örezné, megitatná. Aztán meg annak a' bácsinak pénze is van, azt is ide adná nekünk, és így a' kenyérsütő szomszédnak házat is megvennők, mivel neki kapuja is van, hol kocsival bejárhatni az udvarra, 's a' hintót meg lovakat oda tenőnk; mert a' bácsi bizonyosan nekünk adja a' szép

hintót meg lovakat. Aztán ti egészségesek levén egyszer csak ide berendelném a' lépcsőkhöz a' kocsist hintónkkal 's nektek mondanám: gyermekeim, készüljétek, vegyétek rátok csinos ruhátokat, mi hintón valahová megyünk. Ti örömtökben hamar készülnétek; te mindig kérdeznéd: hát apám hová megyünk? mama is eljő? meszsze megyünk? mikor jövünk vissza? Flori könyvét is elvigyem? hát apám azokat a' csinos kis jószágokat, miket Párisból hoztál nekem, azokat is magammal vigyem? — Te még sok mindentélel kérdeznél, de én csak azt felelném rá: gyermekem én most nem is szólok, hogy akkor annál inkább örüljétek, midőn már ott leszünk, 's látjátok, mit soha nem is gondoltatok láthatni. — Ti már felöltözve 's készen levén mindig unszolódtok, hogy: már menjünk apám, menjünk anyám. — De anyátok ezt mondaná: hiszen még Kálmán föl sines tisztán öltöztetve, ugy szenyesen pedig csak nem vihetjük; aztán meg előbb eszünk, már mingyárt készen lesz az ebéd. — Te ezt mondanád: majd én felöltöztetem Kálmánt, Etelka meg addig megterit; hanem nézzük meg legalább a' folyosórul a' hintót. — Alig végeznők az ebédet, felülnénk, a' kis Kálmánt te fognád öledbe, és — huts, huts, a' kocsis elhajtana. Te szörnyen kíváncsi volnál, hogy ugyan hová megyünk? hát egyszer csak a' háznál volnánk kin és látnád mind azt, mit Tánicsics bácsitul hoztam, 's ezt mondanám: e' hintó és lovak is mieink, ezen most mindennap kocsikázunk, majd ide, majd oda.

Ekkép igyekeztem a' gyermeket arra birni, hogy távozásomban megegyezzen, és ő megegyezve mondá: „no hát csak menj apám.”

Ezek voltak hozzám utolsó szavai.

Mióta e' gyermek eszmélt, mindig biztattam, igé-

retekkel tápláltam, 's még az utolsó perczben is, mikor tőle örökre (bár olly teljes reménységgel, hogy majd pár hét múlva ismét láthatom őt) elváltam, hazugsággal ámitottam. E' szavak, mint rém, mint kísértet éjjelen és nappalon át suttogják fülembre: nem sajnáltad egyetlen 's annyira szeretett gyermekedet beteges és így ámitva örökre elhagyni?

Nem hangzottak szavak világ' kezdete óta, melyek mélyebben hatottak volna, mint miként ezek szívémben vésvé vannak!

Mit a' természettől öröklöttem, azzal mindig meg voltam elégedve, csak mit a' sors és rossz emberek mértek rám, az ellen fakadtam néha ki: de most panaszkép emelem szavam a' természet ellen, mért nem ad annyi szellemi tehetséget, mennyi az érzéshez aránylag megkívánatik, ha azt másokkal közölni, vagy tudatni ohajtjuk. Nem csak te, kedves jó feleségem, de még ellenségem is megsajnáljátok, ha felfogni, csak némileg érzeni képesek volnátok szívemnek e' miatti gyötrelmeit. — Vagy talán ellenkezőleg éppen más, mély eszmélkedés által jobban meg tudná magyarázni, mi sajátságos és rendkívüli szívgyötrelmemnek kell ennek lennie, ismervén életviszonyomat gyermekemhöz — de én tehetetlen vagyok.

Nem emlékezem, szívem, arra, beszéltem e neked, hogy Rousseau, amaz elhíriült francia író, gyermekeit mingyárt születésök után háztul ki, intézetbe adta, 's róluk nem gondoskodva soha, úgy vette a' dolgot, mintha neki nem is születtek volna gyermekei; ő úgy okoskodott, hogy az intézetben jobb dolguk lesz, jobb nevelésben részesülhetnek, mint a' mil-

lyenben ő maga szük körülményei között részeltethetné.

Ha azon állításomat rendületlennek nem tartanám, mi szerént az apa és gyermek közötti kölcsönös szeretet nem vérségből, hanem együttlétbül, összeszokásbul származik: úgy Rousseau-t, mint szivtelen embert, vagy mint gyávát, ki nem érzi magát képesnek arra, hogy gyermekeit eltarthassa, kárhoytatnám, de így, engedékeny vagyok iránta, legalább nem szigoruan vádoló. — A' születéstől kezdve néhány óra, vagy néhány nap alatt alig szövődhetett a' szeretetnek csak legelső vékony köteléke köztük, mit pókhálónak gyöngé szálaként széttéphetett, a' néhány könyvet letörlé arczáról, 's gondolá: a' gyermek, meghalt, ezzel vége mindennek.

Ha nem volt volna kedvezően kinálkozó alkalom az intézetben, hanem kénytelen leendett gyermekét maga fölnevelni azon koráig, mellyben már mind a' testi szépségnek, mind a' szellemi ritkább tehetségnek jelei feltünedeztek, melly idő alatt a' kölcsönös szeretet is mind több és több egyes szálakbul vastagodott volna: sem ez első, sem a' még születendett gyermekeit magátul el nem veti; mert megtanulta volna, milly boldogító érzés az apai szeretet!

De az érzés, mint az izlés, különböző; mi fölött nem kell versengeni, miként a' latin mondani szokta. Mind e' kettő emberben akaratának hozzá nem járulásával, meg nem határozható szabályok és mérték nélkül sok apró, 's különböző szálakbul támad, mint a' soha többé nem éppen azon körülmények történetesen magokkal hozák.

Midőn első gyermekünk született, tüzhelyünk illy állapotban vala, pedig ettől sok, minden függ, mivel

az élet mutatja, hogy férfiak egy bizonyos darab kenyérért egész életükre majd szolgálai, gépi állapotra kötelezik, szánják el magokat; de mondom tűzhelyünk így volt:

Egy kis vaskályhában pislogó tűz mellett burgonya leves főt, darab füstölt disznóhús benne. Te ezt nem igen tudod, azért említem meg; mert téged ismeretlen fájdalmak, az első szülési fájdalmak fogtak körül, a' mikoron az anya minden másról megfeledkezik, mert a' közel, jelenlehető halál, hideg verejtéket satol ki. Minden egyéb házi szegény körülményt tudsz, tehát nem is kellene azokat elmondanom, de légy türekeny gyengeségeim iránt, miként szoktál, nekem most így tetszik. Képelem magamnak, mintha te mindent elfeledtél volna, 's most én azt neked ujságul beszélném el.

Vagy hiszen főlebb, egy előbbi levelemben felsőhajtva nyilvánult aggodalmam, hogy te talán nem is vagy már? talán csak szellemedhöz szólok? Mondák ugyan, hogy te élsz, 's Fichte' munkáit adtad el hogy élhess, de ennyire jutván nem győzött e le a' sok csapás, 's nem nyugszol e gyermekeim mellett a' hantok alatt? Ezt én nem tudhatom. Hihetek e valakinek itt, midőn nekem senki egy szót el nem hisz. Nem hiszik, hogy a' legjobb, de kevés embereknek egyike vagyok, ki még egy hajszálát sem akarja embertársainak sérteni. Ártatlanságomat, önkéntes vallomáso-mat nem hiszik, míg adatokbul, vagy vizsgálatokbul ki nem világlik; jó, ez rendén van, ez helyes: de aztán miként kívánhatná más, hogy neki én feltétlenül higyeek; és éppen itt, hol mindent eltitkolnak a' rab elől, miként higyeem szinte világos adatok, elvitázhatlan jelek, bizonyítványok hiányában, hogy te élsz?

Valószínű, de minden valószínű egy a' reménnyel, ez pedig engem mindig megcsalt, tehát miként birjam hinni, hogy csak éppen itt és éppen most nem ámit, mikor mondja, hogy: te még élsz?

Legyen bármiként, elmondom a' legelső gyermekünk' születésekor körülményeinket, hogy — ha te nem volnál — egykor valaki olvasván sajnálkodjék, vagy nevéssen fölöttünk, miként éppen szeszélye tartja.

A' hely tehát, hol ez órában vagyunk, hol az első szülés történik, 's a' világ egy emberi teremtesel többet számlál, a' hely, egy istálló-forma kamara, vagy fészker, 's jászol helyett egy roskadt nyoszolya van egyik szegletben, rajta csupán szalmazsák nyulik el.

E' hely, előbbi tulajdonosának, ki kádár mesterember vala, fészkerül szolgált, hol durvább munkáját csak nagyából végzé. Én megvevén, ajtót és ablakot csináltatva hozzá, lakásomat ütem fel benne; sem földre kipadolva, sem konyha hozzá nincs. Az előbbi tulajdonosnak (kivel szerződésileg ugy egyeztünk, hogy míg a' házat egy fillérig ki nem fizetem, ő fizetés nélkül benlakhassék), ezen mi lakásunk csak konyháján át előszobájuul vala, mi ránk nézve igen kellemetlen körülmény. — A' fészker' közepén álló vaskályha szolgál konyhánkul. A' fődél rosz; eső idejében alig találtunk egy kicsinded szegletet, hol szárazon maradhatánk. A' házra még 1500 vforinttal tartoztunk. Irományaimat senki sem vette meg, mert a' Censor alá nem irta. Sehonnét jobb kilátás: Sőt inkább kölcsön kellett 150 vftot felkérnem, hogy a' háztartozásból valamit legalább más emberségéből ismét leróhassak, különben kivételssel fenyegettek, mert a' fizetési határidő többször el-elmult. — A' másik szoba konyhával bérbe van adva, hogy onnét néhány forintot kapjunk. Én napszám-

ba rostálni jártam; estenként ki kelle vennem napi-dijamat 1 vftot. Gyermekágybul föllábadván te más-nak mostál és varrtál.

Igy állottunk. Ezt a' most mondandó miatt kelle előadnom.

Ha már ekkor, ezen körülmények közt jött volna valaki, például Rousseau, mondván: ugyan mit nyomorogtok e' hitvány, tehetetlen teremtéssel? mit vesződ-tök vele? adjátok intézetbe, ott majd státusköltségen mindennel ellátják; böcsületesen fölnevelik, 's a' tár-saságnak hasznos tagjává lesz: így pedig ki tudja mi-re jut, ti is vele együtt nyomorogtok, sinlődtök.

Nemde, kedves feleségem, Rousseau uramnak ajtót mutatva ezt mondtuk volna: takarodjál nyomorult. 'S készebb lettél volna szemét is inkább kívájni, mint gyermekünket neki átengedni, hogy intézetbe vigye olyképen, mint magáéival tön.

Vagy ha jött volna egy nagy módu valaki illy ké-réssel és ajánlattal: „Ugy hallom önök e' rokkant házra még sokkal, 1500 vftal tartoznak; azonkívül némi más, kisebbszerű adósságok is terhelik önöket; mint ime magam is most tapasztalom, igen mostoha körülmé-nyek közt vannak, úgy hogy még konyhájuk sincs és szolgálót sem tarthatnak; szóval házi isteneik elfeled-keztek önök tüzhelyét jó rendben tartani: kérem tehát önöket, adják nekem e' gyönyörű gyermeket, és én ki-fizetem önöknek nemcsak háztartozását, hanem egyéb adósságaikat is; nekem bőven adott Isten; jó módom van a' világban, csak gyermekem nincs; úgy nevelem e' gyermeket, miként önök sohasem képesek; a' mel-lett önök is majd gyönyörködhetnek benne azért, ha fölnevelkedik, ha engem nevez is édes apjának; önök még fiata'ok, vagy legalább mint tudom, új házások;

ez első gyermekük él nálam, azonfelül igen valószínű, hogy esztendő ilyenkorra másik gyermekök lesz, 's így mind a' kettőnkön segítve van."

Feleségem, odadtuk volna e a' gyermeket? ugye nem? — Nem! nem hozhatott volna ember nekünk annyi, vagy olyan kincset, mellyért a' gyermeket eladtuk volna.

Hidd el édesem, ha talán ezt az emberek majd olvassák, mennyire én ismerem őket, véleményöknél fogva önként három osztályra válnak el; — egyik osztály azt mondja: igen, elhiszem, hogy bármilyen kincsért nem adnátok oda, mert bolondok vagytok, 's pórságokban nem képesek felfogni a' világnak nemesebb, finomabb élvezetét; — a' másik osztály ezt mondja: hazugság, tettetés; könnyű azt mondani, hogy semmiféle kincsért oda nem adtátok volna, mert nem kínált meg, nem kísértett meg senki; — a' harmadik osztály mondaná csak: derék, becsületes szülők voltak.

Visszatérek, édesem, egy pár szóval még Rousseau-ra; ő szép észtehetséggel bírt, 's egészen áttekinteni tudta az emberiség sok fonákságát, tévedéseit; látta, hogy nagyon eltért az ember a' természetűl, 's hogy a' tudományokból haszon helyett majd több kárt merit. Észtehetségén kívül éppen kedvezően jött neki a' dijoni akademiának e' pályakérdése: használtak e a' tudományok vagy ártottak? De lehet, hogy nem is így hangzott a' kérdés, mert alig hihetni, hogy Dijonban lehettek volna emberek, 's akademikusok, kik a' fölött kételkedtek volna, hanem talán ez volt, vagy így volt a' kérdés: a' haszon nagyobb e a' tudományokban, vagy az ártalom? — Rousseaut valaki figyelmeztette — nem jut eszembe kicsoda — hogy éppen ellenkezőleg kellene felelnie azzal, mint az em-

berek vélekednek; tudnillik azon állítást kellene diadalmasan kivívnia, hogy: a' tudományok többet ártottak, mint használtak; — ez valami új, feltűnő, különös volna. Már a' kérdés maga olyan volt, hogy önként hita fel az embert, hogy a' közvéleménnyel ellenkezőleg is felelhetni. Ez alkalmul szolgált Rousseau-nak e' nagy édekű tárgyat meghányani, mi értelmét szokatlanul világosítá; ő a' tanácsot elfogadva felelt, 's a' pályadíjt elnyerte.

Én nem akarok itt arról szólni: igaza van e, és mennyiben; sokan irtak ez állításai ellen, 's hitték, hogy babérjait leránczigálták, ám legyen úgy: hanem én más oldalról kerülök hozzá. Vagy arról volt ő meggyőződve, hogy a' nevelés fonák irányt vett 's általa az emberiség romlásnak indul, vagy az ellenkezőrül. Ha az elsőt hitte 's tartotta, miként adhatá gyermekeit olly intézetbe, hol a' többséggel, a' létező rossz irányban, elromolniok kell? 's miként vallhatá, hogy ott jobb nevelésben részesülnek, mint a' millyet ő adhattott volna nekik? ha pedig az ellenkezőt hitte, miként írhatta pályamunkáját azon értelemben, meggyőződése ellen? talán csupán hiuságból, hogy szokatlan állításai után elhírüljön? azt csak ő tudhatta mint cselekszik, hogy' van meggyőződve és senki más. Én csak azt mondom: ő is bizonyítja, hogy vannak eszes férfiak, kik szépen okoskodnak, gyönyörűen szónokolnak, hanem közönségesen, vagy éppen annál is rosszabbul cselekesznek. Gyermekeire nézve, 's a' nevelésben hitványságot követett el, mit maga is megismerni látzott, 's nevelésről irt munkájával igyekezett helyreütni. Hát azt hihette volna ő, hogy az a' jobb nevelés miben az intézet talán talán gazdag alapítványainál fogva részeltetheti gyermekeit? millyenek: szebb ruha,

hangászat, rajzolás, ének, táncz, latin nyelv 's egyebek, nem pedig a' mit ő csöpögtethetett volna beléjük? ő az édes apa?

Ah én máskép kezdtem nevelni. Az én teremtményeimen idegen kéznek nem leendett szabad kontárkodni soha, hanem ha egy vagy más olly hajlamot vettem volna bennök észre, minek kifejlesztésétől jövődjük nagy részben függendett, 's mihöz magam nem értek, erre tanítottam volna: de a' tulajdonképi nevelés, mindig csak magamé maradott volna. És ki volna még más képes az én örömet érezni, midőn elgondoltam, mennyire hibátlan és romlatlan emberpéldányokat mutatok majdan be a' társaságnak?!

Mindennek vége van: reményeimmel jelen 's jövődő boldogsággal semmivé lettem!

De nagyon is félretévedtem: gyermekeknek utolsó szavai, azaz rá m e né z v e utolsó szavai után mit mondott még, mit beszélgetett még veled? Illy közel vagy hozzám, és mégis olly távol is egyszersmind, mintha ezer mérföldnyi széles tengerek választanának el egymástul, 's nem mondhatod el nekem azon szavakat, mellyeket te hallottál tőle még én helyettem, 's mellyekhez hasonló szép szavak nekem ez életben többé nem hangzanak soha,

Nem mondottad e még neki távozásom után, hogy testvérei nincsenek? vagy nem nyilatkozott e ő maga életének végét közeledni érezvén, így: **Ti hamis szülők, engem mindig ámitottatok; hiszen jól tudtam én, hogy Etelka meghalt. Te velem játszottál mikor hugomat temették; te mindig sirni akartál, de még sem sirtál, hogy csak meg ne tudjam. Igen ti hamisak vagytok, engem megcsaltatok. Hol van apám is, hogy olly**

soká nem jó, pedig azt mondta, hogy nem sokára hazajön. Ő mindig megcsalt.'

Nem tudom, kedves feleségem, de úgy gondolom, hogy ha csak egyszer is elbeszélhetnéd nekem, hogyan volt távozásom óta a' gyermek, miként halt meg, mondom, úgy gondolom, hogy ekkor kiüritném könyeim' forrását 's talán megkönnyebbülnék. — Akart e még mindig olvasni mint azelőtt? kért e téged, hogy beszéljed el neki még azokat, miket én beszéltem neki? Nem emlegette e a' bárányokat, képeskönyveket, hintót, miket neki a' bácsitul vinni ígértem.

Iszonyuság, ha talán te egykor kénytelen leszel megvallani nekem, hogy a' gyermek nem győzvéni hazatértemet várni, ezt mondta: apám nem hozza a' mit ígért; maga sem jön; ő hazudott! —

Szeretett feleségem, e' mostani érzéstapasztalásom után, ha úgy tévedés volt volna a' halála felőli értesülés, milly tévedések az életben néha vannak, 's én váratlanul lennék meglepetve, 's ő élvén előmbe futva mondaná: apám, nem haragszom, hogy olly soká jötél; vagy ezt: apám, szeretlek; mint gyakran mondani szokta mind a' kettő: akkor azt mondanám: Isten, nem irigylem mindenségedet, világaidat! De talán szólni sem tudnék. E' szív megrepedne örömhelyen. Olly érzésben végezni e' rögös pályát beh édes is volna! —

Nem mondta e legalább álmában néha: apám szeretlek? Vagy talán nem is emlegetett engem tovább, mivel annyiszor ámitottam!

Te boldog vagy, feleségem, hozzám képest; te láttad őt meghalni, 's rád nem haragudva némultak el ajkai; hálát mondani látszattak rajtad meredt szép szemei, mert te utolsó leheleteig ápoltad: én? én elha-

gyám mint szivtelen mostoha. Utolsó szavaim hozzá ámitás, hazugság valának (Meglásd, ha élünk, ez engem örültté tesz. Ma 13-dik december van, újra írom e' leveleket, tisztázom, és azt kellett isten előtt és előtted vallanom, hogy bánatom azóta nemcsak nem szünt, de nagyobbodott). Átok rám, hogy el tudtam hagyni.

Sajnálj engem jó feleségem; ha soha máskor nem is, de most megérdemlem; én nagyon boldogtalan, igen szerencsétlen vagyok!

Csak folytatok könyvek, hogy e' szív kiszáradjon, melly különczkedésében néha másokért érzett: saját egyetlen gyermekét pedig örökre elhagyni tudá!

Junius 1-je 1847.

Az ember gyarló levén, nem képes a' körülmények' összefüggését akkor, midőn őt valami szerencsétlenség éri, hirtelen áttekinteni, hanem okozza azt, mi hozzá legközelebb esik; mit ő bajának egyetlen oka gyanánt tekint: holott ez utolsó ok, száz meg több korábbi, meszsze fekvő okoknak szükségkép bekövetkezni kellendett természetes okozata, következménye volt: így hibáztam én is, ezt meg azt vádoltam, pedig minden mostani balsorsomnak okai meszsze távolba ágoznak, s kis gyermekkoromig fölérnek.

Halljad tehát elmondom, mint korábbi levelemben ígértem.

Nyolcz, vagy kilencz éves gyermek lehettem — régen volt, most már tisztán nem emlékezem, tehát inkább többre teszem, legfőlebb tiz esztendőös voltam. — Téli idő levén, iskolában valánk, mert a' mint tu-

dod, a' falusi paraszt gyerekek csak ilyenkor vannak iskolában.

Sok más helyütt is láttam, de nálunk is az volt szokásban, hogy alig világosodott, már utra czühelőd-tünk föl, kis tarisznyába a' héczés könyvet, katekizmust betettük, szelet kenyeret, 's néha még mást is mellé, ha éppen estéről maradt, de legtöbbszörre kis falat szalonna, — darab fát honunk alá 's még sötéttel mentünk iskolába.

Történt egyszer, hogy a' tisztelendő ur a' katekizmusból sorban mindnyájunkat felhít, előbb a' magyarokat, aztán a' németeket, jöllehet rendes szokása szerint elsőb mindig a' németeket kérdezte ki, mivel nagyobb számmal voltak, 's ugy történt aztán igen gyakran, hogy mikor a' magyarokra került volna a' sor, már az idő eljárt, késő volt, elmaradt; ezt én rosz néven vettem neki.

Csodálatosképen ekkor az eset adta elő magát, hogy egy kérdést a' német gyerekek közül senki sem tudott: én feltartott kézzel jelentem, hogy a' kérdést tudom, 's ugyancsak németül a' tisztelendő ur, mester, és valamennyi gyereknek szörnyű bámulására hiba nélkül elmondám. Igen természetes, hogy a' tisztelendő ezért megdicsért, 's hogy a' dicséret nekem jól esett, ugy gondolom megint természetes.

Elmenvén a' tisztelendő, beállt a' szokott reggelizés és szükségre kiszaladgálás ideje, mi körülbelül fél-óraig, 's ha a' mesternek ugy tetszett, vagy foglalatossága volt, tovább is tartott: ekkor elővette kiki tarisznyájából a' mit hozott; azonban rendszerént az evésnek mingyárt reggel végére jártunk, még a' tanítás kezdete előtt. Egy csinos lánykának darab rétese volt, 's azt nekem adta azért, mint mondá, hogy a' kérdést

németül tudtam, mit annyi sok német közöl senki sem tudott; egyébiránt e' kis leánynyal, egy utczában, 's nem is távol lakván tőlünk, azelőtt is szívesen láttuk egymást. — Hogy pedig fogalmad legyen arról, miként tudhatám én azt németül, holott nekem csak magyar könyvem volt, azt jegyzem meg: egy nagyobb tanuló könyvhül a' kérdést kiolvasta 's aztán a' gyermekcsorda nagy zajjal a' feleletet olvasta rá; néha ez napokig így ment; ez volt a' tanításmód, 's addig ismételtetett, míg a' gyermekek' fejében megmaradt vagy nyelvök rájárt; de sokszor, ha a' mesternek más dolga volt (mert a' tanítás csak akkorra volt, mikor éppen ráért) még tovább is tartott. Én így a' gyakori hallásból tanultam, mi nem volt boszorkányság; kivált megdölván, mint főlebb érintém, hogy a' magyarra alig alig maradt idő, csak németül folyt e' tanítási mód: természetesen a' nemzetiség' kárára; ha megfordítva amannak juttattak volna csak kevesebb időt, valamelyik német fiu, vagy több, magyarul tanulta volna meg a' kérdést. Ez természetes.

Nem tudom bizonyosan, mellyik tön rám nagyobb benyomást: a' tisztelendő dicsérete e, vagy a' csinos lány rétesével? de bizonyos az, hogy ekkor fölébredt bennem valami, mellynél fogva aztán nemcsak történetesen, hanem különös igyekezetem, buzgalmam által mindig tudtam mi leczkére feladva volt. — Annyit meg kell vallanom, hogy ettől fogva szerettem, ha ama lányka iskolában volt; 's valahányszor felelni fölhítak, előbb ránéztem, 's az enyémmel találkozott tekintete biztatni látszott: ha pedig történetesen kimaradt iskolából, 's őt nem láthatám, kedvetlen voltam, 's utána bántódtam. Röviden szólva, mi ettől fogva szerettük egymást, 's pedig több év folytán, míg felserdültünk,

's a' sors intézkedve jövendőnk fölött egymástól elválasztott. Nem hiszem tehát hogy tévedjek, ha állítom, hogy inkább e' kis lány volt oka, mint a' pap' dicsérete, ha attól fogva tanulási vágy ébredt bennem.

Következtetés: mivel minden mostani balsorsom tanulási vágyomnak legutolsó okozata, világos, hogy az első ok igen messze van, mint most már tudod: a' kis lány rétesével.

Bár az már maga, hogy a' tisztelendő egyedül engem megdicsért, kitüntetett, a' helységben okozhatott némi figyelmet irántam — hiuságom hajlandó volt ezt magammal elhitetni —, hogy én jó tanuló vagyok, de későbbi iparkodásom csakugyan megtermé azt a' gyümölcsöt számomra, hogy az egész faluban engem tartának a' legjelesebb fiúnak. Némelly ember azt gondolja: köszönöm én az illy gyümölcsöt, evvel jól nem lakhatni; nekem pénz, 's markolható gyümölcs kell fáradságom után —: én ellenben teljesen meg voltam elégedve, midőn ittott hallhatám, hogy a' legjelesebb fiu vagyok — tanulásban.

Mellyik édes anya az, ki ilyenkor boldognak nem érezné magát gyermekében? rendszerént nem tudhatván a' szorgalomra ébresztő indokot: az anya hajlandó minden érdemet magának róni föl; 's hogy' nem lenne illy érzésében boldog? az én anyám ilyen volt.

Évek multak, én serdültem, 's a' tanulási pálya he volt fejezve; — mert már olvasni jól tudtam: irás, számvetés csak mellékes dolog volt. Következett maga a' fő, az életpálya, vagyis a' munka' ideje, mert olvasásból természetesen nem élhetni. Én már nem voltam a' legjelesebb, de azért az utolsók közt sem. Sőt néha midőn ur', község', vagy megye' dolgában a' helység' fiatalága együtt volt kirendelve, 's az én lánykám

is köztünk: jelenléte belém nagyobb kedvet öntött, 's illyenkor a' legjobb munkásoknak egyike valék.

Az első nagy benyomást, 's közvéleményt nem könnyen törölhetni el, főkép akkor nem, ha ennek évek során át némi tápláléka is van. Elismert dolog lévén a' helységben tanulási kitűntségem, e' jó vélemény irántam nem csökkent; mert vasárnaponként, ünnepeken, 's kivált télen által néha szakasztottam 's vettem magannak időt olvasásra, 's a' helységben ittott létező egyikét nagy könyvet, millyenek a' falusiak' kezén forogni szoktak, például: Makula nélkül való tükör; — Szentek' élete, 'stb. okkal móddal előkerítvén ezekből olvasgattam, vagy mint a' falusiak mondani szokják, imádkoztam. Erre pedig majd egy majd más háznál történt halotti virasztás jó alkalmul szolgált, hová engem többnyire elhítak — e' célbul. Szóval én még mindig az voltam a' közönség' szemében, mi iskolás koromban. És ne volnék én elég őszinte bevallani neked, hogy hiúságomban erre büszke valék.

Történik azonban egyszer — ez esetet már tudod — hogy robotban lévén szántani, a' hajdu azért, mert ökreimet a' dülő' végén nyugosztottam, botjával durván ütni verni kezdett.

Itt a' másik ok, melly az elsőbül származik; ha ama kis lánynak szerelme — mert csak nevezzük azt igaz nevén, ez nem volt más, mint szerelem, gyermekhöz mért arányban — tanulási nagyobb vágyot nem ébreszt, 's a' tanulási kitűntség némi hiúságot nem szül bennem: a' hajdunak durva bánásmódját, verését úgy eltűrtem volna mint mások, különös megindulás nélkül, 's a' nélkül hogy jövedőmre befolyással lett volna; mert hiszen robotban ez szokott dolog; de én, mint a' helységben, bár magában véve parányi, a' töb-

biekéhez mérve azonban nagy olvasottságom végett legjelesebbnek tartott ifju ezt szégyenlettem; nekem fájt, nagyon fájt, 's elhatároztam magamban ettől fogva robotban nem dolgozni soha; és más életmódrul kezdtem tanakodni.

Ime, az eddig mondott két ok tökéletes összefüggésben van egymással, csakhogy a' második, már az elsőnek okozata, míg majd ez egy következő harmadiknak lesz közvetlen oka. Ezekből annyi világos, hogy azon hosszú sorozatnak, mellyhül balsorsom kifolyt, az enlített két eset legelső két lánczszemét teszi.

Hogy ezen megkezdett lánczot szakadatlanul tudnám fűzni egész jelenig, 's pedig számtalan viszontagságok közt is teljes összefüggésben, arról, ugy hiszem, legkevesbé sem kételkedel: de ahhoz sem nekem kedvem nincs most, sem avval téged untatni, vagy szomorítani nem akarhatlak, 's ha kedvem volna is hozzá, nem tehetném, mert az kötetekre terjedne, nem egy levélben volna elmondható, csak ki akartam kezdetét mutatni, mert itt van a' forrás; e' nélkül soknak okát nem tudnám megmagyarázni; de így látván a' kezdetet és véget, a' lánczolatnak közepe gondolattal is igen könnyen kiegészíthető.

Te sokszor, bár akaratod ellen, megszégyenítettél. Midőn én elbizottan valami tudományos dolgot, mint ledönthetlen állitmányt közöltem veled: te egyetlen kérelésed által halomba döntéd azt, 's megszégyenülve álltam előtted. Az egyszerű kérdés' tárgya fölött gondolkozni nekem eszembe sem jutott: vagy ellenben a' fölött tünődve, valjon hogyan és mint kellené ezt meg azt a' házi dolgokban elintézni: te legkevesebb fejtorés nélkül hirtelen megtevéd, 's aztán fölöttem mosolyogtál; 's mindannyiszor mintha ezt kel-

lett volna szemedből kiolvasnom: o ti éhhetetlen író emberek!

Ezt azért gondoltam megemlítenédnek, mivel az első okra nézve is, mit itt felmutaték, alkalmasint többféle észrevételed lesz, de mellyekről én talán nem is álmodom, hanem valószínűleg ezt is fogod mondani: az a csinos kis lány nem volt első ol; mert más gyermek is tudhatta volna a kérdést, 's a lányka azt jutalmazhatta volna meg: de mi okozta azt, hogy éppen te tudtad?

Itt eláll az eszem; 's vagy azt kell egyszerűen vallanom, hogy nem tudám, — vagy éppen főlebbi állításomnak erősítésére győzokul felhasználnom, hogy: még számtalan olly ok és körülmény is öszszemunkál az ember sorsára, miket nem hogy megmagyarázni tudnánk, de még egykori létezésüket sem sejtettük.

Ezek így levén miként mondhatnók tehát, hogy ennek vagy annak a szerencsétlenségnek csak ez, meg az volt oka? Az embernek életét, vagy tetteit — mert hiszen cselekvésben áll az élet — ezer látott és több nem látott, ezer csak sejtett, és még több nem is sejtett körülmények intézik. Miből aztán önkénytelenül e' következtetést kell huznunk, és e' kérdést tenünk, hogy: az embernek tehát e' szerént talán nincs is szabad akarata? — De igen, van szabad akarata; hanem minden egyes embernek ('s gyakran nálunknál erősebbnek) szabad akarata is mind megannyi körülmény, 's a sok egyének öszszesült akarata egyéb körülményektől is segitve még az erősebb egyesnek szabad akaratát is néha megsemmisíti.

Elég az hozzá, hogy ha rám amaz említettem ok — mit én itt elsőnek veszek — buzdítólag nem hat: vagy ott helyben, vagy másott becsületes földmives

gazda volnék, és e' csapasok nem értek volna soha. Ezzel nem azt akarom mondani, hogy a' földmivest nem érik csapasok; o neki is megvannak a magái, csakhogy más természetűek. Igaz, mint földmives is elveszthetem volna gyermekeimet, de akkor nem olyanokká kezdtek volna fejledezni, mint most; mert a' földmives Táncsics jobbágyi viszonyainál fogva nem ugy nevelte volna gyermekeit: mind maga, mind gyermekei egészen mássá alakultak volna; 's hihetőleg mások példajaként ezt mondta volna mikor meghalándottak: az Isten jobban szerette őket; ők odafent most angyalok. És ezen hitben talán néhány könyvet letörölvén örülni tudtam volna gyermekeim' halálán; — mint földmives is kénytelen lehettem volna feleségemtől elszakadni, de a' földmivesnek minden körülményei bizonyításul szolgálnak arra, hogy a' férjnek elszakadása a' hitvestül nem leendett olly fájdalmas; — mint földmivest is börtönbe zárhattak volna (mi egyébiránt sohasem történt volna mégis, hacsak szinte ismeretlen körülmények ballépésre nem vezetnek vala), de akkor tudtam volna, hogy mért; valami gonoszat kelendett elkövetnem, 's az megnyugtatót volna, hogy: megérdemeltem.

Ki a' külsőségek után indul; ki szines ruha és egyszerű — bár rendszerént tisztátalan — paraszt gúnya szerént akarja az ember' boldogságát megítélni: az nagyon téved, vagy igen könnyen tévedhet.

A' földmives paraszt nem azért boldogtalan, a' mellyik, és ha ugyan az, mivel földmives, mint némmeltyek hiszik; ennek oka nem ott mutatkozik, hol — a' külsőségekben, szegényes ruházatban, alacson kalyibákban, stb. látni vélik sokan, hanem egészen másott rejlik: szolgáltatassék ki jog és igazság szigoruan,

szorosan ő iránta is (de nem az uriszéken 's egyéb törvényszéken lenni kellő igazságot értek, hanem alkotmányos egyenlő igazságot); gyakoroltassék e' józan elv: „ne tedd azt másnak, mit te sem akarsz hogy más neked tegyen“ mindenben, mindenki által ő iránta is: akkor a' földmives' sorsa nemcsak nem sajnálandó, sőt irigylésre méltó egyszerű gunyája és hajléka mellett is.

Én azt hiszem, hogy boldogabb volnék, ha földmives maradok vala, mint így. Igaz ugyan, hogy még eddig soha ilyenre nem fakadtam, pedig tudod édes jó feleségem, mennyi bajunk volt, mert minden bajaink közt is száz meg száz ezer embernél boldogabbak valánk: hanem most annyi csapás egyszerre nem oltatható e ki belőlem a' boldogságnak legutolsó szikráját is? Szokják mondani, hogy a' reménység táplálja az embert: engem most nem táplál; de azt is szokják ám mondani, hogy az a' legboldogtalanabb ember, kinek nincs mit remélnie. Ime ez én vagyok.

Kecsegtet ugyan nyugottabb perczeimben egyegy reménysugár, hogy fogságombul majd egyszer talán csak kiszabadulok, de e' halvány reménysugár alig alig támad 's ismét úgy elenyészik, mint a' messze-távozó dalnok' hangja. Mikor a' szigorú igazságot személyesítve előmbe állítom 's vele szemben néhány szavattal váltok, ekkor feltűnik a' reménysugár: mikor pedig balsorsom lánczolatát tekintem, mik azt mutatják, hogy mindig igaztalanul ért a' csapás: ekkor a' reménysugár tűnik; mert a' kegyetlen, vagy legalább kiméretlen következetesség nem hagy helyet kivételnek, hanem ezt mondatja velem: ha irántam igaztalanlás történt máskor mindenkor, miért ne történjék

éppen most is? és mért ne történhessék úgy, hogy örökös rab maradjak?

És én ezt nem úgy mondom, mint ki vádolna egyes embert, vagy vádolná azon egyesek' özveségét, kik majdan sorsom fölött határoznak; teljességgel nem; mert hiszen főlebb már mondom, hogy senkit mint egyes embert nem okozok, hanem a' körülmények' özszemunkálásából származtatom balsorsomat; a' férfiak egyenként 's özszesesen lehetnek irántam szigoruan igazságosak, de nézeteik, meggyőződésük két részre osztja őket, egyik vétkesnek, másik ártatlannak tarthat; de egy szó többség dönt; és mivel ezen egy szótöbbséget, szinte mint egyéb cselekvést, a' körülmények hozzák létre, a' száz meg ezer közül csupán egy csekélység szolgálhat okul arra, hogy az az egy szótöbbség engem örökre elítél.

De hocsáss meg, szívem, nagyon is eltértem tárgyamtul: az első két okot felmutatám, a' belőlük származott többit temérdekségük miatt elhagyni mondom, hanem csak a' közelebbieket fogom érinteni, mellyek mindnyájan magokon viselik a' szint, hogy kiki tüstént az első két ok — bár késő, de valódi — ivadékainak kénytelen azokat ismerni. — Nem, ezt sem teszem; máskép gondoltam meg: az okokat, vagy körülményeket részletesen nem is nevezem, mind valamennyit ez egyetlen egy szóba foglalom: p a r a s z t; ez maga megfejtí, megmagyarázza balsorsomat.

Vannak mások is, kik pörgunyhóbul kerülvén városokban az úgynevezett mivel világ közé vegyültek, hol egészen otthonosoknak érzik magokat; a' pórsági burkot levedlették, 's holdogok: nem így én. Köztem 's mind azok közt, kik kivülem szinte paraszt gyermekekbül lettek városi lakosokká ('s teszik az isme-

retes honoratorok' osztályának részét), nagy különbség van. 'S csak e' különbséget kell tisztán, világosan kiüntetnem, és belőle önként foly az, mit következtetni akarok.

Többiek, kik kivülem városba szakadtak, még akkor csak gyermekek valának: én az ifju kornak végén, már a' férfikorba valék lépendő, mikor városba kerültem; ez nagy különbség; ez sokat, mindent megmagyaráz.

Többieket szülők, vagy gyámnokaik küldék városba, hogy ott tanuljanak, ezen utasítást adván nekik: ha szorgalmasan tanultok, nem ilyen paraszt, hanem valami becsületes ember (azaz úr) válhatik belőletek; evvel a' gyermekbe volt már valami csöpögtetve, mi benne erősödván őt a' paraszt szülőktül és rokonoktól mindinkább eltávolítván a' városi emberek életébe olvasztá: én idős koromban a' sors által hányatva csak véletlenül kerültem városba; belém senki nem csöpögtetett olly valamit, melly szerént a' gondolatnak kellett volna agyamban támadnia, hogy csak városban 's tanulás által válhatik a' gyermekből becsületes ember; én szinte férfi koromig nevelkedtem paraszt rokonaim közt, 's mind valamennyit becsületes embernek tartottam maig, ki engem meg nem esalt, ki nekem nem vétett.

Többiek kisdetek levén mások örködtek fölöttük, 's vezették őket a' pálya' kezdetére, mellyet szülők vagy rokonok jelelgettek ki számukra, 's azon híven lépdeltek előre; arrol letévedni őrizkedtek, megemlékezvén a' jövendölésről, hogy: becsületes ember és úr válhatik belőlük; és így mig a' pályán haladtak, melly közös levén a' városi szülők' gyermekeiével még emek végére sem értek — hol reményökben rájok a

becsületes ember-ség és urság várapozott — már egy-
gyé lettek a' városiakkal, 's azoknak minden szoká-
sait, sajátságait, finomságát, erkölcsét 'stb. szinte
észrevehetlenül magokéivá tették, 's megszűntek pa-
rasztok lenni: nekem nem jutott osztályrésziül e'
nagy szerencse; pályámat sem szülők, sem rokonok
nem jelelték ki, hanem a' kénytelenség, szokás, vi-
szonyok, szükség mutaták ki falun, hol megkezdém,
's folytatám; és a' hol nem eléggé világosan, feltü-
nően volt e' pálya kiczövekelve: hajdu, vármegyei
huszár, pandur, vagy biztos páczáikkal kimutatók;
ezen pályáról lebillenve, leszökve véletlenül, mint ég-
ből hullott vetődni a' városi emberek közé, természe-
tes, hogy azoknak finomságába, szokásaiba beleokni
nem tudván köztük is csak paraszt maradtam.

Többiek, kicsiny koruktul kezdve egy ugyan-
azon pályára készítetvén azon végig meg is maradtak
's boldogulnak, mert a' szülők jövedölése beteljesed-
vén becsületes emberekké 's urakká váltak, kenyerük
biztosítva van: én már a' férfikornak kezdetén 's még-
is csak a' tanulmányokkal, vagy iskolai könyvekkel
veszödve természetesen nem sokat válogathattam a'
fövendő más és új pályákban; az idő intett, választá-
nom kellett, — vagyis kellett volna, de nem
voltam képes.

Többiek, gyöngé koruknál fogva mindenre vesz-
zőként hajthatók; minden alakba módosíthatók valá-
nak; ha a' mérték vagy rekesz, mellybe illesztetniök
kellendett, szűk vagy tág vala, könnyen lehetett a'
gyöngé tagokat öszszezsugorítani, vagy kinyújtani,
szóval alkalmazni; az egyének a' formába illeszté-
tése nem nagy megerötetésbe került; a' többiek vala-
mennyen hoszas simítás által levetkeztek a' faragat-

lanságot; még a' nevet is kitörölték szótárukból, melly őket arra emlékeztetné, hogy egykor paraszt gyermekek valának; így egészen a' városiak közé oltatának be: én velem mind ez nem történt, nem történhetett.

Én e' metamorphosison nem mentem át; rajtam a' paraszt darabosság, az ősz természeti durvaság megmaradt, a' nyerseség hogy könnyebben hámozható lenne, megkövesztve nincs; és minden balsorsom ebben gyökeredzik. Külső kérgem akaratom ellen is a' gyönyörű simaságokat, mihelyt hozzájok érek, felkarcolja. Így világos, hogy bárkivel jövök érintkezésbe, tudtomon kívül kellemetlen benyomást hagyok magam után. Ennek nyomán tovább fűzvé az okoskodást, ismét világos, hogy az emberek mind ezt készakarva elkövetett sértésnek veszik; mert szerintök — 's következetesen — minden posztóruhás ember lehet olly illedelmesen sima mint ők; kik nem tartoznak tudni, hogy csak a' ködment, meg szűrt vetettem el, 's a' helyettök felöltött posztóruha, a' nadrág és köntös azért csak kérges törzsököt takar. Ebből a' legegyszerűbb következtetés, hogy bármiféle viszonyba jöttem az emberekkel: velök nem boldogulhattam; ezt sorsom eléggé tanúsítja.

Én is tünődtem a' sok csalódás, a' remények nem valósulása után a' fölött, hogy nincs más mód városban megélhetésre, boldogulni, hanem el kell magamat arra szánnom, hogy a' műtételt rajtam is végbevigyék, mi által aztán a' városi lakosok, a' mivelt emberek közé fölavatva legyek. De a' már neki izmosult, megcsontosodott paraszt törzsökömet a' filigrán, sima, gyöngéd városi emberrel összehasonlítván szándékommal felhagytam, mert látnom kellett, hogy ha mind azt rólam le kell gyalulni, mi szegletes, mi vas-

tag 's darabos: a' gyalu vérig 's elevenig hat, mi ártalmas lehetne.

Én csak ilyen akarok maradni, mondám végre magamban: kísérlet most már veszedelmesen üthetne ki, úgy hogy mire alkalmassá lennék 's eléggé kismítva a' sorba illeném: úgy járnék mint a' cigány lova mire koplalni megtanult. A' dreszirozást jó korán kell kezdeni: rajtam alkalmasint nem volna érdemes megkísérteni; háladatlan munka lenne; így jobban meggondolám, 's lemondtam a' reménységről, valaha igazi mívelt városivá lehetni. A' sokat és nagyon vékonyra köszörült kés jutván eszembe; éles, az igaz, de könnyen kifordul éle 's idő előtt elkopik, pedig vashul van: csak a' rozsdátul kell használás által megóni, tisztán tartani, 's néha egyet egyet fenni rajta. — Ismeretes dolog az is, a' bikát gyöngé korában kell kihérélni, hogy belőle jóra való és vonós ökör válhassék. — Én nem illettém volna már a' mívelt világha.

Én is megkísértettem — mint főlebb mondám, mert az idő intett — valami új 's biztos pályát választani, de nem bírtam. Férfiu levén már, bármelnyik életmód jutott eszembe, annak mind a' két, jó, rossz oldalát megfontolván azt találtam, hogy több benne a' rossz oldal, ehhez járult még az is, hogy bármiféle pályánlevővel hozott össze sorsom: mindenik panaszkodott; egyik sem volt a' maga sorsával megelégedve. — Így nem csoda, ha tétováztam; 's természetes, hogy a' szükség aztán nem kérdezve mellyiket tartom legjobb pályának, arra kényszerített, mi legközelebb, legelőbb kínálkozott. Ebből azt tanultam meg, hogy az sem jó, ha a' szülők magok jelölik ki jó korán gyermekük számára a' pályát, akár neki való, akár nem; meg az sem jó, ha az ember vagy készakarva

halasztja igen későre választani, vagy a' sors csapja úgy hátra; hanem legjobb a' középutat tartani, hogy a' szülők figyelmeztessék gyermekeiket arra, tanácsolják neki azt — miután hoszas vizsgálat által tehetségeit és hajlandóságát kilesték — mit rá nézve legalalmasabbnak hisznek; de minden esetre magára bízzák választani. Ez az én meggyőződésem.

Nekem tehát, az iskolai küszöbön kilépván szükségtil zaklatva a' kínákozó nevelői pályán kelle megállnom, ezen a' sokaknak első menedék helyén. Ez tulajdonképen legtöbbekre nézve, kik valaha ráléptek, nem is pálya, hanem csak pályatér, hol az ifju lélekzetet vesz; kipiheni magát; körültekint, hogy innét merre vegye útját.

Bár nem meghányás, megfontolás után léptem a' nevelői pályára, hanem csak történetesen: mégis kezdem azt megkedveleni; mert van e' pálya' mentében igen sok 's gyönyörű pihenő hely, hol az utas kinyughatja magát; 's bár több izben kísértettem meg ezen tovább haladni; kénytelen levék arról meggyőződni, hogy ősi paraszt természetemnél fogva itt szüntelen akadályokra kellend bukkannom; nehézségekkel kellend küzdenem; mert vagy az én darabosságom bötöttak meg mások, vagy én azok' simaságán sikamlottam meg. Nem illetem oda; leléptem.

Egyetlen pálya van, mellyre én minden egyebek fölött vágyakoztam: gazda, magam gazdája kivántam volna lenni, de mivel földem nem volt, sem reménység vehetni, legalább hát mint gazdatiszt ohajtottam valahol működni, mert eke mellett nevedtem föl; 's mennyire örültem volna így a' szabad természetben, megszokott elememben, némi ismeretekkel gazdagodva (noha nem arravalók, hogy ott kamatoznának) nagy

hatáskörben működhetni, hol faragatlanságomba sem ütődött volna egy könnyen senki, mert a' tér tágos leendett a' mezőn: hanem még az a' keszthelyi intézet, az oda bejuthatás, az a' gyakornokság, meg az az irnokság, hoszas ispánkodás (hacsak megint itt simábbra nem faragtattam volna előbb magam) elvette kedvemet. Főkép pedig egy eset ijesztett el tőle, mit sohasem feledek el. Szénagyűjtésen valánk robotban. Eljött a' főtiszt, igazgató vagy felügyelő, nem tudom, más faluban lakott, és ez a' mi kasznárunkat (kit pedig mi parasztok, mikor maga volt, olly nagy urnak tartottunk, mert ugyancsak értett a' parancsoláshoz) úgy lehordta, mint ő szokott minket; és most ő keme csak úgy távolról, mindig süvegelve majd félóráig fölebb alább jártában kísérte. Mondom ez is eszembe jutott, elment a' kedvem.

Nem lévén tehát kilátás biztos, vagy inkább vágyomnak megfelelő pályára kilátás, Pestnek szélén ütöttem föl sátorfámot; valahol robotolni teljességgel nem volt kívánságom, itt ettől mentve, 's a' tanulmányok' forrásához is közel szabadon, fesztelenül, senkitül nem függve élhetni hittem, mint cigány a' faluvégen.

Téged, szeretett jó feleségem a' sors éppen azon gunyhóba menyaszszonyomul vezetett, 's mi együtt annyi nélkülözés mellett boldogok valánk; annyi csapást elviselni tudánk. Én ezért a' gondviselést áldottam, mert jobb feleség és anya lettél, mint millyet valaha ohajtottam. Nem szomorítottál te engem azzal soha, mi igen sok férjet kinez, 's néha kétségbe is ejt; nem mondtad soha: ha elvettél, tarts, pedig hányszor hitak föl a' körülmények arra, hogy ezt méltányosan elmondhasd? te nemcsak nem mondtad, de

jó lelked biztosságom, hogy ez még csak gondolatodban sem merült fel soha.

Azt tudtam, hogy így távol a' mivelte világtul, ismeretség nélkül kevés keresetem lesz, de másrészt e' keveset szükségünkkel sulyegyenbe hozni igyekeztem, a' mi jó formán mindig sükerült is, mert a' dírat- és fényüzési-kórság e' kevésnek legkevesebb részét sem nyelte el: csak akkor szorultunk meg, midőn igazságos és becsületes fáradságom' gyümölcsét valami balsors ragadta el, vagy censura akadályozott azt hasznunkra fordítani.

Igy meghonosodván e' kis körben, magányban, nem jutt többé eszembe, hogy magamat valami módon a' miveltek közé becsempészni törekedjem; megnyugodtam bárdolatlan állapotomban, de egyszersmind elkészültem mind azon kellemetlenségek' elviselésére is, mik ebből rám háromolhatnak.

Némi viszonyban egygyel meg mással lennem kellett; majd ezzel, majd azzal valami érintkezésbe jönnöm elkerülhetlen vala, tehát előrelátható volt, hogy faragatlanságom miatt kisebb nagyobb bajoknak szüntelen ki leszek téve: de föltettem magamban inkább ezeket eltűrni, mintsem magamat meggyőződésemmel ellen a' sokasághoz alkalmazni törekedjem, 's ifju parasztkori egyenességemet levetkezzem.

Az maradtam tehát a' ki valék: el nem ferdített, ki nem forgatott, el nem finomított nyers paraszt. Csak köntöst cseréltem, de alatta minden a' régi maradt. És ezt is természetesen csak azért tettem, mert különben az ajtót elzárták előlem még azok is, kikkel szükségkép érintkezésbe jönnöm kelle: de cserélt köntösöm csak olyan, mi nem a' palotákba bocsát, hanem csak kisszerű házak' ajtait nyitthatja meg előttem.

Ezt részint azért gondolám elmondandónak egyuttal, hogy ha talán még valaha ismét emberek közé jutok, 's velök érintkezve ne vegyék bennem rossz szándéknak, ártó akaratnak azt, mit eddig ilyenre magyaráztak.

Volnék csak sima, hajlékony, divatos; tanultam volna csak meg az illedelemnek szigorúan megtartandó szabályait; tisztelkedtem volna csak fehér keztyűsen azoknál, kik illyet megkívánnak — (és ki nem kívánja e' finomságok' kórságában, vagy akarám mondani, korszakában); szóval készültem volna csak én is kisebb koromban a' városi művészek kezébe, hogy a' többiekhez illővé kidreszirozhattak volna: most e' fatalitásokat nem ismerném; irományaim nemhogy valakit sértenének, de legpuhább bársonykezezcsek módjára simogatnák még a' legrarancsosabb helyeket is. De az emberi gyarlóságok — tehát szenvedélyek — szerint magyarázható, hogy ha valami rangos ember volnék, irataim fel sem ötlenének azon oldalról; senkinek eszébe sem jutna, hogy e' modorért még be is kellene záratni.

Azt hiszem, ez elég volt arra, mit szándékoltam, t. i. elmondani, hogy a' körülmények' összehatása intézi az ember' sorsát; hogy a' szerencsétlenségeket ezekből kell magyarázni: de itt végről arról kívánnék néhány szót ejteni: mi nyereség van abban, ha a' földműves paraszt póregatyájából nadrágba bujzik 's városi emberré lesz? valjon az nagyobb értékű e a' mit be-cserélt? vagy a' mit ki-cserélt? — Ezt holnapra hagyom.

Junius 3-ka 1847.

Ma urnapja van, a' római keresztényeknél, azaz nálunk pápaistáknál sátoros, nagy ünnep. Hallom a' zajt ablakomon át, én nem mehetek az ünnepélyre sem ajtatoskodni, sem bámulni, hanem majd itt rabházom falai közt elmélkedem.

Szeretett gyermekeim, hol vagytok ti! Én titeket illy fényes szertartásokhoz, egyházakba sohasem vittelek még el; az én terveimben máskép volt jegyezve, melly szerint ilyeneket nektek csak akkor kellengett látnatok, minden kérdésekre egyenesen, 's megnyire eszem engedé, tökéletesen kielégítőleg felelendő valék, nem pedig tekervényesen, rejtélyesen, mi a' gyermeket még nagyobb bizonytalanságba taszítja, mint millyenben kérdezése előtt vala: de a' sorsnak rettenetes könyvében megint másként, nézeteimmel ellenkezően volt írva; most sajnálom, legalább gyönyörködtetek volna ilyenekben.

Előbbi levelem' végén arról tettem említést, hogy néhány szavat akarok ejteni a' fölött: valjon mi nyereség volna abban, ha a' paraszt valami módon városi mívelt emberre átvarázsoltathatnék?

Ládd édesem, egy éj, az ünnepi moraj, csak e' két körülmény engem máskép hangolt; másra határoztak: néhány szó, vagy sor helyett, mit még oda toldalékul ragasztottam volna, most hosszu, egész levelet, és nagy részint más tárgyrul irok, de azt, mit ígértem sem hagyván el. Az ünnepi körülmény gondolatokat ébresztett; emlékezetembe történeteket hozott vissza, mellyek' nyomán eszmék merültek föl lelkemben, mikről írni, miket kitűzni, 's azok' megvalósítására módokat ajánlani olly vágyot érzek magamban: de a' helyzet, a' körülmények elnémitanak. Egymástol olly igen

távollevő, különböző tárgyak ezek, és mégis agyamban valami egy egészsze olvadtan, majdnem tökéletes összszefüggésben, szoros kapcsolatban egymással tűnnek fel előttem.

Legalább megemlítve legyenek tehát itt, egymás mellett. Elsőben mingyárt a' tegnapi póregatyás paraszt 's városi nadrágos; a' mi másképp ezt teszi: nép, és a' mivelt, kiváltságos osztály; és nem természetes e, hogy ebből önként folyjon ez: népnevelés, mit korunkban annyit emlegetnek? és midőn e' szót: népnevelés ajkainkon kibocsátjuk, ha gondolkodni szoktunk, hozzá kell ezeket értenünk, mint kiegészítőit: előítélet, babona, vakhit, visszaélés, ámitás, kiváltság, igaztalanság, önkény 'stb.; — másodsor: úrnapi, ostya, Krisztus teste, kehely, csehháboruk az ostya és kehely miatt, reformatio, eretnokség, vélemény miatti üldözések, háboruk 'stb. 'stb.

Külön is mind nevezetes tárgy; egyik-egyikről is nagy könyvet lehetne írni, de most ez mind valamennyi, miket meg sem említettem, hozzáértve az én agyamban, mint egygyé olvadt egész e' szó alatt foglaltatik: fejlődés; és ha helyzetem engedné, meg szellemtehetségem azon mértékben volna, milly nagy készségem 's akaratom: e' fejlődés alatt megbecsülhetlen művet bírnék az emberiségnek nyújtani. — És így? csak gondolatok lesznek, támadnak agyamban — aztán enyésznek. De ez is jobb, mint csupán a' jászoly mellett kérődzve létezni.

Ha azt kérdezném tőled, szeretett jó feleségem: hiszed e, hogy az ember iskolaház és kezébe adott könyvek nélkül is fejlődhetik és fejlődik? te bizonyosan ezt felelnéd: már ugyan hogy ne hinném? hiszen az élet, a' mindennapi tapasztalás bizonyítja.

Igen, az élet tanúsítja; 's a' világnak leg tudósabb férfja is csak egyszerűen így felelne kérdésemre, mint te. Az iskola, meg könyvek segítik a' fejlődést; belőlük sok tudományt és ismereteket merithetni, de észet nem soha; mert ez a' gyermekben már megvan: egyikben kisebb, másokban nagyobb mértékben. Ha ez állításom ledönthetlén nem volna, sohasem birnánk megmagyarázni: honnét van az, hogy annyi ezer meg ezer gyermek egyenlően jár iskolába; ugyanazon könyvekből 's ugyanannyi ideig tanul; ugyanazon oktatást hallja; azon ismereteket közlik vele; ugyanazon forrásból merít: mégis midőn már mint megnőtt, kifejlett ifjak az iskolából ki, az életbe mint férfiak b' élnek, eszük nemcsak nem egyenlő, de sőt annyira különbözik néha egyik a' másikkal észre nézve, mint ég és föld.

Emlékeztetek arra, midőn szeretett Ilkánk még a' betűt sem ismerte, és mégis már világosan tudta: mi a' jó, mi a' rossz, és mi a' közönbös. Ha már ezt más valakinek mondanám, vagy olvasná, illy észrevétellel akarna megczáfolni: elhiszem hogy világosan tudta, mert ön neki többször, talán sokszor elmondotta, a' mit ollybá tarthatott, mintha könyvekből olvas-ta, vagy iskolában tanulta volna; és ez még nem mutatná hogy neki különös jó eszének kellett lenni.

És én e' czáfolattal tökéletesen meg vagyok, vagy meg volnék elégedve; mert hiszen ha azt tagadná is, hogy gyermekünkben különös jó ész volt, az állítás azért rendületlen, hogy az észet nem az iskolából visszük haza, mert az élet elvitázhatlanul bizonyítja, hogy egyik alig tud olvasni 's több esze van mint másoknak, ki minden iskola' küszöbét koptatni segítette: de más részről a' czáfoló tudtán kívül főleb-

bi másik állításomat támogatná, 's ez volt czéлом; tudnillik, hogy könyvek és iskolaház nélkül is fejlődhetni.

Arra, hogy az első könyv és iskola készülhetett már előbb fejlődésnek kellett lenni. Ha lehetett előbb, miként nem lehetne utóbb is?

Az élet maga, a' cselekvés, a' gyakorlat, egymással érintkezés, kölcsönös hatás fejlesztik az embert, tehát eszét, és pedig tudtán kívül is, akarata ellen is; az életben van a' fejlődés, benvan a' könyv is, meg az iskola is. Maga az élet a' valódi iskola, itt fejlődünk: az embereknek külön intézeteiben szokatnak bennünket. Az életben tanul a' gyermek jót vagy roszt; azaz inkább jót és roszt; 's fejlődik a' szerént, a' mint ez a' rossz, vagy az, a' jó hatott rá gyakrabban.

Ha már neki, a' gyermeknek az iskolafalak közt valamelly könyvből ezt, meg azt, mint igen jót, követésre méltót ajánlják, de az életben sokkal többször tett tapasztalásai ellenkezőre taníták: mit használ neki a' könyv? Vagy talán azt akarjuk tőle kívánni, hogy a' gondolatlanul egyszer, egypárszor elmondott, vagy elolvasott szavak rá nagyobb hatással legyenek, mint az életben ellenkezőt tanusító 's gyakran tapasztalt cselekvések? o akkor esztelenül, 's képtelenséget kívánnánk. De azért ama könyvből is tanult ő, mert önkénytelenül e' gondolat támadt benne — ha ugyan gondolkodó gyermek, ha pedig nem, mind egy rá nézve —: valamellyik ámitás, hazugság, rossz; vagy az mit a' könyvből mondottak, 's olvastam, vagy az, mit az életben látok. És ezen tanusága, kétsége, az életen végig árnyékaként követi; a' mi magában nem rossz; mert némelly állítás fölött e' kérdést tenni magának: vajjon úgy van e az? csak hasznos lehet, de

mint mondám, az életben inkább mindig ellenkezőt látván, kétsége ott is megvan, hol általa boldogságát, lelki nyugodalmát veszélyeztetheti, 's mind ide tartoznak olly állítások, mik a' józanész előtt meg nem állhatnak. Illyeneket erőnek erejével elhíttetni akarni, még akkor is, és olyanokkal is, kiknek esze már kénytelen megütközni bennök: többet árt mindig mint használ.

Igen, az élet fejleszt, 's tanít. Hányszor megtörténik, hogy a' gyermek mind addig tanul, míg már jól fölnevelkedett ifjúként kerül ki az iskolából, 's annak a' mit tanult, az egy olvasáson 's íráson kívül semmi hasznát sem veszi; életbe lépve a' szükség, a' körülmények kezdik beleoktatni abba, mit neki jövődjé végett elkerülhetlenül tudnia kell. Ime a' fejlődés.

Egykor valaha nem voltak könyvek 's nem voltak iskolák, és igen sok helyen most sincsenek, de azért maga az élet — bár lassan — fejlődést vitt és visz végbe.

Te, kedves feleségem, mint bizonyossá tevél, 's mint ismert körülményeiből következtetni is kell, magammal együtt nem valál a' sorsnak kedvence, ugy annyira nem, hogy bár pesti születés levén iskolai küszöböt nem ismertél, azon be nem léptél soha: és mégis fejlődöttél; semmiféle művész' vésüje, vagy gyaluja nem simított rajtad: és mégis olly feleség, olly anya levél, millyet Isten csak jó kedvében igen ritkán teremt, mikor egy férfit, ki illyenre érdemes, megjutalmazni akar. Igaz, neked nincsenek ismereteid, nincs tudományod, főkép pedig nem birsz azon sok szép valamivel, minek én nevet sem tudok adni, mi-ben pedig a' többi nők (értem posztóruhásokéi) olly gazdagok: de ezek helyett a' feleségi, anyai, gazdasz-

szonyi legjobb tulajdonságoknak teljében vagy. Becses kövem vagy te nekem, mellynek külseje nincs finomra, tündöklőre kiköszörülve, csak nagyából ledörzsölve, de a' gyakorlott szem 's műértő azonnal látja benső hücsét, értékét.

Azokbul, miket eddig csak készülőleg mondtam, azt lehetne várni, hogy most már hát a' fejlődésről szólok, de nem szándékom abba ereszkedni, sőt még csak azt sem akarom érinteni, miként fogom én ezen eszmét föl „fejlődés,” és miként rendelem alája, vagy olvasztom bele a' fölebb említetteket: hanem csak a' népnevelésről, mint amannak kis töredékéről kívánok néhány szót elmondani, mivel mai időben ezt sokat emlegetik.

Én azt hiszem, kedvesem, hogy ha legnagyobb részét azoknak, kik e' szót „népnevelés” ajkaikon viselik, sorban így megkérdeznők: mit értesz, mit gondolsz e' szó alatt? azt felelné: semmit sem gondolok, csakugy mondom, mert másoktul sokszor hallottam, meg olvastam is.

Ezt pedig én nem csodálnám, mert mig előbb valaki az elválasztó falat föl nem állítaná, vagy ha létez, ki nem jelelné, mondván: ezen innen, szorosan eddig van a' nép, — ezentúl pedig a' nem nép: addig józanon nem is lehetne különösen „népnevelésről”, hanem csak általánosan, nevelésről szólni.

Már maga e' szó: „népnevelés”, minthogy csupán ezt sürgetik, azaz emlegetik, mutatja, hogy valami más jelentésének kell lennie, 's nem jelentheti csupán azt, mit a' közönséges „nevelés” szó; mert ha e' kettő közt különbség nem volna, váltogatva majd egyiket, majd másikat használnák, emlegetnék.

Igen, e' szó „népnevelés”, más jelentésű; minden

oda mutat, hogy az emberek mást értenek alatta: de hidd el nekem, hogy, ha bárkitől kérdezném: ugyan miből kelljen a 'népnevelésnek' állnia, ha a' közönséges neveléstől különböznie kell? — hidd el, mondom, nem találkozhatnék ember az egész országban, ki megmondani bírná, miből kell állnia, hogy a' másiktul különbözzék; hogy benne ne az foglaltassék, mi a' közönséges nevelésben.

Az én hitem és meggyőződéseim szerint a' nevelés csupán egy; míg az emberek ugyanazon egy természeti törvény szerint mindnyájan egyformán megéheznek stb.; míg új teremtsénel fogva két vagy több különemű osztályra nem szakadnak: addig mindnyáját egyenlően, vagy inkább egyre kell nevelni — ha ugyan tűnhetik föl, vagy égből hulhat egy valaki, ki magát különösen hivatva érzi arra, hogy az embernevet — vagy legalább a' magyarországi részt — nevelje. Ha az, miben az embernek részesülni kell nevelés által; azaz, ha ez a' valami, mit ember nevelésből merit, maga hasznára fordít, olyan látható, megmarkolható miség volna, mint teszem például egy komáromi nagy kenyér: akkor legalább azt lehetne mondani: Jankónak (ez lenne a' nép) is jókora darabot kell belőle szegni, mennyivel megelégszik, és ne mind csak Béla zabálja fel (ez volna a' nemnép), és nem azt mondani, hogy másik kenyérből, vagy mást valamit kapjon. Így azon valamiről is, mit nevelés alatt érteni látszunk, nem azt kell józanul mondani, hogy Jankónak más kell, más forma kell, mint Bélának, hanem több kell.

Én alkalmasint tisztában vagyok magammal az iránt, miben áll a' nevelés, vagy miben kell állania a' nevelésnek általában; — ha mondom akár egyes

ember, akár testület, akár pedig törvényhozás tüzze ezt ki magának föladatul; tudnillik e' kevésből állani hiszem és vallom:

1) Mindenki, minden rosztul ha lehet, ha nem, legalább minél több rosztul megóvassék; vagy más szóval: azon kell lenni, hogy senki se magának, se másnak roszat, ártalmast ne tegyen;

2) Mindenki, minden jóra ha lehet, ha nem, legalább minél több jóra buzdíttassék, vezéreltessék; vagy más szavakkal, azon kell lenni, iparkodni, hogy mindenki magával is, meg mással is minél több jót tegyen.

3) Minden törekvés oda legyen irányozva, hogy kiki testileg és lelkileg minél nagyobb tökéletességre fejlődjék ki, 's lehető legfőbb fokát a' boldogságnak érje el.

Én más célját a' nevelésnek nem képzelhetem. De meggyőződve is úgy vagyok, hogy senki más sem képzelheti: úgy de e' szerént nincs elválasztva a' nép, a' nemnéptül; következőleg nem lehet kétféle nevelés: egyik a' nép számára, másik a' nemnép számára.

Vagy talán a' módnak kell kétfélének lennie, mi által azt elérni lehet? talán a' célhoz segítő eszközöknek szükséges különbözniök? Nem hinném; de lássuk.

Mindenki, vallja 's erősíti, hogy legalább olvasni, írni és számvetni tudjon kiki; ez már a' legszükségebb; ennél kevesebbet adni, adatni már nem lehet; mert világos, a' mi ennél is kevesebb lenne, az semmi volna; tehát ennyit eszközölni, mindenkiben meglenni kívánnunk kell, ez levén a' legkevesebb. Ez ugyan még csak eszköz, csak mód a' nevelésre, de egy-

szersmind első foka is a' nevelésnek; mert a' fokonkénti fejlődés természete szerint az, mi előbb magában ugyan czél lehetett és az is volt, utóbb nagyobb célok' elérésére csupa eszközzé válik. Ugyde e' szerint a' mód, az eszköz az első fok, nem vált el két külön nevelésre: népnevelés, és közönséges nevelésre. Vagy talán későbbben szakad két részre? hol? mikor? miben? hogyan? Nem akarom ezt tovább sarkalni: bosszontó's egyszersmind szomorító. — Hogyan tudtak az emberek ezen eszmében annyira félretévedni?

Ha úgy megmondanak, kik a' nevelésről szólnak, hogy hiszen tulajdonképen ők csak a' megöröködött előítéletek' természete szerint gondolkodnak's szólnak így az ügyről: akkor nem volna kifogásom ellenök.

Ők talán így értik „a' népet is kellene nevelni valahára,“ az is szócskát azonban, mint szerintök szükségtelent el szokják hagyni, 's támadt aztán a' híres „népnevelés.“ — És ez engem bánt, szomorít; mert én is azon résznek vagyok egyik tagja, melyet ők az emberiség' egy hitványabb nemének látszanak tartani; mivelhogy még neveltetését is máskép gondolják intéztetni, nem úgy mint egyéb embereket.

Az én véleményem szerint, kedvesem, óriási tévedtség, sőt mondhatnám, valóságos bűn, az ember méltósága ellen elkövetett bűn e' szót: „nép“ csakugy könyelműn használni, 's mintegy megvetőleg ejteni ki. Mikor én e' szót kimondatni gyakran hallom: szívem elkeseredik, mert nem találok benne sem nevelést, sem igazságot, sem miveltséget, sem szeretetet; szóval semmit olyast, mi lelkemben valami kellemes érzést támaszthatna.

Mikor e' szót én mondom ki, 's a' magam ítélete, értelme szerint mondom, 's valami melléknevet

tűzők még elébe, így például: a' magyar nép; a' francia nép, az angol nép 'stb. akkor, legalább az én fülemben dicsően hangzik; mert akkor a' nép azt teszi: nemzet; de így, a' hogy szokásban van, e' szóból: 'nép' szinte kirí, hogy alatta ezt kell érteni: te nép, azaz te szegény, hitvány, igahuzó falka, melly az én rendelkezésem alá tartozol 'stb.

Azokbul, miket már eddig mondtam, észre fogtad venni, vagy ha nem szóltam volna is, az élet szól helyettem, a' tapasztalás mutatja, hogy gyarlók vagyunk, hogy tévedezünk; miért? mert tévedni, hibázni emberi dolog; tehát a' nevelési ügyben is tévedeznek az emberek. — Látják hogy egy gazdag, főrangú és méltóságú ember' gyermekét sok ollyasra is tanítják, mit még a' városi vagyonos polgárok közül is némelylyek csak magok' megerőtetésével utánozhatnak; a' többség (e' városi mivel't többséget értem) kevesebb is megelégszik. És ezen kevesebb is még igen sok ahhoz képest, mit a' falusi jómódu gazda embernek gyermeke tud, ki pedig apja szerint a' legjobb nevelésben részesült, mert folyvást olvas, a' mi neki szükséges fölírni és kiszámítani tudja.

Ha már a' különféle szükséges, hasznos és fényűzési tudományokat nevelésnek veszik, legalább háromféléét kellene megállapítaniok: főrangú nevelést, középrendű nevelést, és végre nép-nevelést; pedig ez sem volna okszerű; mert ha az életnek annyi-féle viszonyát, az embereknek temérdekféle foglalatosságát ismerjük: nem három, de tizenhárom fokozat sem volna elég. Mirevaló tehát csupán a' nép-nevelést kiáltozni — hacsak, mint fölebb mondtam, ezt nem érik alatta: már a' népet is kellene valami hasznos ismeretekre tanítani.

Azt egyébként, részemről sohasem bírom helyben hagyni, midőn valakik magokról képzelik, hogy egy egész népet fognak nevelni, vagy nevelni akarni. Még a' legtehetségdusabb is nem kívül, meg nem fölötté van az egész népnek, hanem benne van. Az egész nép nem neveltetik valaki, vagy valakik által, hanem fejlődik. A' legjelesb' férfiú is benne levén az egész nép' keblében; 's csak mint kedvező körülmény tűnván föl, működése csupán a' körülte közelebb levők' fejlődésére van kisebb nagyobb hatással. Majd aztán tovább tovább terjed, mint működése tartósabb, 's tehetsége nagyobb.

Én e' szót „a' népet nevelni kell“ sohasem használtatni ohajtanám. A' nép — természetesen magától értetik, hogy benne foglalom, kik magokat fölötté lenni vélik — mondom, a' nép fejlődik, és nem neveltetik; és fejlődni fogott volna, ha soha álpreczeptorainak ajkairól e' szó „népnevelés“ nem hangzott volna is. Sőt ha illy hivatlan nevelői nem támadnak vala, virulóbb egészségre fejlődött volna.

De ne gondold, kedvesem, hogy én őket vádolnám; o nem; ők azt hiszik, hogy úgy kell lenni; és némellyek szent hevükben, a' sokaság' javaért lelkesedve így kiáltanak föl: „népnevelés jöjjen el a' te országod!“ Romlott, gonosz lelkiünek kellene annak lennie, ki kétségbe vonni tudná, hogy az illy felsohajtások nemes szívből fakadnak e?

Ha ugy elővarázsolható volna a' „népnevelés" országa, " 's azon szegény munkás emberek mind egy szálíg olly jól ki volnának nevelve, mint a' többi miveltszótálynak egyénei: vajjon akkor boldogok volnának e ezen népnevelés' országának lakói? Én azt tartom, hogy nem. Mert lám a' jól nevelt, a' miveltszót

felső osztály sem boldog, pedig neki ezen jó nevelés következtében szükségkép boldognak kellene lennie, ha e' nevelés boldogítani képes, és pedig annál inkább kellene boldognak lennie, mivel a' szegény, neveléstelen néposztályt is tényezőül használja arra, hogy ő (a' mivel) boldog lehessen: világos tehát, hogy ha e' „nevelés országá“ eljöne mindnyájokra, a' parasztokra is, ez utósok sem fognának boldogok lenni, ezen nevelés által az elsők.

Ugy e kedves feleségem, valami másban van a hiba, 's nem abban, hogy a' szegény földmivesnek hiányzik az a' gyönyörű nevelése, miben a' mivel osztály részesült. Én, ha ugy az egész népesség' boldogságáért fölhevülni bírnék, mint némelly ifjak; ha az egésznek jóléte végett valaminek valóságát, teljesülését ohajtanám, így kiáltanék föl:

Szigoru igazság jöjön el a' te országod.

Én ugyanis arról vagyok tökéletesen meggyőződve, hogy e' nélkül bármi költséges, mesterséges és fáradságos nevelés is csak rá tanítás.

Mig mindenki mások iránt olly igazságos nem lesz, mint maga kívánja, hogy mások ő iránta legyenek: addig az emberek minden nevelésükkel elgyötrik magokat és azért boldogok nem lesznek soha.

Ha az emberek tanítás, jó tanács, intés, dorgálás és sok költséges intézkedés helyett (mivel még eddig mind ezeknek olly kevés sikere mutatkozik) rögtön megváltoztatnák nevelési módjukat, és mind ezt elhagyva csupán egy ujat kezdenének, példával menve elő: mindent elhagyván a' mi rosz, 's mindent cselekedvén a' mi jó, több gyümölcse lenne. — Hiszen így, a' hogy éppen a' mivel világban, a' jól nevelt osztály

tályban ezen borzasztó hit látszik megöröködve Ienni: igazságos uton, saját fáradságából senki sem boldogulhat, hanem minden módon mások' izzadsága gyümölcsének valamelly részét legalább el kell sajátítanunk; 's a' nevelésnek fogásai abban állnak, hogy ez szembeszökő lopásnak, csalásnak ne tartathassék.

De, mint ígértem, a' pöregatyásrul szólok levelem végén. Arrol szándékozom veled néhány sort közleni, azt ohajtom röviden kifejteni 's példával világosítani, hogy a' pöregatyás ember ha nadrágba bujva városi emberré válnék, vagy is ha azon osztálynak, melyet tudománya, jó neveltsége által 's miatt boldognak tartanak, tagjává lenne: vagy semmit sem, vagy csak igen keveset nyerne. Természetesen ugy véve a' dolgot, hogy a' miveletlen gatyásnak ezen jelen állapotában megvolna előbb mind azon természeti, igazságos joga a' mi neki most nincs, hanem a' mi a' mivelte osztálynak megvan. Szóval, a' két osztály ne jogok által, hanem csak ruha, miveltség, életmód által különbözzék; hogy a' gatyás, a' nadrággal ne egyszer-smind jogokat is kapjon, hanem ezeknek már eleve birtokában levén, csupán gunyát, életmódot cseréljen és akkor kérde, nyerne e csere által?

E két szélső egymás sorsát látszik irigyelni, mi világosan azt mutatja, hogy nem kizárólagosan egyik valamellyik részen, például a' mivelte osztály' részén van kétségtelenül a' boldogság.

Egy szegényebb földműves, kinek nem jól megy sora; kit még az ág is húz, mint mondani szokjuk, felsohajt 's mondja: Istenem beh boldog az az ur ott ni; ő történetesen nem azon keveseknek egyikére talált mutatni, kik csakugyan igazán boldogok cifra sorsuk-

ban, helyzetükben, hanem ezen jól nevelt osztály sokaságának egyik tagjára.

Egy szegényebb ur (nadrágos, művelt), kinek örökös panasz hangzik ajkairól: kinek nyilvános és titkos vágyai nem teljesülnek, felsohajt, mondván: Istennem, beh boldog az a' gatyás földmives ott ni; neki nincsenek azok a' zaklató vágyai; ez is történetesen nem azon kevés jó módu gazdák' egyikére talált mutatni, kik csakugyan boldogoknak érzik magukat földmives állapotukban, hanem a' sorssal küszködő sokaságnak egyik elégedetlen tagjára.

Itt két egyes embert vettem példaul, de bizvást alkalmazhatjuk helyettük e' két osztályt, és nem fogunk csalódni, ha hiszszük, ha állítjuk, hogy a' két osztály egészben (egyes kivételekrül nem szólván) így gondolkodik egymás irányában; és én pedig különösen, ki mind a' két osztályt meglehetősen ismerem, szinte nem csalódom azt állítva, hogy e' két osztály egymásfelőli gondolkodásában tökéletesen csalódik: egyik azért, mert hiszi hogy ez álmíveltség, külső szín, csillogás boldogithatnak, pedig ezen osztályon az előjogok is sokat segítenek: másik azért, mert hiszi, hogy a' földmives nagy osztály, istentől igazságosan intézett, s a' józan polgári alkotvány által biztosított egyenlő jogok nélkül boldog lehet.

Nem, kedves feleségem, ezen mi nevelőink az ő tehetségeikkel nem fogják eszközölhetni soha, hogy e' két egymás sorsát irigyleni látszó nagy osztály, tehát az egész boldogabb legyen. Magának a' hatalmas természetnek kell itt közbevetnie magát, hogy nemünk fejlődése uj és uj, jobb és jobb fordulatot vegyen. És az éppen nem kívántatik, hogy ez csudaképen rögtön történjék; az ezer meg ezerféle körülmények össze-

munkálása természetes okokból maga végbeviszi ezt, habár lassanként is; és azon ugynevezett népnevelők itt mint megannyi jó, kedvező körülményekként működven elősegítő hatással lehetnek.

De hiszen mondám is fölebb, hogy az embernem nem neveltetik valaki által, hanem fejlődik, miként a' természetben minden. És éppen ezen fejlemény fokozatai szerint következhetik be jobb és jobb állapot, szebb és szebb korszak. Nem látjuk e a' természetben, hogy a' ronda, ocsmány rothadásból új élet támad, szebb, dicsőbb teremtés áll elő?

Ha már ezek után jól megfontolom, hogy a' mivel más osztály sem olly boldog, millyen lehetne, meg a' miveletlen paraszt sem olly boldog, millyen lehetne: teljességgel semmit sem vesztettem azzal, hogy gyakorlatlan állapotomban megmaradtam; és semmit sem nyertem volna azzal, ha magamat mindenkép kisimitatván az ugynevezett mivelte osztályba olvadék vala.

E' két osztály' mindegyikének éppen ugy megvannak saját előnyei, vagy erényei, mint saját árnyékai és bűnei. Ha valahol lehetne e' két osztályon kívül állnom 's tetszés szerint választanom kellene: akkor is e' miveletlenebb paraszt, földmives osztályba lépnék, mellyben vagyok 's pedig önkényt vagyok; mert belőle — ha meg nem volnék vele elégedve — megerőtetett pallérozás által csak sikerülhetett volna menekülnöm.

Egykoron, mint említém, a' hajdunak embertelensége miatt tovább, félreléptem, de nem szakadtam el az osztálytól soha: csakhogy robotban szántani szüntem meg. A' földművelés gyönyörű foglalatosság, hisz ez az élet forrása, e' nélkül semmi más nem diszlerék: de a' jobbágykodás nem kedvező, nem kecség-

tető ott, hol embertelenség és igaztalanság suhogtatják a' munkás fölött pálczájokat.

Gondoljunk három községet, mellyeknek terjedelmes, elégséges és jóföldü határak van, közepettök egy csinos várost.

Ezen helységekben mindenik családapa tökéletesen maga gazdája, a' földesur nevet csak hiréből ismerik, mert a' föld sajátjuk. Mindenik gazdának legalább jó négy ökre van, két szép lova, két fejős tehene jár ki udvarából (a' tán lusta, vagy szerencsétlenség általi kivételeket nem értvén ide). Eleségök és takarmányuk mindig egy esztendőre másokra előre van, hogy véletlen csapás miatt meg ne kelljen szorulniok. Közös terhöknek, 's az országos adónak nagyobb részét a' mészárszékek, korcsmák, malmok 'stb), hasznbéréből fedezik: a' hiányt hizlalt göbölyeik' árából, vagy esikókból, tinókból, üszókből pótolják, mert a' marhatenyésztést üzik. Tüzelőben szükségét nem látnak, mert szabályos vágású közösen fentartott erdejükből évenként kellő mennyiségben kerül. Apró marha, baromfi annyi a ház körül, mennyi kell, 's belőle a' városban el is adnak apróságok' beszerezhetése végett. Mindeniknek földje egy darabban van, 's viruló sorfák által szakaszokra táblákra osztva; ott van kinek kinek gyümölcsöse is. Lopásrul szó sincs, mert mindenkinek van a' mi szükséges, és mivel közakarattal határozták, hogy az, kit tolvajságon érnek, egész életére becstelennek tartassék, 's ezt évenként kihirdetik. Röviden szólva e' három községi lakosok' gazdálkodása igen jó rendben, állapotban van.

A' közepettük fekvő csinos várost miveltebb, czifrább, tudományosabb, előkelőbb emberek, azaz tisztviselők, és kézművesek, művészek, kereskedők,

nyugalomban levő, kész pénzükből élő emberek lakják; szóval ugynevezett urakból állnak e' mostani szokott nyelvünk szerént, de tulajdonképen nem azok, csak czifrább, vagy más színű, szabásu ruhában járnak, magasabb házokban laknak, 's mással foglalkoznak, tehát ők is szabad (de posztóruhás) polgárok; mert kiknek volnának ők uraik, ha a' többi körülük lakó három falubeli földnivesek is szabad polgárok? 's a' város csak e' három határnak üszszesarkalló földén emelkedett és e' három községből népesült? A' három községnek főbb tisztviselői, hivatalnokai, kik a' városi miveltek lakosok részét teszik, nem uraik azoknak, csak előljáróik, 's időnként változnak.

Nyáron a' városiak járnak ki a' községekbe, esinos majorjaikba, erdejökbe, szőleikbe, hogy a' természet gyönyöreit élvezhessék: télen a' falusiak, a' három községbeliek járnak a' városba, hogy a' mesterséges multságokban gyönyörködhessenek; millyenek: színház, muzsika, ének, táncz 's egyéb vigalmak. Változatosságbul tehát egyik a' másiknak multságából, gyönyöreiből, élvezteiből kölesönösen izlel, 's az által mindenik megtanulja a' maga állapotát annál inkább becsülni: de egyik a' másiknak sorsát nem irigyli, nincs oka irigyleni, mert mindenik, városi és falusi, a' magáéban boldog.

Én illy községben, millyeneknek e' hármat leirtam, sokkal inkább volnék négy ökrös földnives gazda, mint Budapesten 800 ftos valamiféle hivatalnok, tehát ur; mert az illyet a' többiek már urnak nevezik, 's maga magát is annak tartja, holott nem egyéb szolgánál (ha tisztviselő vagy hivatalnok czimével nem akar megelégedni), tudnillik vagy városi vagy más hatósági minőségben szolgál: de hogy még sem vagyok

kin valamelyik faluban olly boldog gazda, a' mostoha sors, körülmények nem engedék, nem pedig önszántambul.

Végezetül azt mondom, édesem, mind azok tévednek, kik azt hiszik, hogy a' földmives, a' pőregatyás azért nem lehet boldog, mert ilyen, hogy ezen gunyájában, kevés tudományával, egyszerű szokásai-ban, faragatlanságában nem lehet boldog. Maga a' tudomány, a' legszebb is, a' legtöbb is, csak néhányat, csak igen ritka embert bir boldogítani: a' többinek csak élhetési eszközüil szolgál. — Bármilly ruházatu, foglatosságu tagja a' társaságnak boldog lehet, csak szigoru igazság, egyenlő jogok tegyék a' viszonyt köztük.

Legvégre pedig e' hitvallásomat teszem: a' parasztnak miveletlenségében több erénye van, mint a' finom miveltségünek; ezt mindenkinek be tudnám bizonyítani, ha kivántatnék; itt egyébiránt csak annyit említek meg: a' miveletlen parasztnak köszönhetni (mert hiszen a' városi nadrágos még a' nemes embert is, ha földmives és gatyában jár, de a' megyei hivatalnok is, tisztválasztási időn kívül, ide számítja, 's így veszem én is, a' földmives nevezet alatt), hogy e' stá-tus, mint magyar stá-tus még valahogy áll, hogy a' magyar nemzetiség el nem enyészett, sőt virágzásnak kezd indulni: ez a' finom miveltségüek' erénye mellett már nem létezne. — Egyébiránt azt nem tagadhatni, hogy a' tiszta lelkismeret a' boldogságnak egyik legnagyobb tényezője: ugyde a' kiváltságos mivelt osztály állapotja, habár beleszületve, beleszoktatva annak tartja is, nem igazságos állapot, következőleg tiszta lelkismeretnek forrásaul nem szolgálhat: én tehát e' tekintetből is inkább a' miveletlen osztályhoz számítom magam.

Junius 5-ke 1847.

Még most is tele van fejem avval, mit előbbi levelemben a' nevelésről mondtam, vagy inkább még mondanom kellett volna, mik azonban nem egy levélbe valók, hanem egész könyvre terjednének: de itt utólagosan mégis némit még megemlitek.

Mint városban született 's nevelkedett lány nem igen fogtad hallani, midőn az emberek álatokrul beszélve mondják: ez a' kancza nem fogja azt a' csikót felnevelni; vagy ez az emse nem bírná azt a' sok malaczt fölnevelni: vagy ennek a' tehénnek annyi teje van, hogy két borjut is fölnevelhetne. Így tovább menve a' gazda szokja mondani: ez a' csikó, vagy ez az üsző magam nevelése; ezek a' sertések magam nevelései, 'sth. Ez azt teszi, hogy maga saját ápolása, gondviselése alatt nőtt fel, habár természetesen a' fiatal álatot előbb anyja szoptatta is, de ő adta a' takarmányt anyjának, 's később a' fiának is; nélküle, eledele nélkül nem nevelkedett volna fel.

A' csikós vagy lópásztor sohasem mondja a' keze alatt levő csikókrul, hogy azok maga nevelései, — a' gulyás nem mondja a' gulyáról, hogy az, az ő nevelése; — a' tehénpásztor sem mondja egyik tehenről sem — hacsak éppen magának sajátja nincs olyan — annál kevesbé az egész csordáról, hogy az a' maga nevelése: ezek csak őrzik, csak fölvigyáznak rájuk, hogy el ne széledjenek, kárba ne menjenek, 'sth.

Hogy a' gyermekről is használtatik a' „fölnevelni“ szó, ismeretes, ezt már magad is tudod; mert hiszen hányszor hallhatni: ezt a' gyermeket kendtek, vagy önök nem fogják fölnevelni; azaz nem él meg, nem marad meg, hanem elhal. Még a' dajkára is alkalmaztatik szülők után a' „fölnevel“ szó, mert hi-

szen természetesen a' dajka édes anyát képvisel; tehát csak e' kettőrül: szülőkrül és dajkákrul mondatik: de már másrul nem soha.

Fogadhatnak gazdag, vagyonos szülők gyermekeik mellé nevelőt, nevelőnőt, de azok nem fogják a' gyermeket „fölnevelni“ soha; nem mondatik róluk soha, hogy ők a' gyermeket fölnevelik, hanem csak ezt: „nevel“, legfőlebb „kinevel.“

Sem a' házi nevelő és nevelőnő, sem a' magános és nyilvános intézetek' tulajdonosai, vagy igazgatói, vagy akárki, nem mondják a' kezök alá bízott gyermekekrül máskép, mint nevendék, holott magok „nevelők“, következőleg azokat, kiket állítólag nevelnek, t, i, a' gyermekeket „neveltek“-nek, vagy „neveltek“-nek, vagy pedig „nevelvényeik“-nek kellene nevezniök.

Ezekbül mi következik? Vizsgáljuk.

Ezen szó „fölnevel“ csupán szülőkre, vagy ezek helyett (főkép árván maradtaknál) dajkára levén alkalmazható: az világlik ki, hogy nevelni a' természetől egyedül nekik adatott; és hogy e' szerént az ugynevezett nevelők tulajdonképen nem nevelnek, csak tanítanak, szoktatnak, kivált pedig az észnek foglalatosságokat szolgáltatva a' fejlődést segítik elő, jól vagy rosszul, mint tehetség, érdek, körülmény eszközlik.

Az nevel (növel, növeszt), ki maga emlőiből, vagy szívéréből, 's az, ki verejtékéből, keresményéből táplálékot ad a' gyermeknek, mi nélkül el kellene vesznie; föl nem nevelkedhetnék. Még az intézetekben is a' szülők nevelnek, kik mindent adnak, vagy mindenért megfizetnek: a' kik pedig hibásan nevelőknek mondatnak, csak felvigyázók, mint pásztor a' nyájra.

Hogy e' szerént szülők (meg dajkák) egyes gyer-

meklényeket emberekké nevelnek, fölnevelnek, a' természet öröktörvénye rendelte úgy: de hogy egyes emberek népeket neveljenek, kiknek egy falat kenyeret sem adnak, ez valóban képtelenség; csak szellemi fejlődésüket segítik elő tanításaik, könyveik által.

Nem mutatja e maga e' szó is „növendék,” hogy azok, kik hibásan nevelőknek mondatnak, nem növelnek? Nevelő és növendék (nevendék) semmi oly természeti viszonyban egymással nincsenek, miből következnék, hogy a' nevelő nélkül a' gyermek (a' növendék) nem létezhetne, nem növekedhetnék.

A' gyermekről elmondhatjuk, hogy „növendék,” ha bár a' fizetéses nevelők még csak eszmében sem léteznének is, mert hiszen egyéb fiatal, gyöngé sarjadékrul is mondjuk, hogy növendék; például növendék marha, növendék fa, növendék erdő, növendék szülő 'stb. szóval a' mi után nő, újra nő, vagy plántáltatott.

A' régibb rörzsök vagy gyökér után a' növendék önállólény; sziván szükséges táplálékát törzsökéből a' természetnek utján nevededik nevelő nélkül is.

Még egyszer tehát: csak a' szülők nevelnek (szükség esetében helyettök a' dajkák, gyámok), s természet szerint: mások bárkik legyenek, közvetlenül vagy közvetve csak a' fejlődést, és pedig főkép csak az elmeheli tehetségek' fejlődését eszközlik, irányozzák jobbra (néha rosszabbra) belátásuk szerint. — Az én meggyőződéseim szerint, de meg a' dolgok' természete szerint is, csak az volna nevelő intézet, hová az elárvult csecsemőket bevinnék 's azon korukig nevelnék, mikor már kenyerüket magok megkeresni képesek leendve el nem vesznének. Ezekről aztán a' nevelők elmondhatnák, hogy nevelvényeik, mint az iskolai tanítók: tanítványaik.

Te nem fogod mondani, mert legalább sejtéd, hogy nem ok nélkül akadok én ezen fen, hanem valaki más talán azt mondaná: a' név semmit sem tesz, akár így, akár úgy neveztessek valami, csak jó legyen, pedig dehogy nem tesz. Az előítéletek (legnagyobb részént), melyek hosszú évek, sőt századok során óriásiakká nevekedve az emberiséget ostorozzák, csupán helytelen, hiányos elnevezésekből származtak. Ha nem levelet írnék hozzád, csudálatosan mutogatnám meg ez állításomat.

Hosszszu bevezetésemnek lényege ez, hogy: csak a' szülők nevelnek valódiilag a' természet' ösztönzéséből. Mások, némelyek többféle ismeretekkel lévén fölkészülve a' lelki, vagy elmebeli fejlesztést jobban, czélszerűbben bírják eszközölni (mert különösen ezen mesterségre adták magokat), mint a' szülők nagy része, kik másban foglalkoznak, tehát egymásnak kölcsönösen segédkezet nyújtanak; ketten visznek egy munkát végbe: a' szülők részint még otthon közvetlenül nevelik gyermekeiket, majd később intézkednek, hogy a' megkivántató táplálék kiszolgáltván a' gyermek mintegy magától is nevedhetvén magok helyett valaki által tanítassék is. Egyezkedés történik; vagy pedig régi intézkedésnél fogva iskola léteztvén hol tanításért alig jár valami díj — legalább az egyes szülők részéről; mert a' közönség közösből, vagy valami alapítványból fizeti a' tanítómesterembert, mit így igen igen czélszerűnek tartva — a' gyermek oda küldetik. Így ketten összemunkálva készítik a' leendő polgárt és polgárnőt.

Így jobb e, mint előadám, s mint az életben, gyakorlatban kivétel nélkül látjuk, hogy ketten összejárulva: szülő és tanító teszik a' gyermeket emberré,

vagy pedig úgy volna e jobb, ha az apa s anya — egynek revén e kettő működését — maga végezné a' díjazott tanító helyett ennek kötelességeit is, nem akarom vitatni: elég az hozzá, hogy én így kezdettem, 's így folytatni is szándékoztam, de a' sors máskép akarta; nem engedte, hogy ez utóbbi módra nézve általam tény is létezzen.

Annyit azonban talán mégis mondhatok itt röviden, hogy a' díjazott tanító sohasem viseli úgy szíven a' gyermeknek jövő sorsát, mint az édes apa. Igen igen ritka kivételt lehetni nem tagadok.

Őszinte akarok lenni, 's főképp irányodban, jó feleségem, a' tanításra némi hajlamot érzek magamban; az igazságot kedvelem, érte buzogtam; szívet ritka érzékenyet adott a' természet: és mégis meg kell vallanom, hogy tanító koromban nem igen fájlaltam, ha valamelyik tanítványom bármi által akadályozva volt tanulhatni; nekem csak az tetszett legjobban, ha tanítási fizetésem havonként, vagy óránként rendesen kijárt. — Egyébiránt, mint ugynevezett nevelő a' hol valék, vagy falusi segédtanító: a' nevendékek és tanítványok irányában lelkismeretesen munkálkodtam.

Vagy talán csak én vagyok illy hitvány, 's más tanítók testtel lélekkel azon vannak, hogy csak tanítványaik minél többet tudjanak, minél több időt csak azoknak áldoznak: fizetésökkel pedig, mint csupán mellékes dologgal mit sem gondolnak?

Ki az életet mindennemű, vagy legalább sok nemű nyilatkozatában, jeleneteiben ismeri: kénytelen megvallani, hogy legfelülről legalulig sokkal több elégedetlenséget, mint megelegedést tapasztalt. Hol fogja az a valaki ennek okát találni nem tudom, de részemről úgy vélekedem, hogy ott kell keresnie, hon-

nét a' temérdek panaszkodó embertömeg kikerült, tudni illik az iskolákban, tanítói, nevelői intézetekben. A' tán teendett illy ellenvetés, hogy nem ott létez a baj, hanem a' polgári, alkotmányi intézkedések, törvények hiányosságában, 's mit tudom én még mi másban, figyelmet sem érdemel; mert bármit mást még ellenvesznek, mind abból a' forrásbul buzog.

Ebből már most a' természetes következtetés az volna, az lehetne, hogy tehát a' mostan általánosán követett mód nem igen üdvös, melly szerént ketten tesz a' gyermeket emberré. — Vagy talán most már így is lehetne változatul kitenni, hogy ketten összevagy szétmunkálva mulasztják el a' gyermeket emberre tenni; — az apa gondolja: hiszen majd a' tanító mindent megtesz; — a' tanító meg így gondolkodik, kivált minden olly egyes apa irányában, kitől díjul semmit sem kap: azt csak senki sem kívánhatja tőlem, hogy én tegyem azzá, mivé lennie kell; azt a' kis fizetést csak úgy is leszolgálom, ha zabolyán tartom a' gyermeket; 's ha jó feje nincs, ki tehet róla, tölcserrel csak nem önthetek bele tudományt. Így okoskodik a' tanító.

Én több rendbeli tulajdonsággal levén fölkészülve magam, egy személyben akarám azt végbevinni, mit más gyermekeken ketten szoknak; tudniillik a' gyermeket emberré tenni: — apai forró szeretet; — érzékeny szív bárki más iránt is; — gyermek tanításra elégséges ismeretek; — viszontagságokban szerzett némi tapasztalás: — ezek valának hatalmamban levő eszközeim, midőn gyermekeimnek neveléséhez a' kisebbekre nézve még csak készültem, de a' legnagyobbokra nézve már hozzáfogtam.

Irigy, embertelen, 's kegyetlen sors! mért nem

engeded nekem szándékomat végrehajtani? hiszen én ezzel nem csak senkinek ártani nem akartam, sőt használni kívántam. Irigy sors! hiszen nem szándékoztam hozzád folyamodni, hogy erre segítséget adj; nem került volna az áldozatodba, de még csak legkevesebb alamizsnádba sem, miért akadályoztál tehát? Ezen szívtelen bánásmód által nem csak engem földhöz sújtottál, de a gondviselésnek hitelét is csökkentetted. Önkénykedjél csak így gyakrabban: akkor a gondviselés felől a halandók kétségbe esnek; mert ki adhasson neki hitelt, ki helyeztesse benne reményét, ha elnézheti milly kegyetlenül, s ok nélkül garázdálkodol az emberek fölött?

Vagy talán megrémültél, hogy másforma embereket akarok kiállítani, mint millyek a te intézkedéseid alatt levő gyárokból kerülnek 's akkor el kell magad szégyenlened?

Hasztalan a zsörtölődés! Én, kedves feleségem, megvallom bűnömet: elbizakodtam 's daczolni gondolván mindennel azt hittem, hogy bármi kedvezőtlen körülmények ellenére is tervemet megvalósítom; és majd nem hajlandó vagyok hinni, hogy a sors itt elbizakodásomért büntetni akart; bevezetett ama vésteljes szállásra, hogy a halálmérget magunkba szíjuk. A szeretett gyermekek mint gyöngébbek, nem bírván meg a szagát, egymás után áldozatul estek: mi ketten pedig csak rendkívüli erős természetünknek köszönhetjük a menekvést.

De illy csekély elbizakodási hibaért ugy gondolom nem kellett volna ennyire bűnhesztetniük; a gondviselés közbeszólhatott volna; egy intéssel értésünkre adhatta volna, hogy kerüljük a veszedelmet, mert hi-

szen tudta, hogy mindenünk, egész boldogságunk a' gyermekekben volt.

Hányszor elmondanák más szülők, ha nekik e' fölött panaszkodnánk: haszontalan dolog e' miatt szomorkodni, azért mégsem lesz máskép. Igaz, nem lesz máskép. —

Mit gondolsz, édesem, tudták e azok igazán szeretni gyermekeiket, haugyan voltak nekik, kik így szoknak vigasztalni? Én azt hiszem, hogy ilyeneknek fogalmuk sincs arról, mit tesz gyermekét nagyon szeretni. —

Az illy szülők talán azt gondolják, hogy örömet és bánatot mint köntöst levetni és tetszés szerént változtatni lehet. De nem veszem nekik rossz néven; hiszen szülői szeretetet nem lehet úgy venni mint vásárfiát; s ha bennök pedig nincs meg a föld, mellyben az megteremni szokott, nem okozhatni őket; ha nem ismerik mi a' szeretet: a' veszteség miatti bánat' tartóságát sem ismerhetik.

Úgy vélem mondtam már, hogy a' szeretet együttlét, öszszeszekedés, szünet nélküli egymásrahatás által támad s nevededik. De együtt vannak e' a' szülők gyermekeikkel? Bármilyen sorsuak és foglalatosságuak legyenek a' szülők (csupán az anyának szoptatási idejét kivéve) legkevesebb az életökből, mit gyermek és apa együtt, kölcsönösen egymásra hatva leélnek.

Milly máskép voltam én gyermekeimmel! mennyire nekik volt áldozva minden időm, csupán azt véve ki, mit kenyérkeresésre kelle kiszakasztanom. És még ez is olly természetű levén, hogy otthon és szobában végezhetém, velök volt megosztva. Midőn más írók, szellemdús költők magas régiókban fellengeztek: én csak lent gyermekeim közt a' földön valék. 'S ha né-

mellykor egyegy gondolatra fellelkesülvén emelkedni kezdék; valamelyik gyermekem csak piczinke ujjaival érintvén gunyámat lehuzott magához, mintha ezt mondta volna: apám, maradj itt lent nálunk, — pedig rendszereént csak ezt mondá: apám gyere játszál velünk!

Istenem! hát ugyan valóban nincs nekem gyermekem, ki azt mondaná: apám gyere játszál velem?

Te, meg Isten vagytok tanuim, hogy szülési fájdalomaidnál kezdve, mellyekben legalább sajnálkodva résztvevék, örököttem mindenik gyermekünk fölött, 's mind hiában. Igaz, édes, holdogító érzés volt az ujteremtést, a' körünkbe lépett harmadik életet látni és dobogó szívemhez szoritani: de hisz' éppen az teszi bánatom nagyságát, hogy elvesztém azokat, kiknek születésük első percében is már annyira tudtam örülni. Lehet-e ott fájdalom, bánat, hol valamit veszünk, mit szeretni nem tudánk? Igen, éppen ebben van magyarázata holdogtalanságomnak, hogy azokat kellett vesztennem, kiket születésükkor már annyira tudtam szeretni. Naponként, hetenként a' fejledezés fokai szerint mindinkább nevededvén szeretetem irántuk, természetes, hogy a' bánatnak a' szeretet' nagyságával egy arányban kell lennie. A' ki nem tudja gyermeke elvesztését rendkívül megsiratni, az igazán örülni sem tudott neki soha; hazudik, ha azt mondja, hogy szerette, de megsiratni nem illik.

Emberi természetünk hozza magával, hogy legkedvesebbekünk is meg kell válnunk. Gyermek valék, mikor apámat elvesztém, tehát nem igen tudtam utána bánkodni. Első szerelmem' tárgyát halál ragadta el; ez fájdalmas volt; az édes anyátul ifju korban váltam el, midőn már teljesen érezni, mit tesz tőle örökre elszakadni; első gyermekeinket is elvesztettük, de azok

még kicsinyek, csecsemők voltak, 's nem nevedett, erősbült hoszas üszszeszokás által szeretetem anynyira: hanem most egyszerre mind elveszteni, 's velük együtt minden reményt, minden szép jövőt is eltemetni; azonkívül szabadságomtul is megfosztva, töled elszakadva lenni, ez sok egyszerre; csoda lesz, ha elbirom.

De én e' gyermekekben nem csak mint szerető apa csupán gyermekemet vesztém, hanem mint ember, mint munkás tagja a' társaságnak elvesztém még azon mezőt is, hol készültem, mozogni kezdtém; hol hajlamom szerint tehetségeimet kifejthetni reméltem, 's idővel e' gyermekekben olly emberművet, melly a' sarjadzó ivadéknak örömére lenne, teremthetni nem csak hittem, de erre mindent elkövetni kötelelességemnek is tartottam. Most mindennek vége van.

Ugy vagyok mint a' szoborművész, ki hoszszas ideig fáradozott, míg egy egészen kívánsága szerénti márványdarabot lelt; jövendő boldogsága, dicsősége reményében még nélkülözve is megelégtülen 's örömmel vés, farag rajta, és már a' durva kőtömeg alakot készül magára öltetni, midőn a' sors, ellenséges elemek a' leendő nagy műnek egész anyagát porrázúzzák: új darabot találhatni még csillámolhaték remény, de azt kifaragni nincs többé idő. A' szobrász dicsőségével 's mindenével tönkre van téve — így vagyok én. Minden jutalmam, kárpótlás csak az lenne, ha találatnék ember, ki jelen lelki állapotomat, veszteségemet egész mivoltában felfogni, érezni, méltányolni, s velem azt megértetni, éreztetni képes volna.

Gondolatimban akarok hát legalább veletek lenni; ki tiltja ezt meg nekem? itt nincs rajtam hatalmad bo-

lond, dölyfös sors. — Veletek élek hát, ti volt kedvesek, gondolatimban.

Néha elly emberek le szokták irni életüket vagy annak egy bizonyos szakát, miben aztán magok is, meg mások is vagy gyönyörködnek, vagy tanúságot meritenek belőle, vagy elszégyenlik magokat miatta, vagy boszongodnak, majd meg nevetnek fölötte: visszahelyezvén magam a' mult állapotba én is néhány sorban rövid vázlatát rajzolom azon életnek, mit köztük, köztetek éltem.

De mást gondoltam; ugy tettetem magam, mintha valamelly ismerősünk, ki minden mozdulatunkra, mit gyermekeink irányában tevénk, éjjel nappal ügyelt, teljesitené ezt helyettem; mert én magam talán néhol elfogult, részrehajló, nem eléggé őszinte lennék, vagy elérzékenyülve nem bírnám folytatni. Ugy képzelem: tehát, hogy az ismerős tanunk levén, de minden érdektül menten elfogulatlanul teszi. Ha majd készen lesz vele — és rajta leszek, sürgetem, hogy sokára ne halaszsa — elküldöm neked.

Junius 7-ke 1847.

Ime itt veszed az ígért vázlatot, 's ha még bennünket a' sors egykor öszszehoz, megkérdzem tőled hogyan tetszett? Gondolom, ha majd elolvasandottad — mi neked munkába kerül — így sohajtasz fel: Istenem! éppen ugy volt, csakhogy nagyból, alig huszad részét mondá el.

*

Nyájas olvasóimat ki a' Ludoviceum' kerte mögé vezetem, hol egy hoszúkás, a' többinél alacsonyabb

viskó nyulik el utca szájában, 's ennek alsó végéhez ragasztott valami fészter-forma könyököl be a' kert felé; és e' fészterben két ember lakik, egyik férfi, másik nő. Személyük külsejének leírásával nem untatom olvasóimat, közönséges alakok azok, millyeket minden lépten nyomon láthatni.

A' mint e' két embert most először pillantjuk meg, bizonyossággal nem mondhatom, családot képeznek-e együtt, mert gyermek nem látszik körülöttük, és mert a' férfi kin a' kertben dolgozik, a' nő pedig a' fészterlak ajtaja előtt kis széken ülve varrogat, de kevés idő múlva a' férfi izzadt homlokárul a' verejtéket ingujjával törülvén le, alkalmasint pihenés végett a' lak felé lépdelvén a' nőhez közelit 's ez székéről fölkelve igen finom vászon üngöt tartván kezében e' szavakkal: 'már két kész van', a' férfi vállaira borul, ki megcsókolván őt így javítá ki: nem két kész van, hanem így: már kettő készen van; pedig szinte észre lehetett venni, hogy a' nő e' szavakat is magát megerőtetve szedte össze, 's azt hitte, hogy valamit hiba nélkül fog mondani, minek előre örülni látszott.

Ez egyetlen jelenethül sokat magok megfejthetnek nyájas olvasóim; először mindjárt azt, hogy a' nő nem magyar, hanem csak kezdi a' magyar szót törni; másodszer azt, hogy a' finom üngöket nem magok számára varja, mert minden körülmény oda mutat, hogy ők durvább gunyával fődözködnek; harmadszor, hogy nem egészen paraszt munkások, habár a' férfi a' kertben izzadásig dolgozott is, mert azok közt, kik folytonosan és csupán illy paraszt munkával foglalkoznak, hacsak nem hoszas távollét után a' viszontlátás percében igen ritka látvány, hogy a' nő így munkaközben is olly szelíden simuljon a' férfi keblére; ne-

gyedszer, a' vizsgább szemlélőnek, ha kíváncsi is egyszersmind, figyelmét el nem kerülheté, hogy a' nőnek ruhája mintha elül rövidebb volna.

Ennyit tudván róluk, még sem mondhatjuk őket még férj- és feleségnek, annál kevesbé családnak, hanem hallgassuk ki a' férfiut, ki épp szavakat intéz a' nőhez, és azután világos lesz előttünk minden.

„Igen, kedvesem, holnap hát megesküszünk — így szól a' férfiu — a' papi áldást sem hagyjuk el, noha tudom, hogy az áldás máshonnét és mástul jó, ha jőni kell; mert hiszen ha a' paptul függne, akkor minden házasságnak, mellyre ő áldását adá, áldottnak, áldásteljesnek kellene lennie, pedig az élet mást bizonyít. Esküdtem én ugyan neked becsületességemre, hogy csak a' halál választ el tőled; te ennek hittél, 's azt feleled, szavam szent előtted, mi nekem nem csekély büszkeségemre szolgált; te megnyugodtál benne és az esküt szerelmünk záloga, mit szived alatt hordozol, fogja pöcsétni: de azért a' pap' áldása közt is megesküszünk; jóllehet nem attul függ az eskü' szentsége hol, ki előtt tétetik, ha nem attul, miként tartatik meg. Mind kettőnknek kölesönös megnyugtatóására ha nem elmulhatlanul szükséges is, inkább hasznos lesz, mint ellenkező; de e' körülünk lakó babonás, előítéletes és vakbuzgó emberek miatt minden esetre jó lesz, kik a' vallást, erkölcsiséget, nem cselekvésbe, jótetbe, szívbe: hanem külső szertartásokba helyezik.“

És valóban másnap e' párt gyalog, senkitől nem kísérve egyházba menni, hol mind ketőjük részéről a' tanuk várakoztak, megesküdni, 's azonnal ismét csak kettejőket együtt haza ballagni látjuk.

Utközben a' feleség, kit most már teljes bizonyossággal annak mondhatunk, egy henteshöz belépve

félfont disznóhúst vett ebédre. Eddig többnyire csak otthon került ki egyszerű ebédjök, igen ritkán marhahús, hanem csak rántottleves még más valamivel: most a szokotton kívül második ételül a férjnek egyik legkedvesebb tésztája, túros galyuska szalonnával vala. Ekként a rendkívüli napon három ételük volt, mert hiszen náluk lakodalom vala. S alig hihetni, hogy valahol és valaha férj és feleség, vagy menyekzői páru együtt jobb ízűen és boldogabban ebédelt volna mint ők.

Ámbár csak azt kívánom lehető röviden vázolni, miként élt maga e családapa gyermekeivel, de mivel még most azok nem levén, a felügyelés, gondviselés alól ő fel volt mentve: időköz betöltésére tehát megemlíthetőnek gondolom, hogy esküvésök után harmadnapra a férj háztul távozva elhagyá nejét. Mi bírhatta őt arra, hogy illy körülményekben ezt tegye, nem tudhatni, lepel takarja, de bizonyosan igen fontos ok készíthető, hogy illy hamar hosszabb időre távozzék. Igaz, hogy ők a mézesheteket már azelőtt leélvezték.

Neje majd nem fél kenyeret s hozzá darab sült húst takargatott előbb papirosba, aztán keszkenőbe, maga pedig három húszast téve zsebébe a kis batyut honalá fogta, kölesönös ölelkezések és csók közt egymást isten oltalmába ajánlva korán reggel utnak indult.

Nem kísérem őt utjában, csak annyit mondok, hogy Sümegrendekre Szalamegyében ötödfél napi gyalglása után megérkezett, honnét tovább alig szándékozhatott, mert onnan párnapit ottlétel után ugyanannyi idő alatt visszajött Pestre.

Azalatt míg ő odavolt, feleségét megkérdezhettem volna itthon: mi járathan ment el férje, de gyöngédtelességnek tartám ollymibe avatkozni, mit azért talán

még sem vallott volna meg, vagy ha igen, talán kellemtelenséget okoztam volna neki.

Meglehet, hogy talán párszáz forintnyi kölcsönpénzt akart valami ottlakó atyafitul fölkérni, mivel házárnak legnagyobb részével még tartozott; az előbbi tulajdonos irgalmatlanul zaklatta, fizetni sürgette, — mert reményeiben gyakran csalódván, a' kisebb-kisebb tüzött fizetési határidő elemlt. 'S hogy talán illy szándékból ment, onnét gondolom gyaníthatni, mivel a' házra városhatósági czédula van szegezve, miszerént e' ház egy utoljára kitézött bizonyos napon az örökösök' (előbbi tulajdonosok) kívánságára okvetlenül, még a' becsáron alul is, elkótyáztatik.

Ezen kénytelen (gondolatunk szerint) kirándulása után emberünket gyakran látjuk távolfekvő lakásátul Budára a' kir. postára járni, hol százötven forintja csak az isten őrizte hogy el nem veszett; még pár nap, 's örökre odalett volna; pedig ez igen valószínűleg a sümegrendeki atyafitul már azelőtt régen elküldött kölcsönpénz vala. A' postások azzal menték magukat, hogy a' házat nem találták meg, pedig dehogyl!

Ez csak mellékesen volt említve azon időköznek némi betöltésére — mint főlebb mondám — mi attól fogva hogy őt először az olvasóknak bemutatám, addig lefolyt, mikor már legszorosabb értelemben vett apai kötelességét kezdeni, teljesíteni látjuk.

Lakása vidékén emberünk' nevét nem tudják, csak Pichersetzer (könyvszedő) néven említék, én is tehát csak így nevezem.

A' könyvszedőnek fészlerlakában homályos fényű mécs vagy lámpa pislog, mit neje valami szokatlant

történni sejtven estve ekkép rögtönzött: pohárba vezet, fölébe olajt öntve a' mécsbélit belealkalmazá. — E' bár csekély fény kis szobaterre levén öszszeszorítva azt annyira megvilágosítá, hogy benne mindent kilehet venni: az ágyon a nő feküdt, más egy teremés sem volt a' szobában. Az idő már éjfélt után volt, mint a' józsefvárosi toronyóra nem sokára egyet ütve jelenté. Hát a' könyvszedő, meg a' cseléd hol vannak? kérdi talán az olvasó. Cselédük nincs, nem vala; maga a' könyvszedő pedig nincs otthon, mert egy férfit be a' városba látunk ügetni, sebes járásáról még sötétben is ráismertek volna a' környékbeliek, hogy ő az; tudnillik a' könyvszedő — bábáért sietett.

Több óráig tartott szülésfájdalmak közt, mialatt a' könyvszedő folyvást neje mellett levén 's a' bába és szenvedő anya betanításuk szerént cselekedve majd így, majd amugy mintegy a' szülést könnyíteni ohajtván egy gyönyörű gyermek jött a' világra. A' bába és majd utóbb a' kíváncsisághul öszszejött szomszédaszonyok csodálkozva tekintgetének körül, mintha azt akarnák egymástól kérdezni: miként születhetett e' nyomoru helyen illy szép, illy rendkívül derék gyermek? A' könyvszedő pedig majd az anyát öntözé szánó örömkönyeivel, majd a' gyermeket karolja fel dagadozó mellére, 's kimondhatlanul örült, hogy a' gyönyörű gyermeknek ő az apja. — És a' könyvszedőnek munkája ez órától kezdve az édes anyai kötelességekével öszszeolvadván szakadatlan s örökös lett.

Most őt az első órákban, napokban, még az anyai munkát is majd mind végezni, 's a' szolgálói, dajkai, szakácsi kötelességekben forgolódni látjuk; mert világos, cseléd nem levén neki kelle mindent végezni,

mit örömmel tőn. Hogy pedig minden apró részleteket ne kelljen elszámálnom, mit ez apa gyermeke körül teljesített, végbevitt, röviden csak arra figyelmeztem az olvasót, mit főlebb már érintettem, hogy semmi cselédet nem tartanak; a' gyermek pedig, bár nagy reményekkel valának iránta, de még azokon felül is meglepte őket, mert igen szép és ritka kifejltségű vala, mi kettőzteté iránta szeretetüket; ez pedig a' dolgok' természete szerint körülte 's végette szükséges foglalkozásukat megsokszorozá, mert semmit el nem akarván mulasztani, csakhogy e' gyermeket boldogságukra fölnevelhessék: és ebből most az olvasók képzelhetik az apának elfoglalkozását e' gyermek körül,

Midőn az anya füröszté, a' mi pedig hónapok hoszán naponként megtörtént, az apa segédül volt; míg az anya a' meg sem nevezhető sokféle házi foglalatosságokat végzé, az apa segéddajka volt; a' halasztást nem szenvedő aszonyi foglalkozások alatt pedig egyedül dajkálta az apa. Ha itt csak az egyetlen körülményt emelem is ki, hogy az Orczikert mögől a' városba piacra járnai, sok időt elrabolt (minek pedig mégis csak gyakran meg kellett történni, habár háztartásukban ugy intézkedtek is, hogy otthon kerüljön ki a' szükséges ennivaló, 's ne kelljen minden csekélységért városba futni), 's hogy ilyenkor az apa mindig csak maga maradt dajka: könnyen képzelhető, mennyire szokásává, természetivé lőn a' gyermekápolás, ugy hogy szinte anyamódjára bánt gyermekével.

Midőn az ember a' természetes okokat előrehocsátja, a' szükségkép következni kellő okozatok mintegy a' szemünk előtt fejlődnek ki, 's történnek meg,

és illy módon sok szószaporítás, hoszas magyarázat elmaradhat; nem szükséges, hogy fáradalmas munkával az olvasót állításunk felőli meggyőződésre bírjuk; mert látván előbb az okokat, józaneszénél fogva tüstént maga következtet. Megemlékeztvén az olvasó arra, mint fölebb már mondtam, hogy ők egy kicsinded szobában laknak együtt, nem pedig úgy, hogy az urat külön, 's hölgyet is külön téres szobák, vagy legalább egy szoba és konyha választják el a' dajka-cseléd szobájátul, hogy a' gyermeksírás édes álmukban vagy szeretkezésökben őket ne zavarja, mondom megemlékeztvén erre, mint okra, mit következtet szükségképen? azt, hogy az első mocczanás és siróhang az apát álmából éppen úgy fölveré, mint az édes anyát; ennek pedig most már további természetes következése az, hogy az apa éjjel úgy mint nappal a' szülővel egyenlően dajkája volt a' gyermeknek; miből aztán idővel — több gyermeknél folyvást tartván e' dajkálkodás — az apai érzelmeknek valami sajátságos, különös neme fejlődött ki, mit más apákban hiában keresnénk. De hogy hát erről az olvasó tökéletesen meggyőződve legyen, fölebbi állításomat, miszerént „az okokat előre kell bocsátani“, most alkalmazni fogom; mert így aztán könyvszedőnk' gyermekeivel való élete vázlatában könnyen boldogulok, mivel ugyszólván minden magától jó; önként folyik.

A' sokféle körülmények, mellyeknek mindenike akár mint külön ok gyanánt vétessék, akár pedig úgy, hogy egyesülten öszszemunkálva az okoknak öszvegét tegyék, mindegy, mondom a' körülmények mint okok a' következők:

Könyvszedőnk' érett koráig falun nevelkedve föl, ősz természetességében megmaradt, miszerént tudta,

hogy a' gyermeket csak magok a' szülők nevelik, 's nem is volt arról fogalma, hogy más valaki, idegen dajka nevelhesse, hacsak az édes anya el nem halt; bár ezt később a' műveltek közt megfordulva máskép tapasztalá, de mindig természetlennek tartotta;

látta ugyan falun, hogy rokonai a' paraszt apák nem osztják ugy meg a' dajkálást az anyákkal, mert azok főkép nyáron hét számra külső munkában vannak, mivel nekik igen sokak helyett kell dolgozniok, de azt teljesen hitte, hogy ha ők is ugy annyira külső munkával elfoglalva nem volnának, szintugy megosztanák a' dajkálást az anyákkal, mert ő ezt természetesnek találta; 's olyanoknál, kik első gyermekeiket ápolgaták, hogy nagyobbak segítségökre meg nem lehetvén, tapasztalta is, tehát így cselekedni kötelességének ismerte;

sorsa ugy hozván magával, hogy aparésztől korán elárult, 's a' hányvetett árvában valami szájalom, lágyabb érzés honosult meg, kivált a' kised gyermek iránt; ez rendszerént így történik, hacsak az árvát olly körülmények közé nem veti a' sors, hol egészen elromlik;

viszontagságai közt hoszabb ideig tudományokkal is foglalkozván, nyers természete sokban szelidült a' nélkül, hogy falusi megszokottságából kivetkezett volna, miszerént a' nőhez, 's kivált mint már anyához, gyöngédséggel viseltetett, 's neki egyebeken kívül főkép a' dajkálkozásban, gyermekápolásban segítségére lenni mindenkép iparkodott;

meszsze kint a' város' szélén lakván eselédet, ki rajta e' foglalkozásában segíthetett volna, nem kapott, mert a' falurol jött lányok nem szeretnek ott kin a' város' szélén szinte csak falusiasan lenni; ők azért

jőnek városba, hogy ben szépségeket, czifraságokat lássanak; a' ki pedig már városban szokott meg, éppenséggel nem bir onnét többé szabadulni, sokféle okokból; tehát csak magokra maradt a' dajkaság: mert az apa ismervén, hogy a' városi cselédség romlott, illyet fogadni nem is akart;

ha megtörtént egypárszor, hogy az anyának gyöngélgedése miatt elmulhatlan volt, valami cselédet fogadni bármí feltétel alatt, már csak azért sem maradt meg egy vagy pár hónapnál tovább, mivel könyvszedőnknek egyszerű életmódjával meg nem barátkozhatott;

történetesen már első gyermeke különös szép és tökélyes kifejtlettségű levén, ez mintegy önkénytelenül hita föl arra, hogy szeretetében dajkáló karjait terjeszse feléje; talán ha a' gyermek valami hitvány volt volna, az apai érzés és gyámkodás más irányt vesz vala; legalább nem fejlődött volna azzá, a' mivé igy;

de könyvszedőnk nemzetiségi és hazafini érzelmeinél fogva is mintegy rákényszerítve volt a' dajkálkodásra; mert nője is mingyárt a születésnek első óráiban megfogadta, hogy, bár ő még maga is alig tud csak valamit is magyarul, az ő ajkáról a' gyermek' füléhez idegen hang ne jusson el soha: tehát más cselédet, mint magyart teljességgel nem fogadván, inkább maga fáradozott mellette;

meggyőződése is egyébbiránt az levén, hogy a' maga saját egyéni boldogságát sem képes semmi más aton, ugy, **olly** mértékben eszközölni, mint ha gyermekét legkisebb korától, tehát születésétől kezdve, maga neveli, fejlesztí, senki által (akár történetesen, akár készakarva) elrontatni nem engedi, hogy igy az-

tán fokenkénti tökéletesülésében örömének kiapadhatlan forrását lelhesse benne ;

ugy szinte elhatározta magában, megmutatni, hogy nem szükséges a' gyermeket magyar nyelv tanulás végett Budapestre falura adni, sőt (hiúságból e, különczkedésből, vagy más okból, nem merem állítani) föltett szándéka volt ugy vezetni gyermekét, hogy itt a' német elemnek közepette se tudjon egy német szót sem ; végrehajtá e ezt? majd alább meg fogjuk látni.

Ime, ha ennyi, sőt még több, de mindent elszámlálni nem akarok, mondom ha ennyi öszszévágó körülmények' hatását meggondoljuk ; 's ha ezeket nem mint lehető, gondolom szerénti, hanem valósággal létezett, a' szomszédok által teljesen igazolt, tehát czáfolhatlan okokat előrebocsátjuk : át kell látnunk, hogy az okozatnak, az eredménynek valami rendkívülinek kellett lennie, és a' rendkívüliség természetesen nem lehet más mint az, hogy ezen apának sajátságos teremtésé, vagy egyéniséggé kellett gyermekei irányában átalakulnia.

Ugy van ; erről tanuságot tesznek a' körülte lákott emberek is, kik vallomásuk szerént ilyenféle apát létezhetni nem is álmodtak soha.

A' bölcsöt czélszerűnek nem tartván karjain ringatta és altatta el gyermekét, valahányszor az anya egyéb dolgokkal volt elfoglalva ; de még akkor is igen gyakran, midőn az anya már házi gondjait lerázta, ő maga bánt el a' gyermekkel, csakhogy az anyának némi nyugta lehessen.

Illy dajkálkodás közt nevededett az első gyermek, de egyszersmind vele nevededett az apai szeretet is. Valahányszor más szülők' egyenkoru gyerme-

kével a' magáét összehasonlítani alkalmá volt: az övére nézve kedvező különbség apai szeretetének nem csak táplálásaul, de sőt erősítéseül szolgál.

Leterített széles pokróczokon csuszkaló gyermekével az udvaron, vagy szobában heverészve és játszva, vagy azt a' kertben fölalá hordozva lehetett őt leginkább látni. — Midőn a' gyermek hét hónapos korában valamire fogódzkodva fölállt 's lépegetni kísértett: ez apának öröme határtalan volt, mert akarata ellen is eszébe jutott sok olly nyomoru és hitvány gyermek, kik éves korukban sem állhattak lábba.

Ha éppen irt, 's bármit irt, a' gyermek' első siróhangjára félbeszakasztotta azt, 's nem levén képes tovább folytatni, gyermeke után látott, hábár az anya már mellette volt is. A' siróhangok és más valami tehát, kivált gondolkodás, agyában egyszerre meg nem férhettek soha. De sőt ha kívül a' kertben, vagy udvaron bármi másféle munkában volt is, hol nem kelle gondolkodnia: mihelyt gyermekét sirni hallá, azonnal félbehagyta munkáját.

A' kik könnyeszédőnknek városi ismerősei közül néha meglátogatók őt, szinte irigyelni látszottak neki a' gyermeket; és nem győzték eléggé csudálni derék-ségét a' gyermeknek. Kivált pedig az tűnt fel nekik, hogy az illy szegényes körülmények közt is olly tündöklő, t'szta fehéren öltöztetve és minden szag nélkül volt, nem úgy mint sok jobb módu szülők' gyermekei. Hja de ennek nem szolgáló meg béres dajka viselte ám gondját!

Ah de a' sors ez apát máskor is üldözte, 's vele éreztetett mostohaságot éppen most, midőn a' régibb csapásokat majd-majd kiheverve feledni kezdvén ujra felüdülne, mondom éppen most emlékezteté, mintha

igy szólna hozzá: „neked nem szabad hosszasan örülnöd; te csak megizlelheted a' boldogságot, azzal vége mindennek.“ És valóban ez apát nőjével az éppen kilencz hónapos gyermek' halála fölött olly keservesen sirni látjuk, mint e' városban apa nem sirt soha. Még az illy esetben a' közel szomszédságbul öszszecsődülni szokott aszszonyokat is olly szánakodásra bírta a' kesergő atya, hogy ezek feledék szokásos nyomoru vigasztalásaikkal előállani.

Itt talán kérdezni is akarják az olvasók: miként történhetett meg, hogy gyermekük, ha azt annyira ápolták, őrizték, illy hamar elhalt? Hja, kit a' sors verni akar, talál abban módot.

Ezen szülők illyenekben még tapasztalatlanok levén hittek a' szomszédságbeli anyáknak, kik azt állíták, hogy a' gyermeknek hasmenése azért van, mert foga jó, 's a' hasmenést ilyenkor elállítani nem tanácsos, minden gyermek így van; midőn aztán mégis orvoshoz folyamodni jónak látták, már késő volt; 's ezeknek elsőbbike talán nem is értett hozzá.

Csak az idő és második gyermekük' születése tudták őket megvigasztalni.

Bár a' bába, szomszédaszszonyok és komák ellenezték, de az apa föltett szándéka mellett megmaradt, 's a' második gyermeket is Ilkának keresztelteté, mivel az elsőnek szakasztott mássa volt, 's így ebben az első is újra birni vélte. Tudnillik arra figyelmeztették az említettek, hogy nem kell az előbbinek, a' már egyik meghaltnak nevére másikat is keresztelni, mert ez így, 's ezért nem él meg, de ez apa nem szokott az előítéletekre hallgatni.

Hogy e' második gyermeket éppen úgy dajkálta mint az első, szükségtelen mondanom; mert hiszen

kilencz hónapi gyakorlat által szokásává lön a' dajkálás; és így a' szokás, meg a' főlebb emlitem körülmények öszszemunkálásából szükségkép kifejleni kellett sajátságos apaisága, együtt azt mivelték benne, hogy ez, a' dajkaság természetévé kezdé válni, következőleg hogy még inkább mindig nagyobb gonddal folytatá azt.

Az első gyermeknél szerzett szomorú tapasztalása, főképp pedig lelkismeretének furdalása, hogy részént önhibája által veszté gyermekét, mert kelletténél többet bizván a' csupa (különben jó és hatalmas) természetben, bűnül róta fel, hogy előbb nem folyamodott orvosi segélyhez: jövendőre tanúságaul szolgáltak.

Igy a' tapasztalásbul meritett ovakodással is fölkészülve, és hogy szivén rágodó bűnét lemossa, előbbi hibáját kijavítsa: mindent elkövetett, hogy gyermekét fölnevelhesse, mi sikerült is neki, de csak kis korig, mint alább látni fogjuk.

Ha tehát azt mondom: mindent elkövetett, 's ha főlebbi állításomat megújítom, hogy a' dajkálás szinte természetévé kezdett válni már eleinte, annál inkább minél tovább folytatta: nem tartom szükségesnek elsorolni, miként járt el ezen apáskodásában; hiszen a' következés majd bizonyítja.

A' könyvszedő családnak körülményei kissé kedvezőbbre változtak. Az 1840-diki országgyűlésnek különösen a' magyar nyelvet érdeklő törvényczikkelye némi részben vele is érezteté üdvös voltát. Ó ennek következtében több könyvecskét szedett, mikből ha nem csurrant, esöppent. — A' példátlan nélkülözés mellett megtakargatott forintokbul száz forintok lettek; annál is inkább, mert még ezenfelül leczkéket is adott a' magyar nyelvbül; 's így történhetett, hogy a' ház' ára végre ki lön fizetve. Pesten sok vagyonos ember

roppant házat épített vagy vesz magának, 's alig örül egyik másik neki jobban, mint könyvszedőnk örült gunyhójának, mikor annyi vesződség és megerőkődés után kifizethető. — Ekkor egyik lakónak a' szállás felmondott, hogy a' fészereül maga a' család költözködhessék bele; a' fészere pedig, kijavítást nem érdekelvén lerontatott.

Érdemes, és talán érdekes is volna e' családnak akkori időben végbevitt éjjel nappali fáradalmát, takarékoságát és nélkülözését (hogy csak legalább némi függetlenségbe helyezhesse magát) leírni, de az ide nem tartozik, hanem csak annyiból tartám szükségesnek megemlíteni, mivel azon fáradalomnak 's lehető független helyzetbe juthatásnak célja volt, hogy akkor majd még inkább egyedül gyermekének (s remélhetőleg utóbb gyermekeinek) élhessen, magát annál inkább csupán azoknak nevelésére, fejlesztésére áldozhassa. — Egyébiránt valószínű, hogy ő maga egész életviszontagságát majd egykor le fogja írni, hiven 's terjedelmesen.

Most tehát tekintsük meg emberünket, miután sorsa jobbra fordulni kezd, mit mivel, 's hogyan érzi magát? Minden helyzetében, mozgásában nem kísérhetjük, hanem egy időpontban, mikor már egyik gyermeke nagyobb, kivel a' nevelés észrevétlenül megkezdethetett, valamelyik órában meglepjük, 's a' mint látjuk ekkor, úgy vagy majd éppen úgy tesz mind végig, gyermekeivel foglalkozva.

Éppen a' kertben találjuk őt, mint mikor első ízben mutatám be az olvasónak, különféle növények közt fölalá járkálva; 's hogy miként érzi magát? arra nem felelek, hanem az olvasókra bizom képzelni, miután a' következőket elmondandottam; a' negyedik évben le-

vő nagyobb lánya Ilka előtte 's körülte futkos, ug-rándozik, a' kisebbiket Etelkát pedig kezénél fogva vezetgeti; mind a' két gyermeket a' természet bő mértékben megáldá azzal, mit csak ő adhat: épség-gel; de mit még különösen lányban megkívánunk: szépséggel; abból sem hiányzik semmi, mit szülői ápolás, anyai gondviselés adhat: virágzó egészsé-güek, tiszták. Voltak bizonyosan olvasóimnak, vagy közülök némelyeknek szép, igen boldog napjai, vagy legalább órái, perczei; varázsolják azokat képzeletök-ben vissza, 's akkor lesz fogalmuk arról, miként érzi magát ez apa most, mikor itt látjuk.

Gyermekének mindegyike már születése első per-czében örömet hozott neki 's mindig új meg új örömet lelte, valahányszor a' kifejlésnek egyik másik foko-zatát bennök észrevette: de mégis leginkább ekkor érzé atyai boldogságának nagyobb mértékét, midőn az idősebb gyermekét körülte sürforogni szemlélte, 's az a' „mi ez? hogyan? mért? mikor?“ kérdéseket hozzá intézni elkezdette. Ekkor a' könyvszedő véghetlenül boldognak érezte magát, látván hogy gyermekében nem közönséges ész kezdett mutatkozni.

De mig e' való örömet elérheté, érezheté, 's any-nyira juthatott, hogy most már tartósabb ideig ma-gát boldognak mondhatá: igen sok verejtéket törölt le izzadt homlokáról; és midőn hitte, hogy most már tartós lesz boldogsága, nem csalódott e? a' hát-térben leskelődő sors sátánilag gunyolva mosolyogta, melly őt többnyire olyankor szokta legérzékenyebb csapásaival megkeresni, midőn a' boldogságot már valódi-lag élvezni kezdi. Alább meg fogjuk látni, ha-nem azt tekintsük itt meg előbb, miről említést tevék, hogy sok verejtéket törölt le homlokáról,

Hiszen a' verejték, munkás embernél nem újság, szokott dolog — mondja talán valamelyik olvasó — és az egészségre nézve hasznos is az izzadás, annyira, hogy ha természetesen magátul nem áll be, mesterségesen is előidéztetik.

Ugy van, én is vallom; de a' mi sok, az sok, 's mindenbül megárt. — Gyermekai iránti tulságos szeretete, 's lakásának mostoha fekvése (folytonos és egymást érő kisebb nagyobb balesetein kívül) megfejtik, mért kellett neki annyira verejtékeznie.

Lakását sem egészen falusinak, sem városinak nem lehetett mondani; falusinak nem, mert hiányoztak mind azok, mik falun telkekbül, meg majorbul kerülvén ki, a' várost, vagy városi piaczt feledtetik; városinak nem, mert távol, a' piaczhöz órajárásnyira fekiüdt, 's mert hiányzott mind az, mit a' városi lakás megkíván.

E' hosszú utat lakásátul a' várospiaczig 's vissza annyi idő alatt mint ő, mikor még odakin lakott, 's olly sebesen mint ő, senki meg nem futotta soha. Itt, ezen utjában láttam én őt számtalanszor verejtékezni; sokszor csak igen csekélységért futott be, de gyermekeit tekintve neki az nem csekélység volt, mert feltette magában mindent elkövetni, hogy szereteteinek irányában lelkismerete többé ne furdalhassa; leginkább pedig eleségért menve futotta ő meg ez utat 's úgy megrakodtan, hogy néha keze szabadon nem lehetvén csak karjával törölte félig meddig a' csurgó verejtéket; sietett, futott mindig, mert kedvesek várták otthon 's elébe menve kiálták: mit hoztál apám? Csak otthon, midőn kinyugodta magát, vette néhanéha észre, hogy neki az a' sebes járás meg fog ártani, mert mellszorulást érzett, de már megszokta; kellett sietni.

Mondom tehát, itt e' hosszu uton izzadott e' különös apa gyermekeiért évek' folyta alatt; czipelte teherhordó baromként az élelmet, mit más apa, olly könyvszedő-féle atya meg nem tett volna soha. És váltogatva ugyanezt tevő, hozzá mindenben hasonló, 's vele tökéletesen egyenlő gondolkodásu neje: de ez csak mint egy ujmutatás legyen arra, miként szokta ő családat mindennel ellátni, hogyan gondoskodott élete' fentartásáról, hanem különösen odatérek most már, a' mi kitüzött czélom, hogyan készült, hogyan fogott nevedő gyermekének fejlesztéséhez.

Tehette volna ő is, hogy Ilkája valami szép verseket könyv nélkül megtanuljon, 's azokat elszavalja, vagy olvassa, de könyvszedőnk máskép cselekedett: — könyvet nem adott gyermeke' kezébe, mert mirevaló volna alig négy éves gyermeknek, hanem könyv helyett Oken' természethistoriájának igen költséges, de jól természethűn színezett tábláit adta neki játszani, mindenkor arra figyelmeztetvén 's azon feltétel alatt, ha azokra jól vigyáz, ha el nem tépi, 's a' gyermek vigyázott. Maga az apa előbb sorban kikereste, aztán gyermekétől kérdezte: ismeri e ezt meg azt az állatot? ki örülve felelt, hogy hiszen ez például: ló, ez kutya, ez tyuk 'stb. természetesen magától értetik, hogy olyanokat kérdezett tőle, miket már mint élőket látott. Aztán tovább olyanokra tért, mellyek más földhajlaton tenyésznek. Ha könyvszedőnk, gondolkodásmódja után már ennyire is nem ismernénk, csodálkozhatnánk fölötte, hogy szegény létére illy drága költséges játékot adott gyermeke' kezébe, mit még olyanok sem tesznek, kiknek 30—40 ezer pengő forintnyi évi jövedelmök van, de ő ezt gyermekének nem drágálta, tudta mit cselekszik. A' képestáblákat

negyven ezüst forinton vette. Ezekkel kezdette gyermekét tanítani, és hányszor esengett a' gyermek apjának, hogy e' képeket neki mutassa és beszéljen róluk; de a' mit csak ritkán tön, hogy a' gyermek ne csak meg ne unja, hanem inkább hogy minél jobban óhajtsa.

Ez volt az egyik mező, másik a' kert.

Kertének terjedelme 600 □ öl volt. Ezen telken minél többféle, 's töle telhető sok, mindennemű és faju fát ültetni igyekezett 's már kezdett is, hogy a' gyermekek azokat minduntalan, szüntelen látva lassanként éppen úgy ismerjék mint a' bodza-, vagy körte fát; azt czélozta tudnillik, hogy akármiféle fa előttük közönségessé válják.

E' kis teleknek két harmadrészét fűvészkertté alakítani szándékozott, 's egy évi növényekkel el is kezdette; száz meg száz-féle magot vetett. És ezt egy részint azért tette, hogy maga is megtanulja ismerni; de más részt azért, hogy a' gyermek is majd ideje korán hozzászokván minden növényt úgy ismerhessen, mint a' káposztát vagy buzát faluhelyen. És ehhez baromi munka kívántatott; mert hozzá napszámost eleinte nem fogadhatott, maga akarván mindenről meggyőződni, különben tévedéstől kellett és lehetett volna tartani; hozzáértő kertész-segédet ha kapott volna is, és ha bizhatott volna is benne, hogy tévedést el nem követ, talán fizetni nem bírta volna; tehát magának kelle mindent megtennie.

Hetek teltek bele mig csak elvethette, mert minden növényt neme és faja szerént, 's miként az ágyok következtek, előbb könyvébe lajstromozott, táblácskákat faragott, befestett, számokkal ellátott, a' növény nemének és fajának nevét azonnal ráírta, 's a' fészek-

höz szurta, hogy valamikép el ne téveszsze. Maga a könyvlajstrom nyalábra nevedezett.

A' szomszédok kerítéseiken és utcákról a' palánkon át bekandikálván, de nem érthetvén e' különös dolgot, egymásközt azt suttogák, hogy a' könyvszedő megtévelyodott. Szóval, ez marha munka volt egy embernek, de ő szívesen és különös örömmel fáradt, mert gyermekeiért tévé. Mikor elgondolta, hogy majd az ő gyermekei minden növényt ismerve, csak olly közönségesnek tartanak millyen a' saláta vagy burgonya: akkor ő kimondhatlanul örült, 's holdognak érzé magát, millyennek más senki nem; tehát szívesen fáradt.

Azonban nem sokára kénytelen volt mégis minden buzgósága ellenére azt tapasztalni, hogy a' kezdetet így folytatni teljes lehetlenség, nincs tehetségében, hatalmában, következőleg kevesebbre kelle szorítkoznia; de átlátta egyszersmind azt a' nagy hibáját, hogy gyermekére nézve, annak idejéhez képest nagyon is korán fogott hozzá, és haszontalan volt még az illy fáradalmas erőködés; jóllehet eleinte nem is a' gyermekre, hanem magára számított, hogy ő majd előlegezen magáévá teszi e' tudományt, bő ismeretet szerez, 's népkönyvében saját tapasztalásait másokkal is közli; és valóban is különösen minden nemét, faját, a' gazdasági növényeknek lehetett fűvészkertében látni. De ehhez több költség, nagyobb erő kívántatott volna, mint a' mit ő győzhetett; hiszen még kenyerét is napi munkával, vagy apró iratkák' csekély árából kelle beszereznie; ha pedig így fűvészkedik, minden idejét nemcsak elfoglalja, de nem is elég 's akkor nincs mit enniök. Kivált pedig azon nagy tévedése különösen levető volt rá nézve, hogy ha már kezdett is, nem az egy nyári növényekkel kellett volna a' temérdek fárad-

ságot tenni, hanem olyanokkal, mellyek egyszeri munka, elvetés (aztán természetesen gondos ápolás mellett) után sok esztendeig eltartanak. Ha egyébként az a haszna leendett is ebből, hogy maga némi ismeretet az egy nyáriakbul szerzett: természetes, hogy ezeket azért újra, szinte annyi fáradsággal ismét kellett vetnie akkor, ha már gyermekei nevelkedtek, hogy nekik mind azt megmutathassa. Ebből világos, hogy igen nagy hibát követett el. Azonban reménységgel táplálván magát, hogy majd nem sokára jobban győzi, népkönyvei megismerve, elterjedve némi hasznot adnak, gyermekei is addig nevednek: nagy részével felhagyott, csak kevés példányával a növényeknek elégedtén meg.

De már ennek haszna is mutatkozott. Alig képzelheti más ember mennyire örült ő, midőn Ilkája olly növényeket ismert, millyeket az egyetemnél, az orvosi korban tanítoskodóknak sem mindegyike, holott ezek végig tanulták, 's mint orvosoknak tudományuk, pályájoknál fogva ismerniök szükségkép kellene.

A' megszokottabb, 's legközönségesebb növényeket az igen gyakori emlegetésből is megismerni tanulja a' gyermek, úgy könyvszedőnké is; mert hányfélét lát 's hall megnevezni csak a' konyhában is, de a' kevésbé közönségeseket megismertetni ez volt módja.

Kiszemelt magának valami tekintetben nevezetesebb és különös sajátsága által felöltő növényt; e körül babrált, időzött 's valami tennivalót rajta mindig talált; különösségét néhányszor megemlíté, míg a' körülte levő gyermek szükségkép, vagy természetinél fogva kíváncsi lőn 's kérdezé, micsoda növény az, hogy hiják.

„O gyermekem — szolt ekkor aztán az apa — nem kell, nem szükséges neked azt tudni; ezt csak

olyan nagy embereknek való tudni, kik máskép is könyvekből sokat olvasnak, mint én; aztán ha megmondanám is, mindjárt elfelednéd; alig mennék a' szobába, 's ott kérdeznék, már nem tudnád; hát minek is mondanám meg hiában? Az pedig igaz, hogy ez igen különös növény; az egész kertben nincs több ilyen. Én magam is soká vesződtem, míg nevét fejemben meg tudtam tartani; azért ne is kérdezd gyermekem, ugyis mingyárt elfelednéd. — Mikor én tanultam ezeket ismerni, sokszor meg kellett nézmem, még a' helyét is megjegyeztem magamnak, te pedig most látod ugyan, de máskor rá sem nézel többé, még ha mellette elmegy is. — Igaz, hogy van néha néha olyan jó fejű gyermek, ki azt megjegyzi magának a' mit atyjától egyszer másszor hall, de az olyan gyerek igen ritka; hanem aztán bezzeg szeretik ám is azt szülői. — Ládd már anyád is nagy, ember, és még ő sem ismeri e' növényt. — Az igaz, szörnyü furcsa volna, mikor valakik jönnek hozzánk, tudod, nagy emberek a' városbul, mint néha szoktak, és erre sétálva meglátnák ezt a' növényt, tetszenék nekik, mivel olyan különös; nézd csak millyen szőrös, 's aztán kérdeznék egymástul: ugyan micsoda növény ez? hogy híják? 's ha aztán egyik sem tudná, te pedig velök volnál 's egyszer csak megmondanád a' nevét, ők csodálkoznának, én pedig ennek nagyon örülnék és fölkarolnálak, öszszecsókolnálak, így ni mint most. — Node gyere kedves gyermekem menjünk be.“

Illyen módja volt az apának nemcsak a' növényeknél, hanem mindenben, 's a' gyermek tanusítá, hogy az czélszerű vala, mert ritkán nyugodott meg a' gyermek addig, míg apja meg nem mondá neki a' mit kérdezett, 's iparkodott azt nem feledni. Gyakran öröm-

mel kérdé így apját: mit gondolsz apám, elfeledtem-e a' mit mondtál?

Szóval, könyvszedőnknek egyetlen elve volt gyermeke' nevelésére nézve az: soha a' gyermeket kedve 's akarata ellen semmire rá nem fogni, hanem bármi hozadalmasan oda munkálni, hogy az magától, jó kedvéből térjen oda, arra, mit az apa kívánt: más részről pedig bármi fáradságába került, megóni a' gyermeket, hogy valami rosszat ne lásson, tehát ne tanuljon, következőleg ne tegyen.

Ha e' kettő nemcsak pusztá szándéka, hanem változhatlan elhatározása volt — pedig az volt, erről bizonyossá tehetem az olvasót — igen igen sok fáradságába került, nemcsak az apának, de az anyának is ezt valósítani; mert ebből szükségkép legalább e' kettőt kell következtetnünk: cselédet nem tarthattak, mert tőle valami rosszat könnyen tanulhatott volna, tehát magoknak kelle mindent végezniök; — másodsor a' gyermeket egyéb szülők módjára ki az utczára többi gyermekekkel játszani, kószálni sem bocsáthaták, mert valami rosszat könnyen tanulhatott volna, 's baj is érhető vala. De az apának egy más végrehajtandó föltett szándékára is emlékezhetnek az olvasók tudnillik a' német 's részint tót elemnek közepette is tisztán, mint magyart akará gyermekét fölnevelni, tehát már ennél fogva sem bocsáthatta ki gyermekét a' többiek közé: így, hiszem, át fogják a' nyájas olvasók látni, mennyi fáradalmuk volt e' szülőknek gyermekeikkel; mert azt tudják némellyek az olvasók közül, hogy az ép, vidor gyermeknek valami időtöltés, foglalkozás kell, mit e' szülők csak magok nyújtának neki.

Ebből aztán szükségkép következik, hogy gyer-

mekeik csak szülőikhez szoktak, ragaszkodtak; egyedül hennök éltek, mi a' kölesönös szeretetet gyermekek és szülők között magas fokra fejleszté; de főképen az apában, kiről látjuk miként tervezett a' jövőndöbe.

Lesznek az olvasók közt olyanok, kik tudják, mennyi foglalatossága van a' jóra való háziasszönynek, ha cseléde nincs, 's még inkább, ha e' házi asszöny igen jó feleség és jó anya is egyszersmind, főképen pedig, ha még azt sem feledik, hogy a' család szaporodásával az anya csecsemőjével nagyon el van foglalva: akkor, 's az illy olvasóknak képzeletük lehet arról, mennyire kellett könyvszedöknök idejét gyermekeire fordítania. Ő ugyszölván velök egy volt; ha a' környéken valahová ment, vele futottak; néha távolabbra, városba is, kísértálatni többnyire az apa vezette és karján, ölében vitte öket, mert a' jóédes anya kisdede 's házi dolgai miatt otthon vala.

Ha megtörtént, hogy néha vagy az anya' gyöngékedése, söt betegsége miatt, vagy ha az apát némelly ügyei a' családtul hosszabb ideig távol lenni kényszeríték, vagy végre azért; hogy mindkettöjükön némileg segítve, könnyítve legyen, cselédet fogadtak is: a' gyermekek arra bizva nem voltak soha, sem éjjel sem nappal: a' cseléd házi, konyhai dolgot végzett, a' gyermekek szülök' felügyelése alatt maradtak. — Némellykor szinte ohajtották, hogy a' cseléd, mikor dolga különben sem volt, a' gyermekekkel bánjék el, de mivel a' gyermekek csak szülök mellett levén, más bánásmódhoz voltak szokva, a' cselédével megbarátkozni csak rövid időre sem bírtak soha; 's annál inkább nem, mivel alig is volt házuknál hosszabb ideig cseléd; de meg más okbul azért nem simultak cselédhez, mivel azok a' czifraság, fényüzés szerént ítélték,

de mivel könyvszedőnk nem ilyen, gyermekeivel csak úgy bánhatni gondolták, mint ők látják jónak; 's ha valami miatt szó érte őket, feleletük vala: 'ők még más forma házoknál is el tudtak bálni a' gyermekkel.'

Egy esetet akarok itt megemlíteni, hogy az olvasók sajnálkodjanak a' szerencsétlen apán.

Neje a' negyedik gyermek' szülése után szivtágulásban betegen fekiúdt 's egy trabalis dajna szolgálójuk vagy cselédiük volt, ki illy esetben egész gazdasszonyi szerepet játszott, 's rossz szokása szerént külöféléképen a' konyhán torkoskodott, mit a' nagyobbik lány Ilka gyermeki ártatlanságában anyjának a' cseléd jelenlétében elbeszélt. Ez egy ok volt, hogy a' gyermekre haragudott; másik: a' gyermek legelső dadogásátul kezdve apja' elveinek értelmében egyetlen egy szót sem tanult ollyat, mit majd később egyszer el kellendene hagynia, hanem mennyire apja jól 's tökéletesen tudott magyarul, gyermeke első és egy fáradsággal éppen úgy tanult tőle; tehát a' cseléddel mindig versengésben vólt, valahányszor ez valami szót rosszul, azaz úgy, mint a' könyvszedőnél szokásban nem volt, ejtett; — ezért mérgeződött, hogy ő született magyar, 's hogy ő másforma házaknál is volt már, 's ott is csak úgy beszéltek mint ő (miből természetesen okoskodva gondolnia kelle, hogy úgy van jól), 's hogy ő e' gyermektől tanulni nem fog, bántani azonban nem merészelte, bár eléggé agyarkodott rá a' szivtelen és éppen úgy esztelen ember, hanem alkalmat várt rajta valamiképen bosszuját mégis kiönthetni. Talált benne módot: a' gyermeket arra bírta, hogy a' kertben sok mákvirágot tépjen le.

Vannak még a' legholdogabb családéletben is

napok, vagy legalább órák, midőn mindenféle baj öszszezvág 's a családapát ingerült állapotba hozzák, hogy magáról szinte megfélekedzik: ez apa is éppen illy indulatos állapotban volt, mikor a' boszura számító nyomoru cseléd a' kis lányt vádolá, hogy mennyi mákvirágot tépett le, mit behozva megmutatott, de talán maga meg szaporította is. Csodálatos, mennyire feledkezék meg magáról ez apa, hogy gyermekét igen érzékenyen megverte. Midőn a' cseléd már nem volt a' háznál, akkor vallotta meg a' gyermek, hogy az birta rá: azt is, mért agyarkodott rá a' cseléd, csak később tudta meg az apa. — Nincs semmi, mi az apának fájdalmát enyhíthetné, záporkönyvein kívül, midőn ez eset eszébe jut. — Hitvány mákvirág — az ő imádott gyermeke — 's illy durva bánás! Ha az olvasók csak egyszer volnának tanui, mikor erre megemlékezik: lehetetlen, hogy a' szerencsétlen apát meg ne sajnálnák. —

De térjünk át örvendetesebbre.

Mikor könyvszedőnk azon jártatja eszét, mi módon lehetne a' fűvészkedéssel legkönnyebben boldogulnia, hírét hallja, hogy az egyetemi fűvészkert' helyét eladják, 's kin az üllői úton fekvő Festetics kertet veszik meg helyette, hogy ezt alakítják át, ültetik be fűvészkertté. Ezen hirre ő egyet gondolt, 's a' gondolat' megvalósításának már előre örült, a' mi ebből állott: házát egy másikért elcserélte, melly a' valószínű új fűvészkerthez közeli esik; — 's így remélte igen kedvezően azt a' sors által kipótoltatni, mi magától ki nem kerülhetett. — Ó de a' sors őt elcsábította.

A' becsért ház ronda állapotban volt, de céljára nézve 's más tekintetben is igen kedvező fekvésű, nagyon örült neki, mert gondolá, pár száz forinttal

nemcsak a' rondaság tűnik el, hanem az egész ház és tájéka új alakot ölthet magára.

A' csere ős felé történt 's ekkor javításhoz, kicsinosításhoz fogni már nem lehetett, hanem inkább télire városba mentek lakni 's majd tavasszal rendbe hozandott házukba kiköltözendők.

És midőn így szebb jövőnek örülve néztek elébe, irigy mostoha sorsuk jó eleve mérget csöpögtetett örömpoharukba, mit ők sejteni sem bírtak. Az apának tudatlansága kegyetlenül bosszulta meg magát az egész családon.

Nem lesz talán az olvasókra nézve haszontalan e' körülményt érinteni, ámbár ez, az apának gyermeknevelési és fejlesztési cselekvéséből nem terv szerént, 's nem is maga akaratából foly, de azért eldöntő hatással volt rá.

A' dolog röviden ez: Az apa szállást fogadott városban az első emeleten, melly tágos és világos konyhából (mit ő megszeretett), aztán következő két egymásba nyíló szobából állt. E' szállás azelőtt egy öt-ösnek 14 évig folytonosan műhelye vala. A' két szobát egymástól elválasztó kereszt falnak egy része, míg műhelyül szolgált, lebontva volt, hogy egygyé olvadva könnyebben megfordulhattak; e' falrész most ujonan vala felrakva.

Midőn könyvszedőnk e' szállást felfogadá, szép derült napok 's az ablakok nyitva levén semmi különös szagot érezni nem lehetett. — Az anyának már fölebb említett szívtágulási betegsége miatt szopós gyermekét korábban el kelle választania, annál is inkább, mivel orvossággal élt és ez szopás által a' gyermekre károsan hatván már sinylődni kezdett, tehát betegesen vitetett az új szállásra; az october is hide-

gen állá be, mingyárt fűteni kellett. Nem sok idő múlva sajátságos de igen kellemetlen szagot lehetett a' szál-láson észrevenni, a' mit azonban füstölésekkel igye-keztek elhárítani, de nem szűnt meg. A' beteges gyer-mek már a' következő november hó közepe táján el-halt; — az egész család eddig előttiük ismeretlen kór-jelenetekrül kezdett panaszkodni, főkép pedig a' két lány, holott eddig mint a' makk, mint az élet olly egészségesek valának. Majd egyik majd másik ismerős orvos látogatván meg a' családot, hol egyet, hol mást rendelték a' bajok ellen, de azoknak igaz okát nem tudták, következésképen magát a' kórt sem ismerték s így az orvos szerek, ha megengedjük is, hogy nem ártottak, de bizonyosan nem is használtak. — Így folyt le a' tél, 's a' szülők magok bajairól inkább fe-letkeztek, de fájdalmasan szemlélték, hogy az előbb mindig olly virágzó egészségű gyermekek egészen meg-változtak; — hanem abban igyekeztek megvigasztalódni, hogy majd tavasszal 's nyáron kin ön házuknál egészséges levegőben helyrejönek.

E' reménységükben nem ugyan teljesen, de nagy részben csalódtak, mert a' gyermekeknek előbbi egész-sége sohasem állt egészen helyre; főkép pedig az anya és nagyobbik gyermek hordák magokban a' kóranya-got; egyébiránt az időtül reméltek, mivel a' gyógyszer különben sem használt. — Itt, hogy e' bajok — mint eredmény — természetes összefüggésben legyenek — a' sokkal későbbben felfödözött okát is egyuttal meg-említem. — A' külső jó levegőben sem idülvén föl, az apa sok találgatás, tüprenkedés közt, hogy honnét lehetnek a' bajok, történetesen a' szállást is emlité kö-rülményesen az orvos előtt — és ennek következtében minden világos lön; ugyanis az orvos' állítása az volt,

hogy az ötvös higanyval dolgozik, mi hosszas évek alatt az egész szállást saturálta, 's lakásul éppen té-
lire kezdett fordítani, midőn a' folytonos fűtés által
kigőzölt a' higany 's a' családot megmérgezte. De e'
felfödözés csak későbbben történnén csupán összfüggés
végett említetik itt, hanem lássuk könyvszedőnket uj
szállásán, vagy becsérélt házában.

Mikor ide költöztek, az apa végetlenül örült;
mert nem tudván a' betegség természetéről semmit, csak
azt hitte, hogy a' városi rosz levegőtől van, 's minden
jót remélt; e' helyet jövendő tartós boldogságának kez-
deteül tekintette, 's bizonyosnak tartotta, hogy itt uj
időszakot él. — A' hely kedvező; a' piaczhoz jó ne-
gyed órányi járással közelebb mint a' másik volt; a'
leendő fűvészkertnek szomszédságában; maga kertében
levő régi vén gyümölcsfáin kívül sok gyöngye nemesi-
tett fát ültet; magát a' kertet fűmaggal veti be, hogy
a' gyermekeknek mindig szép gyöpiül szolgáljon; a'
házat tehetsége szerént csinositva kijavíttatja; maga-
kis szobájának ablaka a' fölkelő nap felé szolgál, mit
ő különösen szeret.

Igy megelégedetten nézett jövendője elébe, 's
feledni látszott, hogy neki szerencsétlen csillagzata van.

Az uj lakhelyen, házban, kertben, szomszédban
gyermekei majd mindig nyomában 's körülte voltak; a'
környékben bárhová ment, nem könnyen maradtak el
tőle; 's az uj helyzet mintegy fölhitte őket mindenfélét
kérdezni, 's a' feleletek' sorozata természetes tanításba
olvadt át; ugyanis még eddig nem szabott ki egy bi-
zonyos órát sem, melly arra való lenne, hogy abban
csak tanulnának.

Midőn illykép az idő elérkezett, hogy már a'
hatodik évben levő nagyobbik lányával a' betűket meg-

ismertethetni jónak látta, e' ezélra csináltatott fekete tábláját elővette, 's azt vagy a' falhoz támasztá 's maga is mellé a' földre lekuporodott, vagy a' lábtámaszra alkalmazá 's kis székre ült, krétát vett kezébe, 'és ugy játszott a' táblán különféle, mindenféle girbe görbe 's egyenes vonásokat firkálván rá, miket figuráknak mondott. A' kíváncsi gyermek melléje kuporodott, de az apa így szólt hozzá: ,menj édes lányom, te valami mást játszál, én meg itt, így játszom; ilyen furcsa figurákat írok, neked ez úgy sem mulatságos.' De mivel a' gyermek egészen hozzá volt szokva nem könnyen távozott, hanem inkább vele ő is olly figurákat próbálgatni, firkálni, szóval játszani akart. Ez néhányszor így történt.

Midőn aztán látta, hogy a' gyermek jó kedvvel nézi a' figurákat írni, sőt maga is próbálgat, mind sorban leírta a' táblára, 's elbeszélte neki, hogy valamint a' képen a' táblákon minden álatnak más neve van; a' kertben minden növénynek, virágnak más neve van; a' szobában és konyhában levő eszközöknek, edényeknek is mindeniknek más neve van; meg az ember testrészeinek is mindeniknek más más neve van, azokat elszámlálván neki: úgy e' figuráknak, vagy betűknek is más más hangja vagy neve van. Elmondott némelyeket. Az úgy nevezett mássalhangzókat nem hangzó segítségével mondá ki az apa, hanem csak mint magokban kimondhatók.

Figyelmezteté továbbá arra, hogy a' figurák hosszú sorában némelyik olyan, mit valamivel hasonlíthatni, példát említett. Mondá neki, hogy némelyiket könnyen leírhatni, csak egy vonást, vagy karikát csinál az ember, 's megvan; példát mutatva.

De módja főképen abban állt, hogy mikor a' gyermeknek kedve jött egyet vagy mást megpróbálni, ab-

banhagyatta vele, mondván: ,gyere lányom, hagyjuk ezeket a furcsa figurákat.'

Minthogy figuráit a' nyomtatási betűk' alakjához alkalmazva írta, máskor említést tett, hogy a' könyvekben is vannak ilyenek, 's hogy a' ki ezeket ismeri, az könyvekből olvasni tud. Tettetve mondá gyermekének: ugy-e te nem találnál illyet a' könyvben mint ez? de a' gyermek talált, 's nagyon örült neki, meg az apa is. Az apa csudálkozást színlett, mint ha nem hitte volna, hogy találjon. Ennek a' gyermek még inkább örült, 's még többet is akart keresni, de apja meggyőződése szerint e' biztos sükert csak ugy remélte elérhetni, ha igen csínyán, lassan halad, tehát abbanhagyatta, mondván: ,ne bántsuk most, hiszen majd máskor talán jobban ráérünk, akkor megint próbálhatod, de csak ugy ha jól viseled magad.'

Midőn e' játékát elhagyta, szorgalmasan öszzeszedte a' krétadarabokat 's a' gyermeknek értésére ejtve azért, hogy ez vele ne firkálhasson, 's hiában ne rontsa. És igazán a' gyermek, ha talált krétahulladékot, avval firkált, 's mintegy kívánságát jelenté, bárcsak többet hullatott volna el apja; 's a' jól számító édes apa máskor nagyobb darabokat is felejtett szét készakarva. — Néhány illy játék után a' gyermek valamennyi figurának nevét tudta.

Ekkor az apa kiválasztott a' betűk közül kettőt 's egymás mellé írta; majd odább megint kettőt, vagy hármat is, ugy például, hogy a' két vagy három betű egymás után megnevezve olly tárgyat jelentsen, mit a' gyermek ismer. Igy: á-cs (mivel éppen nálunk dolgozott), á-g; é-n; ö-t; u-j; o-r; sz-á-j; I-l-k-a; f-a; v-a-s; t-ű-z. 'sat. — Majd aztán így folytatá: ,ugye gyermekem, te nem tudnál a' betűkből kettőt vagy

hármat úgy öszsze, egymás mellé írni, hogy azok valamit jelentenének, a' mit te ismersz. A' gyermek próbált, többször próbált és egyikét sikerült találás után a' nagy kedv megjött; a' mi eszébe jutott, akarta kitenni, de nehezen ment, hanem az apa könyvet adott kezébe segítségül, hol egyes rövid szavak találtattak készen, például: á-s; á-gy; a-p-a; a-ny-a; b-a-b; cz-icz-a; cs-o-n-t; d-i-o; e-g-é-r; 'sat. — A' mint így a' könyvből csak szavakat keresett, mellyeket a' táblán aztán maga leírni tudjon, észre sem vette, hogy a' könyvből olvasni kezdett, mert a' betűket mind ismervén természetes, hogy az olvasásnak abból mingyárt következni kellett a' czéltalan á b é a b nélkül. Hogy aztán ennek a' gyermek nagyon örült, szükségtelen mondani is.

Mire való volna e' fölött hoszasan szólni? a' gyermek kedvét találván magától is ezzel bibelődni, az apának nem tettetett, hanem valódi csodálkozására kevés hét mulva olvasgatott, 's apját is mindig unszolta, hogy így játszék vele, mert a' gyermek ezt is játszásnak vette, így hallotta.

Nem lehetett ekkor meg nem emlékeznie, mennyire tévesztik az emberek gyermekeikkel a' nevelést, tanítást, hogy többnyire kergetni, erőtetni kell őket arra; 's némi gyermeki pajkosság miatt a' tanulást büntetésül szabják rá. Már csak e' kettő maga is elég a' gyermeket örökre elrontatni, vagyis a' tanulást vele megutáltatni; tudnillik hogy: pajkosságokért, miket nem is kellene észrevenni, büntetik, és hogy tanulatással büntetik. — Mennyire örült, és kellett ez apának örülnie ezeket tudván, maga gyermekét pedig a' tanulástól még inkább vissza tartania kellett: „ne tanulj, ne olvass még gyermekem, ráérsz még ké-

sőbbben is, eredj mással játszani, ne a' könyvvel' — mondá neki gyakran apja; de a' gyermek kérte, hogy csak engedje neki így játszani.

Mivel minden apa igyekszik azon, hogy gyermeke tanuljon, tehát mindenik fáradozik gyermeke tanításában, legalább közvetve; a' fáradság tehát majd egyre megy, de azzal a' különbséggel, hogy könyvszedőnk előbb fáradt, más szülők utóbb fáradnak; ő az első dajkálásnál kezdte, mikor még karjain hordozta a' gyermeket, egész addig, míg azt munkálta ki, hogy a' gyermek önként, magától szívesen tanuljon; ebben sokat fáradott: más szülők meg a' tanulásra való nógatásban fáradnak.

A' mint így két gyermekében gyönyörködve folytak napjai, 's a' reménység is táplálta, hogy sorsuk jóra fordul, egykor — (mert az isten adta mindennapi kenyér beszerzésében sokat kellett még mindig fejét törnie, ugyanis maga a' ház, lakás csupán a' lakbértől menté csak fel, de konyhára nem hozott semmit) — régi óhajta, hogy bárcsak már egy fia is születnék, teljesedett. Nem kívánják az olvasók, hogy mondjam, örült e, vagy inkább miként örült ő ennek.

Mig a' derék szép fiu hat hónapos lőn, akkorra Ilka a' tanulásban nagy előmenetelt tett. Apja, mint minden erkölcsiségnek alapját azt csöpgögteté bele, hogy tiszta fogalma legyen arról: mi a' jó, mi a' rossz, és mi a' különbös. Ezt teljesen, tisztán értvén már a' gyermek sokszor futott apjához a' „Flori könyv“-vel, mikor benne valami olyanra bukkant, mi az ő fogalma szerint hibás volt, mondván: „nézd apám ez azt mondja, hogy rossz ez meg ez, és hogy jó ez meg ez; pedig ugye ez nem rossz azért, ez még

nem jó azért, hanem csak közömbös? Ekkor hat éves volt; 's mint apja föltette magában, németül egy szót sem tudott, de francziául már sokat. Ugyanis az apa franczia könyveket is olvasván történetesen a' kíváncsi gyermek egyetmást kérdeztén kedve jött minél több tárgyat nevezni tudni. E' végből az apa irt is egy franczia nyelvtant csupán e' szeretett gyermeke kedveért.

És a' nyájas olvasók megengedik, hogy az apának akkori örömét leírni meg sem kísértem. Most már az is eszében levén, hogy derék fia is van, természetesen, hogy már előre foglalatostkodtaták a' gondolatok, miként fogja ő azt majd nevelni.

Főlebb érintém, hogy csupán lakása ugyan megvolt, de semmi más, pedig az életre sokkal több kell. Irományaival nem igen holdogult; itt a' könyvárusok nem nyujtának neki reményt, hogy velök kölcsönösen működve kenyerét bekeresheti. Miként foghatná tehát ő gyermekeire nézve terveit valósítani, ha mindennapi kenyere sincs biztosítva? Elhatározta tehát magában irataival külföldre kimenni, az ottani kiadókkal némileg megismerkedni, egyik másik munkájával valami szerencsét próbálni; ha sükerrel jár, az által utat törni arra, hogy jövődében biztos kiadói legyenek, mi aztán természetesen kenyérkereseti forrást nyitna neki.

Mikor e' szándék valósuláshoz közelgetne, nagyobbik lánya szivdobogásban volt. A' segédül hít orvossal tanakodva történt a' főlebb már említett felfüzdözés, hogy mind ezen bajok a' szállás által történt mérgezésből veszik eredetüket, 's az egész családnak belsőleg is ként venni, meg külsőleg is a' budai kenes fürdőket használni rendelte.

Már csak az maga, hogy családat a' budai fürdők használhatása végett elhelyezze, igen fontos körülmény volt rá nézve, mert ez költséges; a' kén használata következtében az egyetlen fiút igen korán hat hónapos korában el kellett választani 's ő ezt sinylette, 's ez másik fontos körülmény; de az apának ezek ellenére mennie kellett, hiszen a' gyermeket gondolható legjobb édes anya' gondviselése alatt hagyandotta.

De az említett okot, mért határozta magában el külföldre kimenni, még más okkal is megtoldva összefüggésben kell adnunk, 's hogy az utat el nem halaszthatá, fel kell világosítanunk.

Bár — kénytelenségből — eléggé szűkre mért utiköltségének legnagyobb részét, majd az egészet, kölcsönpénz tevén, mit ő kaphatni szerencsének tartott, 's most már nem használni, szinte lehetetlen vala; — az uti levelet kieszközölni csak igen nehezen sikerülhetett, ez most már kezében volt; — nem csak könyvárusi utakat, hanem más módokat is megkísértett iratainak kiadhatására, de sikeretlenül, magának kelle mennie, 's tennie, — gyermekei még most kicsinyek, idővel ha nevedednek, nem teheti meg az utat, mit pedig ő igen szükségesnek, legalább hasznosnak tartott arra, hogy nevelési terveinek valóstításakor ebbeli tapasztalásának hasznát vehesse, mert ő arról volt meggyőződve, hogy bárcsak futólag is megtekinthetni, tulajdon szemeivel láthatni azon országokat, többet ér mint azokról roppant könyveket esztendőtt át olvasni; — az országban jelek mutatkoztak, mellyek az ő meggyőződése szerint veszélyt hozandanak hazájára, 's mivel erős hite szerint iratai a' veszélyt legalább némileg vagy elhárítani, vagy

késleltetni segítik, míg hathatósabb segély érkezik; tehát ő, kinek minden csöpp vére imádott hazájáért, ennek boldogságaért buzog, szent kötelességének tartotta menni és valamit tenni. De ő külföldi kiadókkal sem boldogulhatott; természetessége, egyszerű öltözete, divatlan, sőt szegényes külseje nem ajánlották őt. Kilencz könyvárus és kiadónál hiában kínálta valamelyik irományát; — végre a' tizediknek, elkeseredésében ingyen adta a' „Népkönyv“et.

Ha meggondoljuk, hogy mikor csak kevés időre távozott is családja köréből, csak ha a' városba ment is: lányaitól bucsuzatlanul, csokolás nélkül nem távozhatott; utána szaladtak, kiabáltak, kérték, hogy soká ne maradjon; szóval ha az egész eddig mondotakra visszaemlékezünk, 's tudjuk mint csüngtek rajta gyermekei mint életfájukon: képzelhetjük: milyen lehetett tőlükvaló elválása, vagy inkább nem, azt nem gondolhatjuk, az ő érzését nem képzelhetjük.

De annál nagyobb volt aztán a' viszonzlás öröme — fogják az olvasók mondani — mikor kedveseinek karjai közé visszatért. — Igen!

Mikor visszaérkezett, fiának és kisebbik lányának még csak hideg tetemeit sem ölelheté többé soha! — azok a' temetőben porhadtak már akkor. Ő igen kevesen lesznek az olvasó szülők közt, kik ekkori bánatát egész miségében képzelni bírják. De megvolt még legnagyobb gyermeke Ilka, bár ez is, a' kiállott vizibetegség után még ágyban vala, hanem már lábadozni kezdett. 'S hogy az orvos jobban hozzá láthasson, beljebb a' városban fogadott egy szobát. Itt várták a' gyermek' javulását, 's látszott is rajta.

Azonban az apa, mint az olvasók talán tudják, egy könyvével fergeteget idézett feje fölé; 's míg azt elszéledni hitte, barátai tanácsára félrevonult 's egyetlen gyermekétül elbucsuzott igérvén neki, hogy nem sokára visszatér hozzá, mint szentül hitte is mind a' kettő. De a' fergeteg nem akart oszolni 's az apa kénytelen volt tovább maradni, míg végre egyszer azon tudósítást veszi, hogy egyetlen gyermeke is meghalt, — 's talán apja utáni bánatjában, hogy az olly soká késik 's haza nem tér. —

Bocsássanak meg a' szives olvasók, ha ezen apa' mostani fájdalma magamat is úgy megindit, hogy elérzékenyülve tovább nem irhatok. Ugyis csak azt akarám írni, mint élt gyermekeivel. Most már nincsenek, tehát neki nincs is élete.

Junius 11-ke 1847.

Ritkán láttam, kedves feleségem, vagy inkább sohasem láttam, hogy apa valami keservesen csak néhány napig siratta volna gyermekét, hanem egyszeri megindulással kitört könyeit letörli 's azzal vége van: én ma és hónapok mulva éppen olly bőven öntöm könyeimet, mint akkor, mikor a' gyermek' haláláról tudósítatám.

E' fölött sokszor elgondolkodom 's nem birom magamnak megmagyarázni, nem tudom okát adni: mért, honnét e' különbség? Nem tudom eszemet megállapítani 's tünődöm a' fölött: mellyik itt a' természet? az e, mi bennem mutatkozik, vagy az, mit az apák' sokaságában látunk?

Ha az én indulatomat, keservemet veszem természetesnek, akkor el kell borzadnom, 's önkénytelenül kell magamtul kérdezniem: miként térhettek el az atyák' milliói a' természetestül gyermekeiket nem siratván? ha pedig ellenkezőleg a' többi apáknak megholt gyermekeik fölötti magokviselete a' természetes, akkor nem tudom elgondolni, mi tehát az én keservem? akkor ez nem egyéb, mint a' természetestül elűtött korcs kinövés. Ebben meg kellene nyugodnom, 's nem bírok; nem elégít ki, és pedig azért nem, mivel én sokban, igen sokban közelebb vagyok a' természeteshöz, mint más apák; meg nem foghatom tehát, miként legyen éppen az én gyermekeim fölötti siralmam természet elleni?

Meghányom e' kérdés tárgyát, talán valami más eredményre jutok; mert gyakran megtörténik, hogy az ember keres valamit, de azt nem találva, mást talál helyette, 's az is nyereség.

Nem tudhatom előre, mi eredménye lesz eszmélkedésemmek, sőt azt sem tudhatom lesz e eredménye, de úgy rémlik előttem, hogy valami középnek kell lenni köztem és más apák közt; és azon közép lesz a' természetes, mellytől mindnyájan eltértünk: én tul sodortatva a' körülmények örvénye által, mások innen hanyatlottak; mindkettő sajnós állapot.

A' mi engem illet, kevés szóval elvégezhetni gondolom; mert az egyszerre annyi öszszemunkáló körülményeket éppen úgy tudod mint magam. Ha ezek nem egyszerre ütnek rajtam, hanem időközök mulva, határuk is már leendett vala. Ha például egyik gyermekünk valami nyomorék, hitvány teremtes volt volna és fél esztendővel korábban elhal mint a' másik, és pedig hintázásom előtt; lassanként elfeledtem volna:

ha a' másik távollétem alatt meghal, hazaérkezve keservesen megsiratom vala, de fájdalmam szünet volna mégis, mert hiszen a' harmadik (föltevén) virágzó egészségben él, és én veletek, mellettetek dolgozva elfeledhetem tulságosan és hoszasan bánkodni, 's hiszem, igen természetes apa volnék, ki méltán szomorkodik gyermekei elvesztése miatt, azokat megsiratja, de aztán már csak a' körülményeknek majd kedvező, majd ellenkező változatainál fogva is megvigasztalódik: hanem miként vagyok most? egyszerre veszteni el mindent, de mindent, mi embernek kedves lehet; nem csak a' valót, a' mit birtam, a' mit szerettem, a' mi boldogithatott, hanem még minden reményt is! — Ez megmagyarázza, hogy érzésem nem természetes apai, hanem tulsigázott, valami rémletes, 's majd örültséggel határos.

Hanem most a' többi apákhoz térek, kik véleményem szerint a' természetestül szinte eltértek, de más irányban; itt már hoszasnak kell lennem.

Mindennap látjuk, az élet mutatja, hogy kicsiny korokban a' fiuk éppen ugy sirnak, mint a' lányok. Van e valami időpont, és ha van, mellyik az, a' hol a' fiúnak meg kell szünnie sirni, de a' lány tovább sirhat, minden alkalomnál, mi erre kedvezően fölhi-ja? Én azt gondolom, hogy nincs a' természettől figyermek életében egy bizonyos időpont kitűzve, meddig sirnia szabad, de azontul többé nem, hanem csak néhány csöp könnyet szeméből letörölni engedtetik meg neki.

Ezt pedig mindaddig hiszem 's állítom, mig valaki az ellenkezőrül nem győz meg; tudnillik arról, hogy: de igen, a' figyermek életében van egy bizonyos, és pedig (példának okáért) a' tizenhatodik év-

nek utolsó napja, mellyen tul nem illik, nem szabad többé sirnia; csupán néhány (számra nézve határozatlan, talán csak öt hat) könyvet ejthet ki vesztett kedvesei fölött.

Mivel senki azzal előállani nem bír, hogy ez vagy amaz a' törvény tiltja: a' férfinak sirni, hanem csak ezt mondhatja: „nem illik sirnia“, világos, hogy csak szokásbul nem sirnak az apák, vagy általában a' férfiak; mert azt, mi illik, vagy mi nem illik, csak a' szokás határozza el.

Ámbár a' mi illeti szorosan az apákat, gyermekeik irányában, nem csupán szokásbul nem sirnak, hanem azért sem, mivel ők nincsenek ugy gyermekeikkel mint az anya; nem ápolják őket, nem szoknak össze, nem támadhat köztük egymásiránt annyi szeretet, mint anya és gyermek közt; és így midőn a' gyöngye szeretetkapocs apa és gyermeke közt megszakad, ez nem okozhat annak olly fájdalmat, mi hosszabb ideig tartó siratásban törhetne ki.

Ha már most szükségesnek tartanám azt mutogatni, fejtegetni, hogyan támad e' szokás? egészen más térre kellene lépnem, 's mind az egyes ifju és férfit, mind pedig az egyesek' öszszeségének temérdekféle foglalatosságait el kellene számlálnom, de az nem czélom, tehát elégnek tartok csak annyit megemlíteni, hogy az ifju és férfit foglalatossága majd egészen különbözik a' nő foglalatosságától. — A' férfit marhákkal bánik, üti veri azokat, vagy kell vagy nem; hadakozik, egymást leszurja, leöli, letöri vagy kell vagy nem; az emberek cselekedetei fölött határoz, itél, büntet, vétkest 's gyakran e' mellett ártatlant is, de kit ő vétkesnek tart; a' férfit vadász, 's mulatságbul is öldös; mészároskodik 's mesterségből

és haszonkeresetből is vágja a' marhát, sat. E' foglatossága szokássá lesz; e' közben kihal belőle a' szájalom, 's könyörületlen lesz ember iránt is; következőleg saját gyermeke' vesztén sem szánakodik sokat, csak annyira, mennyi néhány könycsöp' kifacsarására megkivántatik.

Ha aztán egyik másik apa, a' többi apák' sokaságának ellenében bármi körülmények öszszemunkálásánál fogva gyermeke', vagy nem apa, hanem csak férfitü nője, szülője, testvére' vesztésén nagyobb fájdalmát, megindulását, tartósabb és hangosabb zokogással tanusítja, arról azt mondják: pityergős, aszszonyos ember, lágyszívü ember; és ebben mindig megvetés rejlik; ugyanis ennek igaz értelme ez, hogy gyávább, hitványabb ember, mint az a' férfitü, ki könnyen meg nem indul; semmi körülmények közt annyira el nem lágyl, hogy sirásra fakadna. És ez általán véve talán igaz is lehet; mert az illy lágyszívü nem bírná olly minden megindulás nélkül marhát és embert lemészárolni, tehát némi esetben tartozkodását félenkségnek 's gyávaságnak vehetnék, de óriási tévedésnek vallom, ha a' férfitü derekségének, bátorságának ismertető jeleül csupán, vagy főkép az véteit, hogy: soha nem is könyezett, annál kevésbé sirt. — A' ki nem sir, azért még nem következik, hogy derék férfitü.

Tekintsük az életet, ez mellettem szól; állításomat hatalmasan támogatja. Az élő férfiak legnagyobb része sohasem sirt, semmi körülmények közt gyermeksege óta nem is könyezett: és e' legnagyobb rész mégis gyáva, félenk, hitvány, czudar, nyomorult. Sokan, legtöbben vannak a' férfiak, kiknek, mióta az ifjukor' küszöbén át a' férfikoréba léptek, soha egy

köny nem rezgett szemökben és mégis minden hitvány-
ságra, undok aljasságokra képesek; képesek? nem,
nemesak képesek, hanem illyek teszik életüket. —
Egy gyöngé szeszélyes nő tetszés szerént úgy bánha-
tik velök mint furcsa kis majmokkal. Ha egy rangos,
nagy méltóságú ifju, ki zsebeit bankókkal tömi, 's
ezt velök, ezen férfiakkal, kik soha nem könyeztek,
kik hát e' szerént derékek, bátorak, észrevéteti: kor-
bácscsal kezében úgy bánhatik velök, mint szeliden
meghunyászkodó kutyáival; az országból kiűzheti; ha-
zájokat elveheti tőlük, csak bankót mutasson, 's ran-
got ígérjen nekik, ezen férfiaknak, kiknek szive egy
csöp könnyet sem facsart szemökbül ki soha! —

Egyébiránt ha tekintetbe sem venném, hogy a'
férfiaknak más foglalatosságuk van, 's ennél fogva kel-
lett nekik keményebb, sirásra nem hajlandó természete-
tüekké fejlődniök; hanem megengedve, hogy a' nőkkel
egyenlően, 's közösen, vagy váltogatva végeznek min-
den munkát: még ekkor is állithatnám, hogy a' fér-
fiaknak azon természetessége, miszerént a' nőkkel
együtt egyenlően sirathaták elvesztett kedveseiket,
csupán szokásból szünt meg, vagyis a' természetes-
ség koronként eltüenedezett 's helyette szokás kapott
életre ugyancsak koronként.

Erre két igen nagyszerű példát hozok fel, mely-
lyek világosan mutatják, hogy a' természetet szokás
válthatja fel: egyik a' szemérem; a' másikat nem bi-
rom egy szóban kifejezni, nincs kimerítő neve, hanem
az a' valami, a' melly szerént testvér testvérral,
vagy apa lánynyal öszszeházasodni irtózik. — E' kettő
nem természet, hanem szokás.

Nincs miért szégyenlened magad, kedves fele-
ségem, midőn e' két dolgot éppen irányodban fejtege-

tem; te kevés tudományod mellett az előítéletektől mentebb vagy, mint sok tudományos nő, sőt férfi; te velem együtt a' természetnek egyszerű 's mesterkéetlen gyermeke vagy, tehát mért nem szólhatnánk együtt arról, a' mi természetes?

Hidd el kedvesem, az emberek majd mindnyájan magokat, és egymást ámitják, midőn természetes dologtul visszaborzadni látszanak. Irtózást mutatnak szóval, midőn cselekedethen magok sem iszonyodnak attul, mit olly szörnyüségnek mondanak.

Szóval, irással lázító erény-taposásnak mondják, ha a' férj bármi czélbul, bizonyos okbul, mint hajdan a' görögöknél történt, megegyez abban, ha világos szóval kijelenti, hogy nejével egy más férfiü közösülhet, nőszködhetik; vagy ha férj mondja: mért ne lehetne nemesítésből éppen ugy mint a' lovaknál, juhoknál sat, hogy valami igen jeles, minden tekintetben derék férfiü másiknak nejével nőszködjék? illy valami kérdésre, állításra ők felháborodnak, de titkon — pedig nem is gondolva a' nemesítésre — az emberiség romlására magok is teszik, elkövetik; akkor rendén van, akkor nem háborodnak fel! — Mondom, egymást ámitják az emberek.

Midőn állítom, hogy az apa, csupán hoszas szokásbul lett azzá a' mi, tudnillik keményebb természetüvé, éppen ugy, mint szokásbul lett a' szemérem 's az irtózás atyafiakkal öszszeházasodni; ezzel, gondolom befejezhetném tárgyamot, de te talán nem egészen hiszed e' két utolsót, hanem azt véled, hogy ezeknek talán mégis az ember természetében kell lenniök, és éppen azért tartom szükségesnek e' tárgynál tovább maradni, hogy megmutassam neked, miként ezek nincsenek embernek természetében; hanem ha

ugy veszed, mint a' közmondás szól, hogy: a' szokás második természetté válik.

Az elfogult emberek — pedig vajmi sokan vannak ezek — ha irányukban ezeket mondanám, nem is várnák be, hogy magam kifejtsem, hanem már előre kiáltanának: hát te azt akarnád e, hogy az emberek meztelenen járjanak, hogy a' testvérek egymással öszszeházasodjanak és úgy éljenek mint a' barmok? kétség kívül így kiáltanának fel; 's hasztalanul mondanám nekik: ,hallgassatok ki előbb, mit akarok vitatni, hanem..' szavam, lármájok közt elhangzanék, 's szóhoz nem juthatnék köztük. Tehát neked is azt mondom, bár különben sem gondolod, hogy ezt tanácsolni szándékom legyen: nem akarom én mondani, javasolni, hogy e' két megöröködött szokást valaki hagyja el, hogy járjon meztelenen, 's hogy az ifju vegye feleségül testvérhugát, hanem csak megmutatni igyekszem, hogy e' kettő egykor természetes vala, vagy inkább mind örökké az marad, csakhogy az ellenkező szokás erőt vett rajta.

Példákkal is elég bőven mutogathatnám, mert vannak népek, mellyeknél a' testvérek öszszeházasodnak, 's majd egészen meztelenen járnak, nemző részüket is vagy éppen nem vagy csak alig alig födözve, csak midőn az idő' viszontagsága, vagy változottsága kívánja meg, takaróznak többé kevesbé: de én csak a' természet mellett maradok, mert nekem a' természetes józanész szokott mindenben, 's csaknem egyetlen fegyverem, vezérem, segédem és mindenem lenni.

Mindenek előtt kevés szóval az egésztest mondom ki: óriási tévedés hinni, vagy állítani, hogy véték, vagy bűn a' vérrokonok közti házasság. Egyébiránt e'

szó 'házasság' nincs is itt helyén; mikor a' természetnek illy általános működéséről értekeziünk, akkor a' 'házasság' szó nem kimerítő, mert a' férfi és nő közti szövetség nem a' házok száma szerint köttetik, hanem mást kell itt használnom, például: 'szerelmi szövetség', vagy párosulás, vagy nőszködés.

Ha maga a' természet tiltaná a' testvérek, vagy általában vérrokonok közti párosulást, a' szerelmi szövetséget, az ember nem valamikor egykor csak néhány testvérből állván nem szaporodhatott volna; — (a' vallás tiltván ezt, tehát e' mellett maradok, míg nem sikerül valakinek azt bizonyítani be, azzal győzni meg az embereket, hogy nemünk nem kezdődött egykor — valamikor, hanem öröktől fogva így volt, majd fogyott, majd megszorodott, mondom míg valaki erről nem győz meg bennünket, azon hiedelemben maradunk, hogy kevés testvér egyénről terjedt el): de mivel, igen nagy számra nevedekett, megszorodva lenni látjuk, kénytelenek vagyunk állítani, hogy testvéreknek szerelmi szövetségben kellett együtt élniök, nemi ösztönüket egymással kielégíteniök, mert csak ennek következtében szaporodhattak egyegy emberlénnyel, máskép nem történhetett, ha mind ugyanazon egy természetűek vagyunk.

Midőn egy családapa elhal és számos gyermekeit a' sors kiskorukban széthányja; és midőn az ugynevezett megesett személyek lány- és figyermeküket egymásután kiteszik, vagy e' célra fölállított intézetekbe adják: idővel fölnevedve az ifju egy lányba szeret, 's vele szerelmi szövetségre lép, feleségül veszi, pedig az neki testvérhuga lehet. Ha a' természet tiltaná ezt, ha ez természet ellenes volna, midőn az ifju a' lány iránt szerelmét jelenti 's vele nemi ösztönét

kielégíteni vágyik: a' természetnek azonnal meg kellene őket intenie; nekik tudtukra kellene adnia, hogy hiszen ők testvérek, hogy illy szerelmi szövetségre, vagy házasságra egymással nem léphetnek; a' mi pedig nem történik. Sőt, ha természetelleni volna ez, nem is juthatna annyira, azaz nem is gyulhatnának egymás iránt szerelemre; nemi ösztön egymáshoz nem is támadhatna bennök; mert világos, hogy a' természet két, egymással ellenkező érzésre egyszerre ugyanazon időben nem kisztheti az embert.

Nem, a' szerelmi szövetség vérrokonok között nem lehet, nem természetellenes. Tegyük csak, hogy az apát azon órában, midőn első gyermeke születék, vagy még az meg sem született, a' sors nejétől elszakasztja, ez pedig részént bánatjában, részént gyermekszülési fájdalmaiban halál áldozata lesz; az apát tizenhét év mulva egy árva lánynyal hozza össze sorsa; egymást megszeretik, szerelmi szövetségre lépnek, a' férfi nejeül veszi a' lányt; később, évek mulva világosodik ki, hogy az tulajdon lánya, 's gyermeket is nemzettek együtt; ezt ők nem tudták azelőtt, de mind egy; ha természetelleni volna, egymással nem is szövethetnek vala; a' természetnek ezt kellett volna fülükbe sugnia: nem szabad egymás iránt szerelemre gyulnotok; nem szabad nemi ösztöntöket egymással kielégítenek, mert ti vérrokonok, apa és lánya, vagytok! pedig ez nem történik. De sőt tudva is találtatik, nem egy, hanem akárhány illy szerelmi viszony, szövetség apa és lánya között.

Midőn a' természetvizsgálók az álatországról irnak, sehogy sem akarják megismerni, hogy az ember külön valami, 's nem tartozik a' többi álatok közé, hanem valósággal álatnak — a' többinél eszesebb —

értelmes álatnak mondják. Jól van, megengedem (noha én a „Lényismeret“ czimű munkámban külön, és nem az álatországhoz számítám, hanem mint negyedik „emberország“ osztályát állítam föl), de akkor hát ők is engedjék meg nekem, hogy az emberről úgy beszéljek mint álatrul, jöllehet értelmes álatrul.

Mit veszünk észre minden álatnemnél és fajnál? azt, hogy az apa különbség nélkül nöstény fiaival közösül; a' testvérek egymással, a' him-fiatalok anyjukkal testvéreikkel párosulnak: ha ez nem természet elleni egyéb álatoknál, miként volna természet elleni az emberálatnál? Hogy az ember értelmes, eszesebb mint más álat, azért nem lehet közösülnie testvérel? hiszen a' nössési vágy a' természet műve, az értelem pedig nem azért van, hogy azt kárhoztassa, mit a' természet maga öntött emberbe. Az értelemnek csak azt lehet kárhoztatnia, mi rossz, mi romlást okoz egynek vagy sokaknak; de a' nössés nem rossz, csak bolond mondhatná, hogy ez rossz, hiszen ez a' minden kigondolható élvezéseknek legédesebke, 's ez természetnek ösztöne, kívánsága, törvény; ez által tartatik fen, és gyarapodik a' nem, a' faj; ezt tehát kárhoztatni nem lehet. Midőn a' férfi sötétben neje mellé fekszik, tegyük hogy nem szól a' nő, a' férfi kielégíti természeti ösztönét, pedig tulajdon testvére feküdt ott, ki testalkatára tökéletesen egyforma nejevel, tehát tapogatás által nem vala megismerhető. Ha ez természet elleni, sötétben ismeretlenül sem teheté. A' szentírás helybenhagyja, hogy Lotnak lányai apjukkal háltak, mivel nem volt más férfi; így az első testvérek, kikről az emberek elszaporodtak, mert nem voltak más férfiak és nők; tehát csak azért nem tesszük mai időben, mert nem vagyunk megszorulva, vannak mások.

A' hoszas együttlét szülők és gyermekek közt, ugyszinte testvérek közt bizonyos nemét fejt ki 's érleli meg az érzelemnek, mi különféle tényezőkből támad, mellyek: hála, tisztelet, — majd meg harag, gyűlölet, ehhez járul aztán a' szoktatás, mi szerént nem illik atyafiak közt özszezházasodni. De az élet mutatja, hogy midőn a' viszonyok úgy kívánják, pénzen meg lehet vásárolni az özszezházasodhatást atyafiak közt; a' fokozatokat, milly közeli vagy milly távoli rokonok léphetnek egymással szerelmi szövetségre, az illetőknek polgári magos vagy alacsony állása, 's a' dijnak mennyisége, 's egyéb viszonyok határozzák meg: ha ez természet elleni volna, semmi viszony, semmi ár, semminemü felsőség nem eszközölhetné.

De meg akarom engedni, hogy mi a' többi álatoknál maga rendén van, az nem lehet az emberálatnál, azon okbul: mert az emberálat értelemmel, erkölcsi felsőséggel bír, tökélyre fejlődhető tehetségekkel van felruházva, mik által különbözik más álatoktul; és éppen ez egyik, hogy nem közösül barom módjára akárkivel, mi által felsőségét bizonyitania kell egyéb álatok fölött. — Ah én ezt szeretem megengedni, mert ha valaki, bizonynyal én örülök annak, ha állitatik, hogy az ember dicső, felséges teremtménye a' mindenség alkotójának; ezt vallom én is. De most kérdem: csak néhány ember az a' felséges, az a' dicső teremtmény, a' többi pedig hitványabb?! Ha állitják az emberek, hogy ők nemesebb, erényileg, lelkileg, dicsőbb teremtmények a' többi álatoknál, ezt mindenben be kell bizonyítaniok, nem pedig csak egyben, abban, hogy vérrokonok egymással nem nőszködnek. — Minden egyébben olyanok mint a' ravasz rókák, mint a' ragadozó farkasok, ölik, marják egymást; egyik a'

másikat csalja, ámitja, nyomorgatja, kinozza, szóval mindent elkövetnek egymással, mit a' többi álatok nem. — Más álat sem kiméli az igaz állattársát, az erősebb felfalja a' gyöngét, avval táplálkozik, de ezt úgy látszik, maga a' természet akarta így, egyiket a' másiknak eledeleül rendelte, mint az embernek táplálékul is többféle álatot. A' nagyobb, erősebb álat semmit egyebet nem tesz, mint a' legparányibb álat; éhségét elégíti ki; ő arról nem tehet, ha a' természet oda, hol ő él, neki más eleséget nem adott, de bizonyos, hogy ha egyszer jól lakott, addig, míg ismét meg nem éheznek, nem bánt semmit, hagyja minden más állattársát maga mellett éppen úgy élni, jóllakni, mint ő maga, nem irigy: de mit tesz az ember? megelegszik e ha éhét elveri? nem ragadja e el a' másiktól utolsó falatját is, pedig neki nincs rá szüksége, mert nála bőséggel van minden, 's csak a' mi elveszelődik, használatlanul elromlik, még az is sokkal több, mint a' másiknak, kitől falatját is elragadja, egész életebeli tápláléka volt. —

Hát ez aztán ama nemes, fenséges teremtmény, melly vérrokonok közt nőszködést nem tűr, mi pedig magában (a' természet' rendén lévén) nem rossz, — a' mint a' kereszténységen kívül más vallásuak' kisebb nagyobb mértékben gyakorolják is, — hanem minden egyebet elkövet, a' mi rossz csak kigondolható! — Milly felfordult világ!

Csupán szokás az, feleségem, hogy a' vérrokonok egymással nem nőszködnek, utoljára még egyszer mondom.

Ez általános az egész kereszténységben, de egyes más példát is hozok fel arra, mennyire szinte természetté válik a' szokás. Mi magyarok annyira megszok-

tuk németül megtanulni, hogy csodálkozunk, ha valamelyik németül nem tud; és ezt rendén lenni hiszszük, pedig természetlenség. Ha ez természetes volna, minden népeknek németül meg kellene tanulniok, pedig ezt az egész kerek földön — egyes tudósokat, vagy kereskedőket kivévén — senki sem teszi. Szörnyűség, hogy szinte mondani szokják: ha magyarul nem tudna, ugatnia kellene, mi azt teszi, hogy a' magyarnak szükségkép más nyelvet kell tudnia; holott még a' közöttünk, a' mi tulajdon hazánkban lakó németről sem mondják: hogy ugatnia kellene, ha németül nem tudna. — Ládd kedvesem, mi a' szokás.

Másik példa, mit fölebb említettem, miről állítám, hogy nem természet, hanem szokás: a' szemérem.

Ha természet kívánná, hogy testünknek bizonyos részét el kell fődniünk, e' fődélyt maga a' természet születésünkkel együtt meg is adta volna, — valamint egyebet csudálatosan megad, a' mit törvénye szerént szükségesnek lát. A' szemek fölé szemöldöt adott, 's pedig nem kiváltképen az ábrázatnak szépítésére, hanem hogy a' drága szemvilágnak a' pillák szőrével együtt, oltalmára legyen. Mivel pedig ez igen bölcsen van így elintézve, arányosnak, tehát szépnek is találjuk, 's némelly emberek valóban hiszik, hogy szemöldünk nem a' magunk javára van, hanem azért, hogy mások gyönyörködjenek benne; 's ezek képesek még azt is elhinni, hogy a' csillogó 's tüzes szemek nem azért vannak adva, hogy velök lássunk, hanem, hogy másoknak megigézésére, bájolására szolgáljanak. — Az orr porczogóbul alakult azért, hogy a' gyakori elesés közben öszsze ne zuzzuk, 's e' szagló műszer, főkép ha arányosan meghajtvá fut le a' homlok alól, szépíti is a' képet, mint egyéb részek. De minek akarjam mind azt

elszámolni, mit a' természet, mint szükségkép megkivántatókat megadott, hiszen mindenki, ha gondolkodik, tudja. Egy szóval csak azt mondom, hogy a' böles alkotó semmit el nem feledett abbul, mit szükségesnek látott, a' test részeihez.

A' nőkrül elmondatik, hogy a' szemérem velök született legszebb erényük. E' mondást, kedves feleségem, én kereken tagadom, és azon egyszerű okbul, hogy ha az erény jó cselekedetbül áll — mit pedig talán csak senki józan nem fog tagadni — ugy a' szemérem (megengedve egy előre, hogy vele születik a' nővel) nem is erény; mert e' szerint mind az erény volna, a' mi velünk születik, éhezés, szomjazás, elálmosodás, nőszködés 'stb. Erénynek olly cselekedetet nevezünk, mit szabad akaratbul, öntudattal viszünk végbe olly célbul, hogy az által valakinek (vagy valakiknek) jót eszközöljünk. Mit a' természettől kapunk, mi velünk születik, a' fölött a' szabad akaratnak nincs hatalma, hanem ha rosztat, bünt akarunk elkövetni; így a' szemérem, ha bár velünk születnék is, nem volna erény.

De nem csak azt tagadom, hogy a' szemérem erény, hanem tagadom azt is, hogy velünk születik. Mint fölebb mondám, ha velünk születnék, 's a' természet parancsolná, egy fáradsággal megadta volna az elfedő lepel is.

A' főt emberi testünk' legnemesebb részének tartjuk, mivel ott van az ész, ott vannak az érzékek központosulva, a' tulajdonképi érzésen vagy illetésen kívül, melly az egész testen van elterülve; és ugy e bolondnak tartazók, ha valaki fejét, e' nemes részt elfüdné, hogy senki ne lássa? Fő nélkül nem élhetünk, az igaz; tehát még inkább azért nemes része ez testünknek; igen de van még más részünk is, talán éppen

olly nemes rész, és ez: a' nemző részek; ezek működése nélkül sem a' fő, sem a' derék, sem tagok nem volnának; szóval semmi sem volna. Ugyan mi képtelennek kellene a' természetet tartanunk, ha neki kellene tulajdonitanunk, ha az parancsolná, hogy a' két legnemesebb résznek egyikét nem kell elfödnünk, de a' másikat el kell födnünk!?

Ha megengednök, hogy a' szemérem erény, úgy a' szigoru következetesség, soha, semmi esetben, senki által nemző részünket láttatni nem engedhetné meg — bűn nélkül, a' férjet és nőt sem véve ki. Mert a' mi erény, az alól sem a' nő férje irányában, sem megfordítva a' férj magát föl nem mentheti. A' mi magában jó, tehát erény, azt kiki mindenki irányában teszi, és valaki kedvéért nem tehet kivételt, a' jó cselekedetet senki ellenkezővé el nem változtathatja; ha a' szemérem erény, a' nő azt mondja férjének: távozz, ezt nem szabad tenned, a' szemérem erény, kedvéért ellenkezőt szeméremtelenséget, tehát bűnt, nem akarok elkövetni. Ugy e ekkép nincs is férj, s ha mindenki a' szemérem-erényt meg tartja — pedig meg kell — akkor nincs nemzés, megszűnik az embernem.

Ládd, kedves feleségem, mit mivel az ész. Ha munkálkodni kezd, szigoru következetességénél fogva halomba dönti az előítéleteket, miket az esztelenség erényekül állított fel.

Ha a' szemérem természet és nem szokás, úgy — e' különös föltételt megengedve, hogy az alkotó bizonyos, csak előtte ismeretes okokbul nem adott szemérem elfödésre valót — e' kettőre nézve kellene legalább hatásnak lenni: a' nő mellét is tartozik e' elfödni és meddig; másik pedig mind a' két nemű gyermeknél mikor kezdődik a' szemérem? kicsin korukban mezte-

lenek, mind meztelének lehetvén, kellene időpontnak lenni, mikor kezdődik a' szemérem.

De más részről megfontolva is az világlik ki, és után, hogy a' szemérem nem természet.

Az emberi test, tökéletes arányban kifejlődve, főképp pedig a' némbeli test, igen szép tárgy, a' költők ezer meg ezerszer részleteként magasztalák, megéneklik, és méltán. Minden más szépet, mi a' természetben létezik, gyönyörködve szemlélni megengedve legyen, de egy női alakot a' maga szépségének teljében, úgy miként a' természet' kezéből remeken kikerült, látni erénytelenség legyen? ez valóban annyit tenne, mint az észet pofozni.

Elégnek gondolom ezt annak megmutatására, hogy e' kettőt a' szokás természetéből kiszorította; vagyis hogy a' természetest szokás váltotta fel.

A' ki ezt tudja, könnyen érti azt is, miként történt, hogy az apák nem siratják meg gyermekeik' úgy, mint az anyák; — szokásbul lett.

Helyén látom itt egy más nagy csalódását az embereknek, bár ha csak néhány szóval is érinteni. Azt szokják mondani: a' házoz párnak, vagy általában egy férfi és nőnek együtt, nemi ösztönük kielégítésében céljuk gyermeket nemzeni. Ez nagy csalódás. Az egész nagy természetnek igen is célja ez, de nem az embernek. Éhségünket, kéjvágyunkat kielégítjük, és ennek következése az egészség és magzat, vagy akarjuk vagy nem. De erről itt többet nem szölok.

GYERMEKEIM SZELLEMEHEZ.

Budavár, Julius 28-ka 1847.

Igy szólnak ma az emberek: „nem tudni mi sors várt volna e' mai világban a' gyermekekre, ők nem érzik e' nyomoruságos élet' bajait oda fent.“ Igaz, de gyönyörét sem érzik ez életnek, pedig van ám itt öröm, a' durva foszlányokkal fődött kebelben is, nemcsak a' fényes paloták' selyme alattiakban. Milly mindennapi emberek azok, kik ilyen vigasztalással lépnek elő. Ilyenek voltak már ezer év előtt is, kik az akkori világgal megelégedetlenek valának, 's ezer év mulva is lesznek, mind a' mellett ön magok is szerették, és szeretik e' nyomoruságos életet. De hogy is ne? Hát annyira hitvány világot birt volna csak az alkotó teremteni, mellyet szeretni ne tudnánk? Magát e' mindenség' alkotóját hívom bizonyságul, hogy apák' milliói közül egyetegyét nem értek olly érzékeny 's annyi csapások mint engem, és mégis mind e' mellett az életet szeretem. Minden hitem, reményem megcsalt; szép jövendő't, millyennel néha néha a' halandó kecsgetti magát, nem várhatok, de mégis élni szeretek. És e' mondásban: ki tudja minő sors várt volna rájok; háromféle sors foglaltatván: rossz, középszerű, jó; ez, tudnillik a' jó, éppen úgy várhatott rájok, mint a' rossz. Miként nem ohajtanám tehát, hogy éljenek? holott magam, a' lehető mostoha sors' csapásai közt is örömost élek?

De én őszintén szólok, nem is annyira a' ti sorsotok miatt ohajtalak én, hogy éltetek volna, hanem mert az én boldogságomat tevétek; bocsássátok meg ezen önzésemet. Igaz, mindent tettem, jövendőre ter-

veztem, hogy sorsotok minél jobb leendjen, de abban megint csak a' magam boldogságát reméltem föltalálni, vagy inkább folytatni; az én boldogságom azon arányban nőtt volna, a' mikép a' ti sorsotok kívánságom szerint javulandott volna az én fáradalmain után.

Mint lányokban jövendő jobb sorsotok' egyik fő-tényezője megvolt: a' természet szépséggel megáldott volt benneteket; megadta az életrevalóságot — a' többi, észfejlesztést minden tehetségem szerént én pótoltam volna, és így biztosan nézve a' jó sorsnak elébe miként ne kívánnám lelkeim minden óhajlásával, hogy megmaradtatok volna éltém boldogságára!

Hol vagytok ti most szeretett gyermekeim, ti kedves teremtések, és főkép te imádott Ilkám? gyöngetesteteket férgek emésztik; de higyétek el nekem, az én életereimen is férgek pióczáznak, a' bánat és bűférgői. Rövid idő még, csak néhány év, talán csak egypár év, és ki lesz szíva az életnedv, a' midőn már porhadékony csontaitok mellé rakják kisorvadt maradványaimat. De nem, talán még ez ohajtásom sem teljesül. Tudjátok e ti, megsemmisült üdvözségeim, tudjátok e ti, mi történt apátokkal? azzal az emberrel, ki titeket születéstektől fogva saját karjain ringatott, idegen cselédre nem bízott soha; kinek ti, midőn már beszélni kezdtetek, attól fogva olly sokszor elmondátok: apám, szeretlek: az most az országnak más részében van, Dunán tul. És ha sorsa ollyan marad, minő eddig rendszerént volt, ott is marad, és még hideg teteit sem rakják a' tietek mellé! Ha angyalok vagytok, miként tanítják, közel álltok az Istenhöz, kérdezzétek meg tőle, mit csinál a' ti szeretett apátok? és ő meg fogja nektek mondani, hogy éjjel nappal titeket sirat; hogy anyátok tegnap meglátogatta, 's neki nem

merte mondani, nem akarta azzal szomorítani: mennyire inkább ott túl szeretne lenni azért, hogy ha netalán előbb bucsuzik a' világtul mint sorsa eldül, hozzatok temettethessék; meg fogja nektek mondani, hogy nincs a' földhátán olly szerencsétlen ember, mint a' ti kedves apátok, ki egyszerre mindenétől: gyermekétől, hitvesétől, szabadságától, reménységétől meg van fosztva; kit ezeken kívül a' tegnapi szokatlan megrázódás után ez éjjel előtte eddig ismeretlen fájdalmak, a' köszvény' szagatásai vettek elő 's gyötörtek. Illy állapotban van apátok. Ah gyermekeim! — — A' mint így siratlak benneteket, némelly ember itt azt mondja, ne sirassalak benneteket. Ugy e nem imádkoztok azokért, kik ezt mondják. Ők nem tudták gyermekeiket szeretni, tehát nem is bírták siratni, 's azt akarják, hogy én is csak úgy feledkezzem meg rólatok, miként ők az övéikről.

De hinni akarom legalább azt, hogy tetemeink hidegen is egyesülnek, miként azelőtt meleg sziveink egymáséin vertek, hanem akkor azért fölálalak e én benneteket? ölelkeznek e szellemeink és hol?

A' sors ritkán engedi meg magának e' kedvtöltést, hogy annyi szeretetet tépjen egyszerre szét, mennyi mi köztünk vala, hogy annyi kedvest szakaszson el egyszerre apától, mint tőlem. Mondják ugyan, 's ez az általános hit, hogy a' siron tul viszontlátjuk egymást. Jó, ha valaki, én ohajtom ezt, hogy láthassuk egymást, mert kimondhatlanul szerettük egymást; és mert itt nem vehetém ki azon örömrészt, mi engem jogszerűen illethetett. — De hát mért bennem e' keserv, e' bánkodás utánatok, ha nem sokára látjuk egymást? mire a' fájdalom, ha néhány év mulva ölelkezhetünk? A' ki hisz, üdvözü: én boldogtalan nem

üdvözülök, hacsak ti, volt kedveseimnek szellemei, ki nem birjátok eszközölni, hogy még egyszer remélni tudjak!

O a' sors ovakodik, így, mint velem, szeszélyeskedni; csak századokban egyszer enged illyet történni, mert tudja, hogy illy bánat, ha gyakori volna, kitépné az emberek' kebléből a' hitet a' sirontuli viszonzlítás-rul; — pedig nekik látniok kell ott egymást, vagy akarják vagy nem; akár szerették, akár gyűlöltek egymást földi életökben.

De mit is mondék, hogy a' szeretetet tépte szét a' sors, mi köztünk vala? — Miként történt veletek, kedveseim, szerettek e ti engem még most is? azt nem tudom, de hogy én titeket, mindaddig, míg szívem dobog, szeretni foglak, való. Ha azt hitte a' sors, hogy irántatoki szeretetemet semmisíti meg, akkor csalódott; életemtül megfoszthat, de szeretetemtül addig nem, — hanem mit használ e' szeretet viszonszeretéstek nélkül?

Találtatik itt-ott egy-egy apa, ki gyermekét szerfölött szereti, de csak olyan, ki már már majd kétségbe esett, hogy nincs senkie, kire kincseit, örökségét, nevét hagyhatná; midőn aztán illy epekedés közben, vagy akár váratlanul is egy szép gyermeke születik, miként ne örülne neki? s hogyan ne szeretné az egyetlen gyermeket, vagy benne magát?

Nekem nem voltak 's nincsenek illy kincseim, örökségem, hires történeti nevem, hogy ezeket rátok hagyhassam, 's azért kellett volna benneteket szeretnem: hanem éppen azért szerettelek, mert mindenem, minden kincsem egyedül ti valátok; mind az, mi után apa vágyakodhatik, 's mind azt, a' mit birni ohajthat, én bennetek központosulva birtam.

Igaz más részt az, érzem, hogy van bennem valamiféle kincs, 's ha elgondoltam, hogy azt rátok, nektek, 's még igazán csak bennetek gyümölcsöző örökségül akartam hagyni: ez engem véghetlenül boldoggá, 's büszkévé tett; mert olly szerzeményben örökösödtek volna, millyenben ritka apának gyermekei.

Gyöngéden, mint a' legboldogabb 's legszelidebb anya első gyermekét teszi éltető emlőire, úgy szeretetemnek melegével karoltalak benneteket föl. Midőn nyakam körül fonátok karjaitokat, arczomat simogattátok, 's szakállomat huzogatva mondtátok: apám szeretlek; 's midőn te Ilkám, ha kis bajom volt, szemedben könycsöppök, mint drága gyöngyök ragyogván, mondtátok: apám vigyázz magadra, hogy meg ne halj: az egész világ szeretetére hevülő örömtül lángoltam fel; mikor könyvedet kötényed alá rejtve elbujtál olvasni; — mikor hozzám jótél mutatván, hogy nézd apám ez nem jól van a' könyvben, 's mikor Etelkának angyal arczát, külsejét tekintém: akkor bennetek érzém életemnek minden üdvözítő örömét. — Midőn a' szomszédok, mint istencsudáján elbámultak, hogy te Ilkám erővel olvasni, tanulni akartál, holott ők kergetve üzve, sem birták rávenni gyermekeiket: akkori örömöm szavakkal ki nem írható. — Ti nekem annyi kincs valátok, mennyit a' gondviseléstől remélni sem mertem soha. Még csak tárt, alig fejleni kezdő bimbóban volt elrejtve minden, de képzeletem' erejénél fogva a' lepel mögé birtam pillantani, hittem következethetni a' leendő gyümölcsre, mellynek csiráit örömkönyeimmal öntözém. —

Nem, nem szeretett egy apa gyermeket, miként én titeket szerettelek. Ha elmentem a' háztul, hány-szor kelle visszafordulnom titeket még egyszer, aztán még egyszer csókolni; mint nyújtogattátok kezeiteket

ntánam, 's kiáltoztátok, hogy soká ne maradjak; — megérkezve majd mindig ezzel futottatok előmbe: apám soká jötél.

Sohasem láttam én apát, ki gyermekeit úgy szeretete volna, mint én titeket. Határtalan, végtelen volt szeretetem; imádtalak benneteket; de nem is lehetett titeket nem szeretni, hiszen veletek nőlt szeretetem; minden hibás lépéstül megoltalmaztalak, tehát gondolatom, ohajtásom szerint engedelmesek voltatok; nem ismertétek ti a' makranczoskodást; soha nem nyafogtatok mint más gyermekeknél látni, csak idegen helyen, vagy ha idegen jött a' házhoz, akkor éreztetek kellemetlenséget, mert azok kedveért természetességeket némileg korlátoznotok nehezetekre esett; elkényeztetve nem voltatok, nem ismerétek mi a' kényeskedés; szépek voltatok, kivált te Etelka; eszesek, főkép te nagyobb Ilkám; mikor elmentek mellettek az emberek 's kérdezték visszatekingetve: ugyan kiéi lehetnek ezek a' gyermekek? mert azt nem is gyaníták, hogy én voltam édes apátok: akkor meghódolt, leolvadt szívem; a' boldogságnak mérhetlen térei voltak előttem; megdicsőülve valék bennetek; a' sors esapásait, mellyek munkálkodásomban olly érzékenyen, 's méltatlanul sujtának, feledém olyankor, ha elgondolám, hogy hiszen ti az én gyermekeim vagytok; és illy magasztos óráimban a' leggyülőltebb ellenségemnek megbocsáthattam volna, mert őt hozzám képest szerencsétlennek kellendett tartanom, és kinek szive így szeretetben olvadozott fel, hogyan ne bocsátott volna meg a' szerencsétlennek?

Gyermek-korom óta mindig azt hallám maig, arra tanítottak, 's gyakran olvastam is, hogy az ember testből és lélekből áll; és hittem is ezt szentül, bár

megfogni nem bírtam, miként létezhet külön a' lélek, mi — ha lélek, tehát csak szellem — helyet nem tölthet be, tehát hol tartozkodik a' halál után? hanem most e' hitem megingatva van. A' természetnek megvannak a' maga titkai, miket gyarló ember, vagy éppen nem, vagy majd csak idővel kutat ki és fejt meg, addig hinni kell csak: igen de ki tehet róla, hogy a' hit megingadozik akaratunk ellen, csupán hogy az ész kezdjük használni? 's azon ész használni, melly más-tul nem származhatott, mint attul, kitül a' lélek, ha ugyan különbözik e' kettő, lélek és ész. Az ész, meglevén, használnom kell, de használva éppen ez kérdi: ugyde igaz e az, mit hinnem előmbe adnak? honnét tudják azok jobban mint én? mi okbul tudhatják jobban mint én? ki, mikor, hol jogositá őket fel arra, hogy jobban tudhassák mint én? im az ész használva akaratom ellen is ezeket kérdi. Valljon nem tévelyegnek e ők? nincsenek e elámulva, nem elfogultak e, nem csalárdok e, nem ámitanak e? Ezt pedig azért kérdi az ész, mivel a' tanítók erőszakkal akarják az embert rábírní, holott sokkal czélszerűbb volna rájok hagyní, mondván: én így hiszem, ám ti lássátok, ha máskép hisztek. 'sat. — De legyen bárhogy, engem akármelylyik esetben tiszta lelksiméretem nyugtat, ha hitem ingadozik is.

Azonban gyakran olly tüneményeket látván, miknek okait megfejténi nem bírom, hinni akarom, hogy az ember ugy, mint tanítják, két külön alkatrészbul áll, mellyek: romlandó test és halhatatlan lélek; mért példák mutatják, hogy kicsinded, vézna, nyomorék emberben több szellemi tehetség van, mint egy másik roppant terjedelmü hustömegben; 's ugy látszik néha, mintha a' sárhüvelybe zárt, bilincselte lélek letördelné,

széthányná e' hüvelyt 's magát az istenség felé, mint annak része, felküzdéné; úgy látszik tovább, mintha a' lélek fölemelkednék, az érzékiségen túlszárnyalna, mintha minden salakot lehányna magáról, 's mintha csupa tiszta szeretet ragyogná körül. De itt meg azon akadok fen: mért nem működik a' lélek hát egyenlően? ez is anynyiféle mint a' test?! —

Ti, kedveseim, imádoztam, bennetek voltam nekem illy perczeim, sőt óráim, a' mikor keblemre karoltam volna ellenségemet is.

Ah! mind elenyészett. Mióta ti nem vagytok, illy perczeim nincsenek. Keserv, bánat csupán, mi óráimat, napjaimat töltik. Ha külön angyalokként léteztek, jőj- jön el hozzám valamelyiktek, de ne álmomban, mert így különben is gyakran látlak benneteket, hanem ébrenlétemben jőjjen egyitek, 's mondja meg nekem, hogy ti menyországban vagytok, hová engem is vártok. Ti szerettetek engem, 's ha önállólag fenvan lelketek, most is szerettek, kérjétek Istent, hogy engedje meg hozzám jönötök, engem megvigasztalnotok, 's miattatoki bánatomat oszlassátok el: akkor ingatag hitem rendületlenné szilárduland; akkor elhiszem, hogy viszont látjuk egymást, és megszűnnek könyeim értetek folyani; fölszárad a' sápadt arcz, mellyet ti olly sokszor czirógattatok.

De most jut eszembe, hogy hiszen Isten ugy is tudja kéréstök nélkül is óhajtásomat; látja bánatomat; hát ő is csak olyan lehetne, ki valakinek kérésére nyujtana vigasztalást, segélyt? ezt nem hihetem, tehát kéréstök előtte haszontalan lenne; ő nem lehet olyan, mint a' gyarló ember, kit hizelgő kérésekkel lehetne megindítani! —

Nem hiszem tehát, hogy valamelyiktek eljőne

hozzám, engem megvigasztalni, haszontalan ábrándozás ez; 's így könyeim nem száradnak fel, míg e' szemekből ki nem apadnak.

A' könyvet megéneklék a' költők, de csak akkor, midőn nem özönlik, hanem csak egyegy csöppenként ragyog, és nem is akárkinek, hanem csupán szép nők' szemeiben: pedig valjon különbözik e az, melly a' szerető apának szeméből árad, attul, mi egy szép hölgyéből gördül? De nem is akarom én e' könyveket fölszárítani, mellyek arczomat öntözik; hát minek adott volna a' teremtő könyveket az ember szemébe, ha nem azért, hogy boldogítsanak? Bánatom, igaz, sorvaszt, de a' könyvek enyhítik a' bánatot.

Ti hozzám nem jöhettvén, én mennék a' temetőbe és sirotokat látogatnám meg — de ez sem lehet — fogva vagyok. Ah ti talán nem tudjátok sorsomat, a' ti édes apátok sorsát! Lenéztek sirotokra 's nem láttok ott férfit keseregni, azt gondoljátok, hogy apátok titeket nem is szeretett; nem szeretett legalább olly forrón miként látszott, mert nem megy sirotokhoz; titeket elfeledett. — Ah kedvesim, bocsássatok meg, nem mehetek. Ha szabadságom lerontva nem volna: a' ti sirotok az egész temetőben kitünő lenne; mert odajárhatva könyeim' melegével, forróságával ott minden felsarjadzó fűszálat lehervasztanék, 's úgy állna sirotok mint újra fölhányt sir, mint melyet ma nyitottak, 's mellybe kedvest temettek: akkor tudnátok, hogy most is szeretlek, 's tudnák a' holtak országában járókelő emberek, milly kedvesek valátok ti nekem.

Ha kün a' szabad természetben volnék, föltekintenék a' magosba, vagy éjjel le a' mélységekbe 's millio csillagokat, mint világrészeket látnék, 's kérdezném: valjon mellyikben vagytok ti, 's van e még

ott az én számomra is hely? felsohajtanék: kérjeteK a' teremőtül ott mellettetek nekem is helyet. Vagy ott talán nem lehet, nem szokás ugy előre helyet lefoglalni a' kedvesek' számára, mint itt a' temetőben?

Kegyetlen sors, mért nem engedéd e' gyermekeket élni? Nem találtál másokat, kik szülőiket, 's ezek viszont őket nem szeretik; mennyi van ilyen!

O te okos vagy, a' legjavát, a' legdrágábbakat választod ki magadnak; mit törődöl te aztán, ha a' szerettek után bánkodónak szive reped is meg. Én ennyi csapás, szenvedés után megérdemelném, hogy lennének, kik hanyatló napjaimban, tehetlenségemben ápolnának. Nem lesz kedved a' szerető feleséget is elszakasztanod tőlem, mielőtt e' falak közül kiszabadulnék? mert az is java ám a' feleségeknek; te pedig, ugy látszik, ilyenekre kened fogad.

Ti kedves gyermekeim már előre számítgattátok, mint fogtok váltogatva most egyik, aztán másik körültem lenni, nekem mind azt, mi kedves, édes, megtenni. Imádott Ilkám, mint beszélted te el, hogy egyik héten te fogsz főzni, a' kávé nekem a' kerthe kihozni, hol ugy szerettem időzni: azon héten Etelkát más dolgokat végezni rendelted már előre; mint örültél, hogy te mindig majd ollyat készítesz, mit én különösen szeretek; mikor a' sor te rajtad lesz városba jární, mindig hozol valamit nekem, 's előbb eldugva a' kertben a' fák közt fölkeresve kérdezed: mit gondolsz apám, mit hoztam én neked?

Irgalmas isten, mért nem engedéd e' gyermeket élni? Vagy mért tagadtad meg azt tőlem, hogy legalább holttestét még egyszer ölelhettem volna? Mért nem engedted meg nekem a' perczen ott lenni, midőn

e' gyermek a' világtól örökre elvált, hadd láttam volna, nem mosolyogták e ajkai legvégső mozdulatukban ezt: apám szeretlek! Hát illy gyermeknek is porrá kell lennie!

Ha azon remények, a' mult idők édes órái, a' ti velem való csevegéstek eszembejutnak, 's visszahelyezem magam oda, hol a' földre telepedve veletek játszottam, nektek elbeszéltem, 's mint hallgattátok minden szavamat; 's midőn te Ilkám unszoltál, hogy tanuljak veled, ha mindezek eszembejutnak: úgy érzem magam, hogy lehetetlen megőrülés nélkül elviselnem. — Nincs semmi e' földön többé mi nekem titeket kipótolna. Hittem eget, paradicsomot, gondviselést 's azt mind bennetek, értetek hittem: most keblem sivatag, üres, semmi sincs ben, csak vérző könyek még. — Mielőtt kiutaztam, éppen előttevaló nap fölvezettelek a' császárfürdő irányában magasuló hegyre, onnét néztük a' körülünki kis világot: akkor nem is sejtve utoljára szemléltem boldog világot, de csak meszsziről Mózesként, hová bejutnom nem engedtetett meg. Ekkor viszontagsággal édes életemnek minden fájdalmait feledém, mert ti mindenért gazdag kárpótlásomul valátok; ekkor önkénytelenül imádásra mozdultak ti bennetek ajkaim. Szivem hálára olvadt az isteni gondviselés iránt, hogy nekem titeket adott. Most nincs semmim; nem hogy ti angyalkezetekkel ápolnátok majd egykor, de talán e' hideg falak közt úgy végzem pályámat, hogy még emberi hang sem jut füleimhöz a' végső perczen, mert itt néhány légy és pók tesz társaságomat, mellyeket most szeretek, mert legalább ezek élő lények körültem; de megkönyezni nem fognak.

De mind e' veszteség még nem elég, saját hibám,

esztelenségem, és egy izbéli durva indulatosságom következtése marczangolják keblemet. — Tudatlanságomban olly szálást fogadtam, hol mérget szítunk magunkba; ha ezt elkerülöm vala, talán élnétek még most, és soká. — És te hozzád imádott Ilkám, intézem utolsó szavamat. Emlékezel, hogy egyszer indulatoskodásomban hitvány mákvirág miatt érzékenyen megvertelek. Nem tudom az ismeretlen világoknak mellyikében, 's melly részében vagy: de jöjj el gyermek és bocsásd meg édes apádnak e' hibáját, mert azt tudom, hogy megbocsátásod nélkül ez az életen át szünetlenül gyötör, bár te elfeledted talán, mert akkor még sokkal kisebb voltál, de én nem feledem el soha. Hittem, hogy mig majd fölnevelkedel, addig annyi örömet teremtek számodra, mennyi hibámat helyre hozza, a' mikor aztán tőled bocsánatot kérni akartam, 's nyerni reméltem is: de nem történhetett. Ah gyermekem, ha létez szellemed, 's ha tudnád mennyi könyvet facsar ez szemembül, 's mennyire kinez ez emlékezet; eljőnél nekem megbocsátani. Szelleme gyermekemnek, bocsásd meg e' vétkeket!

MÁTKÁMNAK

Budavár, július 29-ke 1847.

Néhány nap mulva kilencz hónapja lesz, hogy nem láttalak, csak most e' napokban voltam olly szerencsés, a' mi arról győzött meg, hogy te élsz, ha ugyan életnek nevezhetni állapotodat; de az, hogy láthattalak, meggyőzött arról is, hogy még a' sora

egymás karjai közé vezethet bennünket, ha kiszabadulok; mert te élsz; de így, miként vagyunk, nem hirlak téged, csak némi reménysugár kecsegtet, hogy egykor még birhatni foglak, tehát nem is feleség, hanem mátkám vagy, jegyesek vagyunk, kik epedve várják öszszekerülhetésüket.

Jer tehát remény még egyszer keblembe, ígérj szebb jövőt, akarok szavadnak hinni, melly engem annyiszor elcsábított. Egész boldogságot esztelenség nélkül nem ígérhetsz, mert elvesztvén gyermekeimet, a' bennök feldult boldogságomat visszaadni nem vagy képes, hanem csak mostani sorsomnál szebb jövőt várok tőled, ha ígérni sziveskedel.

Az emberek, kedvesem, rendszerént nem tudják azt megbecsülni a' mivel birnak, addig mig vele birnak, hanem akkor kezdik annak böcsét érezni, mikor elvesztették. Én három jót, mik legfőbbek az életben, vesztettem: jó feleséget, szabadságot, gyermekeket. Megbecsültem e én ezeket, vagy csak úgy bántam velök mint más emberek? Becsültem e jó feleségemet? erre felelni őt illeti; — szabadságomat, mert ő nem felelhet, tehát magamnak kell, imádásig becsültem; — gyermekeimet illetőleg, mivel ők már nem válaszolhatnak soha, helyettök is magamnak kell szólnom: az egy szomorú emlékü verést kivéve, megbecsültem őket; ha nem tettem mind azt kedvükért, mit még kívántak volna, nem annyira én, mint mostoha sorsom volt oka. — De a' mint mondtam, ha igaz (pedig úgy van), hogy akkor kezdjük megbecsülni, a' mivel birtunk, midőn már az nincs: úgy bizonyos, hogy ha azt még visszanyerjük valaha, kétszeresen megbecsüljük. És én e' szerént szabadságomról nem is szólna, hanem téged kedvesem, részént a' főlebb mon-

dottam igazságnak természete szerént is, mivel elvesztvén ismét visszanyerlek; de részént annálfogva is, mert most csak eljegyzett mátkámul tekintvén új menyasszonyom, feleségem leszel, kétszeresen foglak becsülni — szeretni.

Az emberek azon tulajdonaiknál fogva, mellyek emberré teszik, mindnyájan egyenlők; természettől egyik a' másiknak fölébe emelve nincs, hanem később testi lelki fejlődöttségé által tűnik ki egyik vagy másik, 's ugy aztán érdemök, cselekvésük, tetteik által különböznek: de — a' hajlamok számtalanféleségét nem említve — két osztályra válnak vérmértékletük szerént: egyik hideg, másik meleg vérű, és mind kettőnek szám nélküli fokozatai vannak; én részemről a' legmelegebb, legtüzesebb vérűeknek egyike vagyok. Mind a' két osztálybeliek közt vannak, kiket különféle vágyok izgatnak, de az élet mutatja, hogy a' melegvérű osztályból sokkal többen, magasabb, nemesebb vágyokat táplálnak; egyes kivételek lehetnek, de én általános értelemben szólok. A' hir-név, dicsőség utáni vágy igen közös velök, habár előítéletekben álszeméremből kevesen vallják is meg, vétkes hiúságnak tartván. Pedig lehet e az hiba, mikor valakinek nevét érdeme után egy egész ország, vagy ha csak megyék is hangoztatják? Én ezt hibának nem tartom, 's a' mennyire tehetségeim engedik, elnyerni törekedem is. — Kiben azonban a' tehetségek hiányoznak érdem által dicsőbb névre szert tehetni, más különfélekkel igyekezik a' nagyobb vágyok nem teljesülhetését kárpótolni. Így némellyik tánczban, másik tudományokban, harmadik kutyákban, negyedik lovakban, ötödik pénzben, hatodik szép nőkben, 's így tovább igyekezik vágyait öszszevonni 's kielégíteni.

Te kedvesem, csodálkozol talán, 's kérdeni akarod majd: mirevaló hozzád intézett levélben ezeket írni? Mindennek van oka, ugy ennek is. Én, kárhóztass vagy ne, őszinte vallomást teszek, ez utósók közzé tartoz — nám, ha nemesebbre, nagyobbra törekedni nem tudnék, 's érdemesb nevet kivíni nem remélhetnék, és továbbá, ha te kedvesem, nem volnál olly anygali jóssággal megáldva, és ha eszem, indulatomat, vérhevülésemet mérsékelni, hűteni nem bírná; de még egy ha járul ide, (mivel jobbnak látszani nem akarok, mint a' millyen vagyok), 's talán ez a' fő, ha vagyonnal, pénzzel bírnék, 's nem volnék illy szegény.

Íme ezért irtam a' fölebbieket, hogy engem egészen ismerj, ha még nem ismernél; ne legyen keblemben semmi rejtett vágy, mit nem tudnál.

Furcsának találom én, hogy az emberek rendszerént éppen azt restellik megvallani, mit a' természet önte beléjük, holott, ha megengedjük, hogy hiba az, leginkább itt menthetik magokat legjózanabbul, mondhatván: hiszen én ennek oka nem vagyok, mert már természetemben van.

De nem is volt volna szükséges föltennem, hogy talán kárhóztatsz, ha azt vallom meg, millyen vagyok, tudnillik heves véralkatásu, ki a' szép nőt szereti. Kérdezd meg bármelleyik hőkeblű férfit, kinek pedig magos vágyai is vannak, dicsőség után szomjazik, mondom kérdezd meg: miben leli földi létének legédesebb gyönyörét? 's ha elfogulatlan, ha magát ámitani nem akarja, ha keble' leghensőbb titkát kísérni akarja: kénytelen megvallani, hogy szeretett nő karjal közt üritett kéjélvezetnél édesebb gyönyört nem érez soha.

És nem is lehet máskép, Isten ezt így akará. A'

nagy természetben sok szépet, fenségest, dicsőt láthatni, mikben ember gyönyörködhetik, de én részemről nemcsak nem láthattam, de képzelni sem tudok oly valami szép tárgyat, melly nekem annyira édes gyönyört nyujtana, mint a' lehető tökéletes széppé kifejlett 's leplezetlen, de szerető nővel üritni kéjpohárt.

Mi emberek is álatok, eszesebb, értelmes álatok vagyunk, 's a' többi álatok közül van e vagy egy nem, melly a' természetnek szépségeiben gyönyörködnek, élvezetet találna, én nem tudom, talán nincs: egyetlen gyönyörévezet mindnyájának a' nemi ösztön' kielégítése; ezt tartá az alkotó, mint legfőbbet (má sok egyebet kipótól) rájuk nézve elégségesnek; e' nőszködés legfőbb, legédesebb emberre nézve is. Hiszen nem mutatja e az élet, hogy az embereknek legnagyobb része is a' természetnek különféle szépségeiben csak alig, vagy éppen nem találja gyönyörét, hanem mindene, legfőbbje a' szerelmi, nemi közösülés? Ez állításomat a' magyar példabeszéd is nem igazolja e? melly így szól: ez a' szegény embernek peccenyéje; ez sokat jelent. A' szegény munkás embernek ha választására hagyod, ezt a' gyönyörü vizesést akarja e szemlélni, vagy evvel a' peccenyével jóllakni? nem kétlem, hogy ez utósót választja. Ha már most következtetünk a' példabeszéd szerént, hogy neki a' nőszködés peccenyéje helyett van, ugy világos hogy a' nemi ösztön' kielégítése nem csak az álatnak, hanem szegény embernek is fő, vagy egyetlen gyönyörévezete; de mivel a' gazdag nem természettel, hanem csak pénzzel, vagyonnal különbözik a' szegénytül, ismét ez is világos, hogy tehát a' gazdag embernek is ez, a' nőszködés fő gyönyörévezete; és pedig még in-

kább, mert tehetségeinél fogva idegeit izgatóbb, a' vért hevítebb ételekkel élhet 's él.

Ez utóbbi állításomat szinte megint az élet, tapasztalat támogatja.

Az édes anya, midőn gyermekét emlőin tartja, szoptatja, bizonyosan gyönyört érez, pedig nagy gyönyört élvez: és mégis a' vagyonosabb anyák mit csinálnak? ez élvezetet megtagadják magoktól nagyobb, minél tovább tartható gyönyörélmény végett; mi nem más mint hogy szépségük minél tovább fenmaradhatván, annál bizonyosabban szerelmi kéjt üríthessenek. Ime ezért gyermekeiket idegenekre bizzák, mi által tettel tanusítják, hogy a' szerelmi kéjnél édesebbet nem ismernek, habár szóval megvallani előítéletek miatt szegyenlik is.

Hidd el, kedvesem, az emberek előítéletekben tetszenek magoknak, 's egymást és magokat ámitják. Engem, mivel kimondom mit érzek, fajtalannak, bujálkodónak, szemtelennek fognának vallani, holott munkásságom, életem tanúságot tesznek arról, hogy kicsapongó azért nem voltam, mert az ész zabolázza szenvedélyeimet, a' mi nem csekély megerőtetésembe került: ők így nyilván nem vallják ki érzelmüket, de titkon annál korlátlanabban üzik szerelmeskedésüket, mit annyi névalak, annyi tönkre tett vagyon tanusítanak.

Nincs talán vallás, melly olly hirtelen annyi követőkre talált volna, mint Mahomed vallása, 's adják bár kiknek tetszik okául azt, mivel fegyverrel is terjesztette, de én azt tartom igaz okául, mivel itt is kinek-kinek annyi nőt enged, mennyit tartani bír, az együgyü szegény sokaságnak pedig, ha itt e' földön nem, a' más világon annyi, mennyi csak tetszik örök-

ké ifju s virágzó szép lányokat ígért. És én megvallom pártolója vagyok a' mohamed-vallás ezen pontjának, a' siron tulira való ígéretet, mint ámitást leszámítva; ugy szinte azt is módosítva ohajtanám benne, hogy ne pénzen és piaczon vásároltatnék annyi nő, mennyit ki-ki bir, 's ne záratnának el rabszolgálókként, hanem szabadon szívök vonzalma szerént csatlakoznának egymáshoz.

Én néha ohajtottam édesem, hogy bárcsak többször élvezhetném a' mézesheteket, 's azt hiszem igen-igen sokan pártolják titkon ez ohajtásomat, ha szóval nem nyilvánítják is: és kegyetlen sorsom ez egy üdvöt adja annyi csapásért kárpótlásul, ha ugyan eszébe nem jut még valamikép irigyen ezt is kijátszani, öszsekerülhetésünket megakadályozván.

Ime kedves mátkám ezzel még bővebben adám okát annak, mért irtam a' fölebbieket. Kitártam keblemet, még a' láthatlan vágyat, szívem vágyát is láthatod, de hiszen érzésed különben is tolmácsolja, mit ohajthatok, ha szavakkal nem mondanám is.

Ohajtanám szerelmesem, kívánám, hogy mindazt, mit benned, rajtad szerettem, a' sok aggodalom dolog le ne sorvasztották volna, hanem azon viruló épségben volnának meg, szinte szerelmünk legelső hevében — de mint legjobb édes anya nem gondolván az elhervadáno külső szépségekkel ke vesekért, gyermekeimért áldozád föl, hanem megmaradt belső szépséged, lelkednek minden jósága, sőt nevedekett gyakorlat által — és most hervadtan ne szeresselek? még gondolatomat is kilested; egyetlen törekvésed volt a' sorsnak irántami mostohálkodása közt nekem kárpótlást adni, 's az életet lehetőleg megédesíteni; 's most ne szeresselek? Ha mondanám is, hogy nem szeret-

lek, nem hinnéd, nem hihetnéd — mert hiszen ismeresz. Igaz, heves természetemnél fogva, midőn még minden bájjakkal, kecsékkel dicsekhető szép nőt látok, a' perczben felingerli idegeim, ez természetemben van, de lecsillapulva az inger, a' fellobbant szenvedély: szeretni azon nőt azért nem tudnám, feleségül birni nem ohajtanám, csak téged, hanem ha ingerlő kecséin kívül azon megbecsülhetlen jó tulajdonságokkal is birna, mellyekkel te; de ez lehetetlen.

Még egyszer mondom: jer tehát remény, nyujts vigasztalást, hogy sorsom jobbra változik, hogy kedvesemmel új mézesheteket élvezhetek, mert nekem az a' szellemtiszta, salaktalan gyönyörrel semmit sem ér; ifju-, ábrándkornak való élv az; különben magunkorunk is, olyan, mit anyaginak szokás nevezni; a' szelleminek kevés böcse van; ez egyébiránt csak szó-lásmód, mostani divat, a' kort anyaginak nevezni, mintha bizony nem volt volna kezdet óta anyagi; mintha bizony az embernek természete most megváltozott volna; de ez itt csak mellékesen legyen megemlítve.

Környületem, mint tudod, olyan, hogy higgadt vérrel irhatók, nem zaklatják káros szenvedélyek kedélyemet, de mégis valami boldogító érzés melegíti át minden idegeimet, ha elgondolom, milly kéjgyönyör leend nekem, midőn ez irtóztató ajtót tárva hagyván mondják: elmehetsz, szabad vagy, 's karjaid közt élvezhetem ismét azt, miután férfinak természete szerint szükségkép vágyania kell; mert im tapasztalásbul mondhatom, hogy a' meleg szív illy rideg falak közt sem fásul el, de sőt jéghegyek közt sem merevül meg.

Koromra nézve nem vagyok fiatal, — a' 47 éves férfiak már többnyire leélték mit élvezniök leho-

tett, de vérem, szellemem még fiatal, és e' fiatal szívnek minden hevével ohajtozom csókjaid öleléseid után. Milly üdv volna veled néhány órát, napot magányosan tölthetnem, és nem lehet; de hiszen biztat a' remény, ámitson vagy ne, hitelt adok még szavainak, mik szerint a' most megtagadott órák és napok helyett hosszú heteket, hónapokat, 's talán éveket ígér. — Komor napjaim' boruit oszlassa tehát ettől fogva a' hit, hogy jövend derű, 's a' rád emlékezés, az ezelőtt együtt meritett kéjélvezet' emlékezete; törekedni fogok sorsom mostohaságát ezek által enyhíteni, feledni. —

Mennyire ohajtottam téged csak egyszer láthatni, 's gondoltam, hogy akkor legalább egy boldog órámm lesz, ez megtörtént, de öröm helyett kínzóbb lett fájdalomam mint azelőtt volt; meggondolván elhagyottságodat, eszembe jutának gyermekeink, a' velök töltött örömfidők, 's hogy azok visszaidézhetlenül örökre elenyésztek: újra felszaggaták a' még ugyis vérző sebeket.

Azt tettem föl lelkem magamban, hogy nem akarom a' gyermekek említésével keservemet megújítani, 's e' levelet más derült hangon fogom írni, csak a' remény' kecségetéseit öntöm szavakba: de lásd, nem állhatom meg, a' fájdalom kitör.

Nagy az én veszteségem, tehát nem is lehet csak tetszés szerént említnem vagy említetlenül hagynom, hanem úgy kell tennem, miként a' lecsillapult, vagy felzúdult fájdalomi érzelmek parancsolják. Előbbi levelemben néhol meg akartam kísértetni fájdalomimat leírni úgy, miként dulkak keblemben, de éppen akkor még képtelenebb voltam tenni, mert a' könyvek zápora akadályozott.

Csak te képzelheted, kedvesem, fájdalomimat; neked nem szükséges leírnom ha bírnám is. Azok, kiket

valaha így, ennyi csapással sujtott egyszerre a' kegyetlen sors, azok érezhetni, vagy legalább képzelhetni fognák szívzaggató kínaimat: de kik elég szerencsések voltak, hogy meg nem fosztattak soha szívöknek, illy kedveltjeitől, kiken egész lelkükkel függtek, azok nem értenék meg szavaimat soha.

Még kevéssel ezelőtt karjaimon virultak e' drága virágok, egész üdvözségem — és most nincsenek. Vigy el minket is veled apám, mondák, esdeklettek, ha valahová mentem — és ők elmenének, engem hagytak itt, mint én előbb őket. Talán megkeserültetek, hogy én otthon hagytalak, — és ezért ti hagyátok el engem? Ti elmentetek, de velem marad a' fájdalom, mint emléketek; ez vendégem lesz nekem, talán örökös vendégem.

Midőn néha talán földerülök, de gyermeket látok magam körül, e' vendégem emlékeztetni fog: nézd, hol vannak a' te gyermekeid, másra biztad, vagy talán meghaltak? susogja majd szünetlenül füleimbe, és akkor mintha éles körmökkel marczangolná szívemet. Bezárom majd néha keblemet, mint most magam mindenestül vagyok, 's nem marasztalom, nem akarom bebocsátani: de már be van 's nem távozik: itt akarok én lakni — mond — 's nem távozom innét, míg e' földél helyet enged. O ti szerelmeim — mind elmentetek, és még csak koporsótokat sem kísérek. Néha álmomban rátok akarok borulni, titeket csókolni, de vendégem fölébreszt és mondja: mit akarsz bohó, hiszen azok elmentek! O még a' hantot sem csókolhatom, melly titeket takar, volt üdvözségemet. Minden büszkeségem valátok ti nekem, és most annyira alázva vagyok, hogy a' helyet látnom, hol porlódtok, nem engedi a' sors; illy nyomoru vigasztalást, illy csekély

kivánságot annyi veszteségért kárpótlásul megengedhetne; — de ezt sem.

Ah imádott gyermekeim! én is sirban, eltemetve vagyok, de úgy, mint kit élve temetnek el és sírjában fölébredve megfordul; 's ez a' minden kigondolható kinoknak legborzasztóbbika.

Vedd üdvözetem kedves, nem bírok tovább írni, majd ha fájdalmam szűnik, aztán folytatom, 's mennyire erőm engedi, derült leszek.

Julius 30-ka 1847.

Azt szokják mondani: borura derű, és ez tökéletesen igaz, bár néha a' boru mégis olly hoszu, hogy a' várakozó 's magát evvel vigasztaló a' derű bekövetkezését nem éri meg. A' nap jótékonyágát is azért becsüljük, mert közben sötét éjek vannak, tehát jelen helyzetemet ollyannak veszem, melly a' jövőt annál inkább megédesíti majd.

Ki belsejében is rejt némi kincset; kinek minden boldogságát mégis nem csupán külső, rajta kívül levő 's a' sorstul elragadható tárgyak tevék: az még mindig a' legborzasztóbb helyzetben is remélhet szebb jövőt; van oka az életnek örülni; így remélek én is; akarok még örülni.

De igazat vallva, eddig is, minden fájdalmam, balsorsom közepette is tudtam létemnek néha néha örülni, mert erősen tudom hinni, hogy minden jóratörékvés az istenségnek egy szikrája az emberben, és ez engem néha megnyugtatót, minden mulandóságot semmibe vettem. Belsőmben valami ezt sugta; te ember vagy, porhüvelyed változik; de szellemed mint a'

világ' erejének része, örökké működik. Ez megnyugtatt, néha.

Mondám főlebb valamelyik levelemben, hogy nekem nincs hazám így elzárva, de ha a' remény nem csal, ismét lesz hazám 's e' hazáért tehetni, tenni milly édes lesz nekem! Igen, örülni akarok tehát még valaha. Munka közé temetem az emlékeket, mellyek sebeimet felszaggathatnák. E' hazának serdülő kicsinyeit tekintem hát gyermekeim helyett, gyermekeim gyanánt, hisz vérrokonaim nekem ezek; a' nemzetiségnek szent lánczaival vannak hozzám csatolva!

Hát nem azért kesergetem e gyermekeimet, hogy nem adhaték bennök e' hazának, a' nemzetiségnek drága kincset; hogy rájuk fordított fáradalom, nekik áldozott időm el vannak veszve? Elmulasztottam mindent, nem kamatoztattam észtehetségemet könyvekben, tettekben a' hazának, hanem minden elmulasztást a' gyermekekben, kiket imádozt hazámnak kezdtem nevelni, hittem, reméltem helyrepótolhatni. A' honszerelemnek legdicsőbb ajándokát ohajtottam bennök bemutatni!

Elkeseredéseimben mondám azt is, hogy annyit, mennyit a' hazától vettem, lerótam neki, 's nem igényelhet tőlem többet, nincs joga rám, munkásságomra számot tarthatni. Keveset, csak alig tettem valamit, de tiszta lelkismérettel vallhatom, hogy adósa nem vagyok.

De jobb szellemem mást súg.

Különbféle szempontból lehet minden országnak lakosait felosztani; én itt a' kölcsönös kötelességi szempontból teszek osztályzatot; e' tekintetben minden kivétel nélkül az egész népség három részre, osztályra szakad. Egyik osztály tesz annyit a' ha-

zának, mennyit vesz tőle; másik, kevesebbet ad vissza; harmadik, többet, mint köteles. E három osztályt egyenként tekintem meg.

Első, vagy egyik osztály. Ez a nagy többség, a mindennemű munkások sokasága, kik annak fejedben, hogy a hazát lakják, benne, földéből, termékeiből, vagy ezeknek elkészítéséből élnek: annyit vissza is adnak; mint az, mit e haza ad nekik: életüket, élelmüket s ruházatukat, kölcsön gyanánt tekintetik, s mivel mindezt vissza is adják neki, kötelességüket szentül betöltik. De szorosán véve e sokaság, melly csak a kölcsönt leróni látszik, még többet is tesz, mert némelynek kötelességrészét is teljesíti, az adó, és köz, országos munkák viselésében; de e többet nem akarom itt érdembe venni, hanem csak a mellett maradok, hogy a maga részét lefizeti a hazának.

Másik osztály. Ez, ha az egyéneket vesszük, kis osztály, de ha birtokaikat, a hazából meritett jövedelmeiket tekintjük, nevezetes osztály. És ez osztály az, melly nem adja vissza mind a hazának, mit tőle kölcsönképen vesz; következőleg nem teljesíti egészen kötelességét; és pedig ezt kétféleképp mulasztja el; elsőben úgy, hogy országos teherrészét mások vállaira hárítja, azokéra, kik a magokét különben is viselik; másiban úgy, hogy a jövedelemnek még azon részét is, mi fenmaradna, ha az országos közköltséget vagyona arányában ez is viselné, nem a maga hazájának, honnét ezt meríti, hanem jobbadán más országoknak felvirágzására fordítja az által, hogy vagy ott költi el, vagy legalább ott készült árukért küldi ki. — Nekem nincs így, mint ez osztálynak, vagyonom, jövedelemem, de hidd el kedvesem, még a legmostohább jelen helyzetemben sem tudnám ezek

sorsát irigyleni. Ők élveznek, az igaz, mindent, de örökké igaz marad az is, hogy: az ember nem csak kenyérral él, 's a kenyér alatt minden anyagi élvezetet érthetvén. Vagy olyan valódi érzésű emberek ezek, millyennek az embernek lenni kell, vagy nem olyanok. Ha igen, kötelességmulasztásuk nem engedi őket minden élvezetük közepette sem, boldogokká lehetni, valami belső kisbíró nyugtot nem hagy nekik: ha pedig nem olyanok, millyennek a valódi embernek lennie kell, no akkor ugyan miként irigyelhetném csillogós élvezetüket? — Mig az ember fiatal, 's ha megvan, a hogy mondani szokjuk, mit szeme szája kíván, a' bőség ölen ringatva, a' szenvedélyek örvényébe merülve, a' minden kigondolható élvezetek' mámorában jól érzik magukat, távol üznek mindent, mi kellemetlenül hatna rájuk, 's nevetnék, ha valamelyik moralista figyelmeztetné őket, hogy nem ezekben áll a' boldogság; ők illy kényelmes helyzetükben minderről megfelelkeznek, 's azt mondják: beszélhetsz, mert te nem vergődhetel illy állapotra, azért tehát éhes hassal csak tarts nekünk leczkét, ha abban némi enyhülést találsz. — Igy gondolkodnak 's így szólnak kedvesem, mig a' mámor tart. Jövő élet nevetség nekik, ám lássák azok, kik itt koplaltak, hogy ott vendégeskedheszenek; mi itt vesszük ki részünket. — De mivel eddig senkinek nem sikerült a' jövő titkokról a' fátyolt el, félre lebbenteni, mikor az idő elközelget, hogy e' földről bucsuzniok kell: kapkodnak fűhöz fához, a' lelkiatyához, — 's ilyeneknek a' végső néhány óra vagy nap olyan kinosak, hogy képesek minden leélt édes élvezetet elfeledtetni, sőt keserűvé változtatni. — Az életben gyakran úgy teszünk, hogy a' javát utoljára hagyjuk, 's azt akarjuk vele elérni, hogy ez adja

meg az izét, 's az előbbi is ez fűszerezze. Legjobbnak gondolom tehát magával az étellel is úgy bánni, hogy a' vége legédesebb, vagy ha ez nem is, legalább keserű ne legyen; mit pedig csak úgy érhetni el, ha lelkismeretünk kötelességmulasztással 's más rosszal nem vádol. — Ne legyen bár a' siron tul semmi, (mit azonban, mint fölebb mondám, senki meg nem fejtett egészen) a' végső órák megérdemlik, hogy az ember folytonosan becsülettel, kötelességét teljesítve, hol körülményei engedik, jót téve futotta meg pályáját; annál is inkább, mivel ezen öntudat az életen végig is nyújt olly élvezetet, mi a' többi neműekkel fölér. — Ha csak abban nem találnak a' kötelességmulasztók valami sajátos vigasztalást, hogy mivel ők több ember zsirját szíván, tetemesebb hústömөгükkel több féregnek adhatnak majd táplálékot! —

Harmadik osztály. Ez kevés egyénbül áll; számra nézve tehát csekély osztály, de lelke' nemeségénél fogva nagy szerepet játszik; ez osztály az, melly többet is tesz, mint csupán szoros kötelességét. Ha ezen kevés tagbül álló osztály nem létezne, 's a' dolgokat ki nem egyenlitené; azzal, mennyivel többet tesz mint szoros kötelessége, az elmulasztók' hiányát nem pótolva a' mérleget sulyegyenben tartani nem törekednék: az országnak özszes lakossága polgári társaságot nem képezhetne; minden kötelék szétszakadna; minden rend felbomlanék, 's örökös harc és háboru volna az országban, mindaddig, mig vagy az egyik rész önkényű urakká nem válnék 's a' másik részt szolgálivá meg nem hódítaná, ugy annyira, hogy még csak moczczanni sem birnának, — vagy mig a' kötelességet elhanyaglók átlátni nem kényszerülnének, hogy bizony mind a' méltányosság, mind a' ma-

guk haszna, nyugalma, biztossága kívánja, hogy a' szoros igazság szerint mindenkinek a' társaságban ráeső kötelességet teljesítenie kell.

Ebből láthatod, kedvesem, hogy azok, kik ez osztályt teszik, mind azok' háláját érdemlik meg, kik a' társadalmi lét' jótékonyágát élvezhetik 's élvezik; és e' szerint ez osztályba tartozni dicsőség.

És mi kívántatik arra meg, hogy az ember e' jelek közé tartozhassék? semmi más csak elszánt akarat, természetesen azon kívül, hogy legyen az embernek mivel tenni; azaz legyen vagy szellemi, vagy anyagi tehetsége, vagy ha mind a' kettő, annál jobb. Az ember' lelke fáj, ha meggondolja mennyi tehetség, 's mind két nemű tehetség alig használva parlagul el, csupán azért, mert az embereknek nincs elszánt akaratuk; a' tehetségek el vannak veszve, sem maguk, kik azzal bírnak, nem használják kellőleg, sem másoknak, vagy az egész hazának javára nem kamatoztatják.

Engedvén magam a' remény által tápláltatni, hogy kiszabadulván munkálkodhatom: ez osztályba akarok tartozni. Tehetségem az igaz, kevés, de itt senki nem keresi, mennyi tőkének kamatával járulok; nincs meghatározva, hogy ehnyi vagy annyit tehetség kívántatik; ennek hiányát pótolja az akarat.

Van édesem az emberek közül egyiknek másinak valami igen kedvelt tárgya, sajátja, azon kívül mi mindenkinek elmulhatlanul szükséges, már fölebb emliték némelyeket, és ezen kedveltjükön egész lelkükkel függnék. Ismertem aszszonyságot, ki a' látogatási órákon kívül aranyainak szemlélésében gyönyörködött különösen; ez élteté, lelkesité, és szép vénséget ért: én e' hazán függök egész lelkemből; ez éltet engem.

Szerettem, kimondhatlanul szerettem gyermekeimet, szeretlek téged mint páratlan jó feleséget: de bocsáss meg kedvesem, ti nekem csak másod rendűek vagytok; e' haza az első. Hiszen már említém, hogy gyermekeimet is a' haza végett szerettem annyira; mondtam, hogy ők nekem boldogságom, üdvözségem valának, mint különben is tudod; de volna e nekem arról még csak képzeletem is, mi a' boldogság, mi az üdvözség, ha reményem nem volna, hogy e' hazának fölvirágoznia kell; 's ha azon öntudatom nem volna, hogy e' dicső munkához, e' haza' felvirágoztatásához, én is minden tehetséggemmel, magamban és gyermekeimben járulni akartam — járultam? E' nélkül nem volna nekem üdvözségem.

Nem ezt bizonyítám e, mikor titeket szerettem itt elhagyálak 's pedig egyetlen fiunkat betegesen hagyám, mikor külföldre irataimmal az ellenállhatlan ösztönömmel parancsolt? mert ugy voltam meggyőződve, hogy az imádott hazát veszély fenyegeti; tennem, mit képes valék, kelle. Azt nem hittem, hogy én magam a' veszélyt elhárítom, melly fenyegeté e' hont; de latolgatni: mit, mennyit tehetek, vágyam, szent szándékom nem engedé. Gyanítám, hogy magamat érhet baj, de e' sugalmat honszerelmem elnémitotta; nekem mennem kellett.

És ennyi csapást egyszerre valjon el bírni e' viselni, ha e' kedveltemen nem függnek, ha a' honszerelem nem éltetne, nem lelkesitene? talán lerokkadtam volna alattuk.

Allítam, hogy a' gyönyör-élvezeteknek főbb fokát a' szeretett szép nőnek első szenvedélyes ölelései, csábjai 's a' kéjpohár' üritéseiben érzük el: és mégis sok nemes példa mutatja, hogy a' férj, 's talán a'

menyekző napján, vagy néhány nap mulva, ha a' haza iránti kötelesség hja, a' veszély fölriasztja: a' honsze-
relem győzödelmeskedvén szenvedélyén, isten hoz-
zad'-ot mond még az imádott 's csak pár napi hitvesnek is;
a' forró csók, ölelések, kéjek nem tartoztatják vissza.
Igy a' honért lángoló szeretet, 's inkább ennek gyümöl-
cse, a' dicsőségi élv, felülmul mindent, vagyis az öntu-
dat, hogy jót tett.

A' dicsőség utáni vágyat némelly ember mint hi-
úságot kárhoztatja; elrejtik e' vágyat keblük' fenekén,
ajkukon soha nem hallanád, hogy ők dicsőségre vágy-
nak, de magukból kiirtani nem akarják, sőt táplálják
— 's ha akarnák, sem birnák keblükből kitepni. Ah ezt
ohajtja bárki; — hazug, ki mondja, hogy ő benne e'
vágy nincs meg, — még az utolsó napszámos' keblét
is jóízűn rezgi át az, ha bármi által társai közt csak
parányilag is kitünik; de mivel olly áldozatokba ke-
rül, miktől visszarettegnék, mikre nem képesek, nincs
elszánt akaratuk, máskép pedig el nem nyerhető: te-
hát azzal némítják el magokat, 's ámitnak másokat,
hogy ez hiuság, mit ők megvetnek; tehát még ére-
nyesebbeknek akarnak látszatni, mert dicsőséget nem
nyertek; — mert erőtlének, mert gyávák voltak.

Azt senki sem tagadhatja, hogy méltányos, ha
az érdem jutalmát veszi; miből álljon a' jutalom: tap-
sokbul, vagy tömött erszényekbul, mindegy. Ha egy-
nek bármi tetteért nehéz erszényt csusztatnak marká-
ba mint jutalmat 's nem kárhoztatjátok; vagy hiva-
talos szolgálataért évnegyedenként járó akármennyi
díját mint jutalmat nem kárhoztatjátok: ha csak egy
szikrája van bennetek a' következetes észnek, egy má-
siknak a' haza' érdekében tett érdemeért adott üres taps-
jutalmat, vagy százezrek' ajkairól hangzó üres, éljen'

szavat sem kérhoztathatjátok; pedig az egész dicsőség csak e' tapsokban 's, éljen'-ekben áll. A' mi az így jutalmazottnak még ezen kívül keblében van, az öntudat, az nem tartozik ide, mert senkitől nem nyerte, magáé, sajátja vala.

Míg az nem tartatik hiuságnak; míg az ki nem megy szokásbul, hogy egyik szolgálataért megkivánja a' pénzdíjat, többet vagy kevesebbet: addig az sem tartathatik hiuságnak, ha a' másik szolgálattételeért megkivánja a' tapsdíjban rejlő kisebb nagyobb dicsőséget.

Egyébiránt lehet, hogy találtnak is ám olly nyomoru emberek, kiknek keblét semmi dicsőbb nemesebb érzés nem melegíti, a' haza' emberiség' ügye ismeretlen előttük, szebb jövőért küzdeni nem értenek, nem bírnak, hanem csak üres hangokon szeretnének dicsőséget vásárolni; illy hitványokat sajnálni lehet. A' dicsőségélv szent szándékbul eredt munkálkodásnak, a' sokaság által kénytelenül elismert érdemnek szokott csak gyümölcse lenni. És a' dicsőség a' való érdemet, mint testet az árnyék, szükségkép követi.

De bocsáss meg kedvesem, máshová tévedtem, majd csaknem száraz, tehát unalmas értekezéssé változott levelem; azt gondoltam, hogy valami könyvet írok 's ki kell terjeszkednem. És meg is érdemlené a' jutalmak fölött hoszasan, 's mélyére ereszkedve értekezni, úgy hogy abból igen derék, tanuságos könyv válnék, mert hiszen mindent a' jutalom' reménye hoz mozgásba, minden lépést, cselekvést ez igazgat: mennyiféle a' jutalom, 's mennyiszor elmarad, de aztán helyette egészen más neme a' jutalomnak keletkezik. Szóval ez igen tágos, termékeny mező lenne róla írni, kinek kedve tartaná.

A' mi eröm, tehetségem van, az tehát kivált már most, egyenesen, közvetlenül, 's nem gyermekeim által, a' hazának legyen áldozva, 's neked kedves nőm, ki viszontagságaink közt olly példátlanul tudtál tünni, nélkülözni 's engem ebben felülhaladni igyekez-tél. Milly ritka tulajdonság a' mai nők közt, kik mindenüket, még gyermeküket is készek a' divatbálvány-nak áldozatul vinni, 's te, ha mikor mondtam, hogy ezt vagy azt kellene már kedvedre megvenni, azt mon-dád: ne bánts, hagy el, majd ha az adósságokat mind letisztázzuk, függetlenek leszünk, addig gyerme-keinkben és henned van minden örömöm. Node re-mélj, várj csak még, majd a' gyermekekben vesztett örömodet is, meg minden egyéb nélkülözésedet is ki-pótolom.

Sok országot láttam a' mult nyáron rövid idő alatt, mert ez most a' vasuti sebes haladhatás által le-hetséges, ha czélul tűzzük nem a' városoknak minden szegét lyukát kikutatni, hanem magokat az országo-kat, fekvésüket, természeti alkotásukat 'sat. ismerni: de áldottabb országot hazánknál nem láttam. Igaz, emberi kéz és szorgalom egyik másik vidéknek, tájnak viru-lóbb színt adott, de illy zöld bársonnyal bevonni a' mienket is lehet, ez embertül, észtül függ; a' sűrűbb népesség szükségképen előidézi: de midőn ez nálunk is történik, a' természetnek pazar áldása, fekvése, al-kotása mégis mindig előnye lesz hazánknak sok más ország fölött.

Törekedni fogok, édesem, minden erőmbül, ma-gyar testvéreimet arra bírni, hogy böcsüljék meg e' hazát, mert jobb nem találtatik. Magasztosan emlé-keznek az ünneplő utazók Helvetia' havasaira; a' min-dig meleg olasz földre, de nekem az egyenlően mindig

meleg, vagy mindig havasok nem tetszenek, 's bizonyosan azon magasztalóknak magoknak sem. Legjobb, mint hazánkban, hogy a' hideg és meleg egymást föl-váltogatják. Milly felséges a' fölkelő nap a' sötét éj után. A' jó közel rokon a' széppel; pedig mennyi változatosság, különféleség kell ahhoz, hogy valami szépnek mondathassék. Hazánk illy változatosságokból van öszszealkotva, csak a' színeknek elevenségét, ragyogását kell megadni.

Némellyek, a' szájba készen repülő sültgalambok' barátai, mostoha fekvésűnek mondják hazánkat, azért, mert nem öblögeti minden oldalrul tenger, mint Britanniát. E' jámborok azt gondolják, hogy ha viz van minden felül, akkor nem is kell egyéb, csak ki kell a' tengerpartra menni, 's az aranyrudak' végére az ökrököt ráfogni 's kivontatni! Jámbor barátim, ott lehet a' csupán viz, de nem fogsz hajjain aratni. A' vizen lehet máshonnét hozni, elhiszem, de ha máshol sem volna olly kanaán föld, hanem másott is csak hegy meg viz volna, honnét hoznál akkor? — Milly óriási csalódása az az embereknek, hogy a' hazát körül kell venni a' tengernek 's akkor leszen az boldog! A' melly nép annyi tengerparttal nem érné meg — a' természetnek más minden áldásain kívül — mennyi a' magyar birodalomé: azon az egész föld' tengere sem segitene soha. Sem helye itt, sem czéлом nincs, magam bővebben kimagyaráznom az emberek' csalódásai fölött. Azt mondom csak: a' melly nép magát, hazáját, 's ennek bárcsak rövid vonalban öblögető tengerpartjait nem becsülné: a' természet vétene, ha neki többet adna.

A' változatosságra térek vissza; nem szólok országos gazdálkodásról, és haszonrul, hanem csupán

szépség, kellem tekintetéből vetek egy pillanatot összeolvadó kettős fővárosunktul a' tengerig.

Ha emberi kéz és ész fővárosunk' változatosságára 's szépülésére annyit tesz, mennyit tón már a' természet: akkor mind azon országok' fővárosait, mellyeket láthatni szerencsés voltam, felülmulja szépségre. Vasut vezetvén a' tengerhöz Fehér- és Veszprémmegye' rónaságán át a' Balatonig, itt a' rónaságot e' kis tenger, Somogy' halmai, Zala' hegyei váltván föl, 's vasut által a' fővároshoz csak néhány órai távolság levén, e' balatoni környék olly szép lenne, millyent Európában hiába keresnél. Innét tovább Somogy halmai közt Baranyafelé a' Drávavölgyéig, mellyen túl balról termékeny rónaság Károlyvárig, jobbról a' körösi, varasdi, zágrábi hegyek' lánczolata, 's előttük a' tengervidéki havasok, mellyek közt a' Kulpa' völgyén vadregényes bércek emelkednek mindkét felül, egész a' Kulpa' eredetéig, hol egy legnagyobb tünel által Grobnik térségén bukkannánk ki Fiume fölött 's a' tenger előttünk terülne. Milly változatosság ez, mert ha Budapestről teszem januárnak valamellyik leghidegebb reggelén indulnánk, midőn ben mindent hó takar: másik reggel Fiumében, vagy Királyrében nyáriasan öltözve poros utczákon sétálnánk. Ezt a' változatosságot más országban nem találhatnád föl.

Igy láttam 's tapasztaltam én ezt. Brodbul szánon nagy hóval indulván, a' hegyeken túl kocsira ültünk 's Fiumében gyönyörű tavaszi meleg idő volt. —

De erről, ha élek, majd máskor bővebben írok, mert, mint mondám, egyik fő törekvésem leszen, magyar testvéreimet arra figyelmeztetni, ébresztetni, hogy hecsüljék a' magok jövő boldogságára e' hazát, melly

a' természettől gyönyörű, mellynél szebbet, ha ugyan változatosságban áll a' szép, nem láthatnak.

Jó kívánásom ez: legyen tiszta lelkismereted, mert midőn mindent veszünk, ez egy, a' kárpótlás mindenekért. Remélve hogy többször is szerencsés leszek még téged itt láthatni, miáltal mind inkább derülendnek komor napjaim, kedélyem csillapulván lassanként nyugottabb leszek 's valamihez foghatok, következőleg e' leveleket, mellyeket különben sem látsz, csak azért irtam, hogy keserveimet, fájdalommat legalább így panaszoljam el. Béke veled tehát; a' viszonylátásig.

Augustus 1-jén 1847.

Toldalékul még valamit írok, kedvesem. A' nap-tárnak némelly üres helyeire rímeket írkáltam, azokat egybe szedvén e' levél' tartalmául szolgáljanak, legalább változatosságbul.

A' költők magosan, fen a' fellegek közt röpködnek, vagy a' mélységekbe szálnak alá, 's égi eledellel, mannával meg nektárral élnek: a' versírók pedig csak itt az emberek között maradnak 's kenyérrel meg vízzel, nem pedig égi eledellel élnek, 's illy sóvány étellel táplálják azokat is, a' kiknek számára írnak.

Én soha verset nem irtam, de azt gondolom, hogy e' kísérlet amolyan nagy gyermekek' számára megjárja, minthogy kis gyermekek kedveért is szokás némi köszöntéseket írni.

Stokjuk mondani, hogy: már benőtt a' feje' lá-

gya. — Ezzel azt akarjuk jelenteni, hogy már nem gyerek, lehet esze. Nem tudom hányadik évében nő be a' gyermeknek feje lágya, mellykor aztán férfunak neveztetessék; mert a' tapasztalás mutatja, hogy a' bajusz és szakáll nem egészen biztos jele annak, hogy az ilyenek már megszűntek gyermekek lenni. Sőt némelyik már őszbecsavarodik 's mégis ha tettek vagy cselekvés után itéliünk, nem tudhatjuk henőtt e már feje' lágya, ha ugyan ebből kell az észre következtetni.

Ha szabad volnék, 's veled az emberek' sokasága közt járkálhatnék: igen sok illy nagy gyermeket mutathatnék neked. De nem tenném mégis, megmondom okát, mért nem tenném: mert nem szeretem az embereket megszólalni; pedig ha mondanám, hogy ez meg ez csak gyermek, meg ez is gyerek, de már bajszos gyerek: megharagudnának.

Cselekedetéről itélve igaz volna, hogy ő gyermek, de azért ő magát igen eszes férfunak hiszi, tehát sértésnek, megszólásnak venné. Ezt tenni én éppenséggel nem akarom. Azonban példával élni szabad, senki sem veszi magára, és a' példából éppen úgy kitűnik, mint ha rámutatna az ember, mondván: nézd csak, ez már bajszos, és mégis csak gyerek.'

A' foglalatosság igen sokféle levén, tehát a' példák is igen sokfélék, különbözők lehetnek, hanem rövidség okáért csak egyet hozok fel.

Van egy gazda-ember, legyen neve Ró k á s i. Ez gazdaságánál marad, 's mindig babrál valamin. Szomszédságában három testvér lakik. Ezek' neve B u n d á s y. Közülök majd egyik látogatja meg Rókásit, majd mind ketten, sőt néha mind a' hárman is átmennek hozzá, ki nekik mindenféle mulatságos mesé-

ket beszél, de azért gazdaságában csak mozdít valamit, ha mást nem, legalább cselédeit utasítja, hogy most mit, aztán megint mit cselekedjenek.

Néha eljár az idő annyira, hogy még ebédre is ott maradnak Bundásyék, de azt nem kívánják ingyen, 's nem is lehet, hanem becsületesen megfizetik Rókásinak. — Igaz, otthon nekik is megfót ebédjük, tehát kár volt a' helyett máshol pénzért ebédelniök, de más részről az mégis semmit sem tesz, mert ők igen jó szívek, az ő kész ebédrészők cselédeknek marad, ezek tehát annál jobban jóllaknak.

Ez így gyakran megtörténik; és mivel Rókási ekképen semmit sem mulaszt, az ebédre való is ki van fizetve, még pedig nem zsugorian; azonkívül mulatja is velök magát: arra a' különös gondolatra vetemedik, hogy: jó lesz Bundásyéknak kedvökre járni.

E' gondolat megvalósult. Minden megtörtént, mit arra szükségesnek tarthatni, hogy valakinek szives hajlandóságát meg lehessen nyerni. De Rókási nem tehetett mingyárt ugy, a' mint ohajtott volna, mert ő igen szegény legény volt, hanem tett, a' mi tőle tellett. Mindenek előtt fákat ültetett gazdaságán; igen de ez nem nevékedett olly gyorsan, hogy mingyárt gyümölcsöt meg árnyéket vessen, tehát négy oszlopot állított, arra kis tetőt gabajított; mellékét futóbabbal ülteté be 's kevés idő alatt egy csinos nyári lak volt készen. Azaz semmi csinosság nem volt biz abban, de Bundásyék nagyon csinosnak találták.

A' filagoria' közepére néhány czövek volt verve, rá darab deszka illesztve, mi asztal gyanánt szolgált, 's mellé pár szék alkalmaztaték. Itt jó napokat éltek, mert a' nap' hősege és eső ellen is oltalmazva voltak; aztán meg néha-néha egy-egy palaczk bort is hozatott

Rókási. Mi kellett ennél több; dohányt Bundásyék magokkal vittek. Persze a' bort megfizették, mert ingyen ki is kívánhatta volna.

Helylyel közzel a' kis mulató gunyhó körül virágot is ültetett Rókási. Ez így ment soká, mind két résznek tetszett a' multság. A' házi gazda elelszaladt munkásai és cselédei közé rendeléseit megtenni, aztán ismét hirtelen köztük termett. Ez nagyon tetszett Bundásyéknek; de hogy' is ne tetszett volna?

Idővel a' kis mulató gunyhó körül megnevekedtek, szaporodtak a' virágok, miből Rókási vendégeinek is gyakran kedveskedett. De ezek nagylelkűek lévén csak úgy potomra el nem fogadhaták, hanem legalább Rókási lányainak, kik a' virágokat ápolgatók 's öntözgeték, adtak egyegy kis ajándékot, mi néha többet tett, mint ha a' virágokat készpénzen vették volna. És ezt méltán is tevék, mert úgy e bizony csak nem is illett volna, hogy Bundásyékát megszólják: azért, hogy nem tudnak morest, vagy emberséget. — A' virágokat aztán feleségeiknek és gyermekeiknek vitték, mint illik.

Esős és téli időben, ha mikor kin dolgozni nem lehetett, Rókási mindenfélét faragcsált, szalmakalapot csinált sat. cselédeit is ilyenekben gyakorolta. Midőn Bundásyék ismét elmentek hozzá, mutogatott nekik belőlük; és ezeknek tetszett, de hogy' is ne tetszett volna? aztán vettek belőle magok és csimotáik számára.

Igy folyt jó ideig a' dolog, 's Bundásyék egészen odaszoktak, ott voltak későn korán, de hogy is ne lettek volna, ha nekik tetszett? azt csak senki sem kívánhatja, hogy kedvüket ne töltsék vala. — Így Bundásyék szép pénzecskét hagyogattak ott, a' mivel az-

tán Rókási gazdaságát még inkább rendbészedte, csinositotta; mi Bundásyéknek napról napra jobban tetszett. De hogy' is ne tetszett volna, mikor a' maguk jószágain még csak egy fa sem árnyékozott, hol bundájukat leterítve azon heverészhettek volna.

És sokszor is elmondák Bundásyék; „Lám milly unalmas, disztelen a' mi gazdaságunk, még csak egy fa sincs rajta; bezzeg nem ilyen ám Rókási jószág! — ott egész gyönyörűség mulatozni.“

Igaz, hogy Rókási az ő pénzőkkel diszitette fel jószágát; a' Bundásyak hagyogatták ott jövedelmeiket, mit ha maguk hasznára fordítanak vala, alkalmazt az ő jószáguk csinostul volna: de hát mért nem tették? — hja azért, mert gyermekek voltak; nem nőtt még akkor be fejük' lágya.

Némelly nevelők életszabályokat, igazságokat szedtek versekbe 's a' kisebb gyermekeknek adták, hogy elméjökben könnyebben megragadjanak: én is tehát a' következő igazságokat nagy gyermekek' számára versekbe szoritottam, 's ide csatlom toldalékul.

5./b
157
1402
BIZTATÁS.

Éljen a' jó! szebb jövőnek
Állunk küszöbén:
Nem dönthető meg ügyünket
Ezer cselszövény.

Annyi szent 's hó fohász után
Szép hazánk' ege
Derül végre 's oszladozik
Sötét föllege.

Nem hiszszük már, hogy a' vén sors
Le tud küzdeni:
Ifjú erőnk ellen ő fog
Csatát veszteni.

Eddig távolban kerestünk
Módot és utat:
Mit, hogy tenni? 's a' józanész
Közelben mutat:

„Testvérek vagyunk“ e' szóban
Az egész titok:
Dicső hogy itt öszszeválnak
Gondolatitok!

Szent legyen hát e' „testvérség“
Nyujtsatok kezet:
Ez igaz út és bennünket
Czélunkhoz vezet.

Félre czimzetes hiuság!
Ne légy akadály;
Való jó helyett te még csak
Füstöt, 's gőzt adál.

Minek nekünk rangkülönbség,
Hisz' mind dolgozunk:
Ki szánt, ki gyárt, ki pedig ir,
És — gondolkozunk.

Egyetlen czél: „Boldogulni.“
Mit mind akarunk:
Ez meglesz, már nem hevervén
Eszünk és karunk:

Mert tudjuk, hogy csak ész 's munka
Boldogít hazát:
(Nem kiváltság) 's ha tiszteljük
Egymás' igazát.

Váltogatva jó majd édes,
Aztán keserű:
Miránk nézve kötkezik:
Borúra derű.

Föl is annyit, mint lefelé
Fordul a' kerék:
Mienk lement, most fölkerül,
Nemde ez derék!

Nem táplálunk ettől fogva
Soha téged, és

Kebleinkből számkivetünk
Nyügző csüggedés.

Bátran tettekre buzdítunk
Példával alant:

Míg felül dicsőre nagyra
Lelkesít a' lant.

Örjögött, ki legelőször

Birta mondani:

Hogy a' „magyar sirva tánczol.“
Illyet hallani !!

Ámde legyen! 's ő ezért nyert

Bár bohó nevet:

De való, hogy: ki előbb sirt,
Azután nevet.

Észbeteget, ki szalmatűzzel

Csufolja magát:

Mint izzon? mig más, idegen
Jégelem a' gát?

De ott remélj, hol láng még van,

Hogy leszen parázs,

E' gátokat leolvasztván

Nyelv- és észvarázs.

Hazug a' példaszó is, hogy

Éppen a' magyart

Átok verte volna 's azért

Soh' együtt nem tart.

Illy esztelen önámítás
Kárhozást tenyészt:
Pulyává tesz, kétségbe ejt,
'S nemzetet enyész. . .

Hogy isten csak mi irántunk
Volna mostoha:
Józanésszszel ezt elhinni
Nem lehet soha.

Párt, vizály volt 's lesz, míg létez
Külön vélemény:
Másutt is volt, utóbb is lesz
Illy korcsszülemény.

Véleményért eszes többé
Polgárvért nem ont:
Más hit- 's nyelvüt ölelünk mint
Testvért és rokont.

De ki hon ellen vét, érje
Szánó nevetés:
S mint érdemli, legyen tőlünk
Bére — megvetés.

E' hazában a' természet
Jóléttel kínál:
Bolondokul szomjazzunk e
Forrásainál?

Gyáva vár, míg a' sültgalamb
Szájába repül:

A' ki férfi, példát mutat
Másnak szerepül.

Most e' hon nem ismertes, csak
Tokaji bora:

De a karjuk, 's jövend neki
Majd csodált kora.

Pályánknak uj irányában
Ez a' jeladás:

Hogy megfutjuk: „Be csü let ünk“
Legyen fogadás.

V é g s z ó.

E' leveleket fogságomban irtam. Kiszabadítottatásom után nem sokára, aprilis elején, adtam nyomtatás alá, és csak most, szeptembervégén készült el.

Ha tudtam volna, hogy ennyire húzódik, ki sem adom vala, legalább most nem, mert ez csak akkor hamarjában érdekelte volna valakit némileg, mikor a' börtönből kikerültem; most a' dolgok' természete szerint semmi böcse sincs, de mivel meg volt kezdve, sajtó alá adatván, be is kellett végezni.

A' mit itt elmondani szándékom, előszókép kellett volna tennem, hogy az olvasó mindjárt áttekinthetvén még mielőtt megveendette, tudhatta volna, hogy benne semmi különös szabad gondolkodás nincs; mert a' censurai járom alatt készült, tehát nem is igen érdemlé, hogy a' mostani szabad korbeli emberek megvegyék; azért bocsánatot is kell azoktól kérnem, kik benne valami érdekeset lenni gondol-

ván megvették, 's az érte adott pénzüket most netalán megbánták.

Efféle levelekben, szoros öszszefüggés nélkül, sok mindenfélét mondhattam volna el, de meg volt tiltva politikáíról írnom, pedig én azt érzem, hogy alig lehet valamit írni a' nélkül, hogy bele politikát ne kevernénk, kivevén talán valami matematikai tanulmányt.

Csupán ezt kívántam mentségemre végról megemlíteni.

Mondhatom, kegyetlenül fájt, azt nem írhatnom, a' mit gondoltam 's éreztem, most pedig nem akartam rajta változtatni, még csak egy szót sem, mert hiszen akkor nem fogságbeli állapotom foglaltatnék benne.

Akarom hinni, hogy némellyeket az érdekelne valamennyire, ha magáról befogatásomról 's raboskodásomról mondanék valamit, de ezt akkora hagyom, mikor talán minden viszontagságomat írom le.

Budapest, septemberben 1848.

Táncsics.

Kállaynének

született

Blaskovich aszonyságnak.

Neked ajánlom e' lapokat — Te derék nő, a' legjobb anyáknak egyike.

Igen csekély jele azon hálának, melylyel irányodban tartozom.

Te segítettél külföldre utazhatni; Te nyújtál segédkezet, hogy két munkámat külső országban kinyomathatám; Te fogtad gyámolításod alá elhagyott kedveseimet, midőn az ugynevezett jó barátoktól elhagyatva betegen sinylődtek.

Fájna lelkennek, ha így nyilván ki nem mondhatnám, hogy annyi hálával

tartozom neked, mennyivel kevés ember tartozik valakinek.

Ezt bevallani, erkölcsi kötelességemnek éreztem; ezzel tartoztam az igazságnak.

Nem akarok hoszan hálálkodni, mert nem szokásom, de lelkem' sugallása szerint irántadi tiszteletemet, becsülésemet, hálámat kevés szóban ki kelle fejeznem.

Te vagy egyedül az, ki iránt én a' magyar anyák között legnagyobb tisztelettel, legőszintébb barátsággal viseltethetem.

Budapest, september 29. 1848.

Fáncsics.

Táncsics Miháltól

egközelebb a' következő munkák jelentek meg, 's
kaphatók: MAGYAR MIHÁL, pesti könyvárusnál,
a' Ferencziek' terén.

VASÁRNAPI EGYESÜLET

vagy

Segitsünk egymáson.

Pest, 1848, n. 8-r. ára csinos boritékba kötve
20 kr. e. p.

JÁMBORI CSALÁD.

Népszerű elbeszélés. Pest, 1848. Kiadva Müller
Adolf könyvárus által.

NÉPKÖNYV.

Pest, 1848. Harmadik javított olcsó kiadás.
Ára 20 kr. e. p.

A' LEGUJABB TÖRVÉNYEK' MAGYARÁZATA,
Pest, 1848. egy iven. Ára 6 e. kr.

NÉP' SZAVA ISTEN' SZAVA.

Pest, 1848. n. 8-r. kötve 30 e. kr.

HUNNIA' FÜGGETLENSÉGE.

Második javított olesó kiadás. Budán, 1848.

n. 8-r. 14½ iv. Ára 40 e. kr.

Táncsics Mihál' jól eltalált arczképe 20 e. kr.

Régebben megjelentek:

Sajtószabadságról nézetei egy rabnak n.
8-r. Párizs, 1847. bor. füzve 30 e. kr.

A' földmívelési ipar ébresztésének egyetlen módja, 12-r. bor. füzve 10. e. kr.

Sajtó alatt van:

Józanész, 3 részben.*)

Az első rész szól a' státusról vagy álladalomról: millyenek a' törvények; 's millyeknek kell lenniök;

A' második rész a' vallást tárgyazza, mit tartanak az emberek vallásnak, 's mit kell józanész szerint valláskép tartani.

A' harmadik rész, a' nevelést fejtegeti.

---

*) Az **első** rész már elkészülvén, a' többiek' megjelenése előtt is kaphatni füzve 30 ezüst krajczáron.

MAGYAR MIHÁL

könyvárusnál még következő munkák jelentek meg, melyeket minden hiteles könyvárusoknál meg lehet szerezni (ha jelen nem volnának, megrendelthetnek).

A kis nemzetőr, vagy hogyan kell a nemzetőrséget fegyverben gyakoroltatni? Kimerítő magyarázattal. 32 oldal, füzve csak 6 kr.

Forradalmi szikrák. Irta Jenőfi. 6 kr.

A magyar forradalom' napjai. Hiteles kutfők szerint írta Báró Nyári Albert. 6 füzet, 6 arcképpel (Vasvári, Bulyóvszki, Petőfi, Jókai, Táncsics és Vidács.) A két utolsó füzet még sajtó alatt van. Egy-egy füzet ára 20 kr. p. p.

Szózat az oláh-faj' ügyében. Halváni Imrétől, füzve 12 kr.

Europa legújabb alkotmányai. Különös tekintettel Europa társadalmi állására. Közli Mészáros K. Boritékba füzve 50 kr. (Az Északamerikai egyesült státusok alkotmánya is benn foglaltatik.)

Utazás Görögországban. Irta Ludvigh S. Bor. füzve 30 kr.

Lélektan az agytani rendszer' nyomán 8 rajztáblával, Irta Szárits Jenő. Borit. füzve 3 ft.

Történeti névtár. Élet és jellemrajzok a' magyarok eredetétől jelen korunkig (Erdélyt is ide értve). Nagy 8-adrétű alakban, finom velin papíron 5—6 íves sűrűen nyomott, de mégis könnyen olvasható betűkkel; díszesítve. — Füzetje 40 kr.

Népdalok és Mondák. Második gyűjtemény. A' Kísfaludy-társaság megbízásából szerkeszté ERDÉLYI JÁNOS. 8-rét, össz. 520 lap, finom velin papíron. Bor. füzve 1 ft. 20 kr., közöns. papíron csak 30 kr. — Tartalmaz 545 dalt, számos mondákat és egy értekezést a' magyar népköltészetről.

Rányi László története. Az ifjuság' számára írta Nyájasdy Sebestény. Egy szép képpel, bor. füzve 20 kr., finom papíron 's színezett képpel kemény kötésben 30 kr.

Emléklapok. Egy főrangú hölgyhez írta HIADOR.
2-dik kiadás. 12 kr., csinos borítékba füzve 20 kr.

Pest város' Házjegyzéke, a' városház' csinos
képével, bor. kötve 40 kr.

Kis Iant, Gyermeknek írta Lukács Pál. Képes
bor. füzve 20 kr., finom papíron 's kemény kötésben
30 kr. Kisdedek 's ifjusági társaságok mulattatására igen
kedvelt játékok és dalok vannak e' könyvecskében.

Balladák, írta JÁMBOR PÁL. Finom papíron 's bori-
tékba füzve 40 kr.

Urania. Tiedge után szabadon fordítva Jámbor
Pál és Katona Antal által. 2-ik kiadás 12 kr. 165
lap, borítékba füzve csak 30 kr.

Mulatra oktató könyvecske. Fiu és leány
gyermek számára készítette BÁTKY KÁROLY. 8r.
bor. füzve 10 kr.

Dalkönyvecske. Kis honfiak és leányoknak aján-
dékul írta Lukács Pál. 12r. füzve 20 kr.

Tacitus' Agricolája, Fordítá SZENCZY Imre. 8r.
53 lap, bor. füzve 20 kr.

Sophokles' színművei. Fordítá Szücs Dán.
12r. 148 lap, bor. füzve 48 kr.

Mátyás' fia mint Corvin és törvénytelen vér. Kri-
tikai adalék, irodalmunk' erkölcs - történetéhez.
Írta ZERFFI G. füzve 30 kr.

Továbbá olcsó kiadásban megjelent:

Magyar nyelvtan. Ungarische Sprachlehre, nach
den Grundregeln der ungarischen gelehrten Gesell-
schaft. 213 lap. 8r. bor. füzve 30 kr.

Werböczy István' rövid életrajza, írta Palugyay
Imre. 38 lap, Werböczy' arczképével. 8r. bor. füzve
csak 20 kr. Az arczkép külön is kapható 10 kron.

A magyar és hazája régente, írta Pergger
János. 150 lap, a magyar sz. korona rajzolatával, bor.
füzve 43 kr.

Kölcsey Ferencz' versei, kiadta Szemere Pál. 8r.
208 lap, bor. füzve 30 kr.

